

Tartu Ülikool
Maailma keelte ja kultuuride kolledž

Reet Bender

**BALTISAKSA TEKSTIDE TÕLGETEST EESTI KEELDE
ALATES TEISE MAAILMASÕJA LÕPUST
KUNI TÄNASE PÄEVANI.
LISANDUSI EESTI TÕLKELOOLE**

Magistritöö

Juhendaja: Terje Loogus (PhD)

Tartu
2016

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Baltisaksa uuringud, balti kirjandusväli ja Eesti tõlkelugu	5
2. Baltisaksa kirjanduse tekst ja tegu.....	9
3. Baltisaksa tõlgete tekst ja tegu	14
4. Baltisaksa temaatika retseptsioon ühiskondik-mentaalsete muudatuste taustal ehk <i>klaasseinast rahvusliku traataia, raudeesriide ning valgete laikudeni</i>	17
5. Baltisaksa temaatika retseptsioon nõukogude perioodil ja eksiilis ning täna­sel päeval 31	
6. Baltisaksa tõlgete andmebaasist	43
7. Baltisaksa tõlked nõukogude perioodil ja eksiilis	47
8. Baltisaksa tõlked pärast Eesti taasiseseisvumist.....	54
Kokkuvõte	61
Resümee	63
Kasutatud kirjandus	64
Lisa 1. Baltisaksa tõlgete andmebaas	75

Sissejuhatus

Käesoleva magistritöö eesmärgiks on uurida – lähtudes Eesti tõkeloo laiemast raamistikust – baltisaksa tekstide tõkelugu ning panna kokku andmebaas, mis kätkeks võimalikult täielikku ülevaadet Teise maailmasõja lõpust peale eesti keelde tõlgitud baltisaksa tekstide kohta.

Nimetatud teemapüstituse vajaduse on tinginud kaks desideraatset asjaolu. Esiteks vajadus – lähtudes Eesti kultuurist kui tõlkekultuurist¹ – Eesti tõkeloo uurimise ja täiendamise järele, teiseks aga tarvidus tegeleda baltisaksa kultuuriloo kui Eesti kultuuriloo orgaanilise osa uurimisega. Mõlema küsimuse puhul üritab käesolev uurimus olla abiks lünkade täitmisel. Vajadus Eesti tõkeloo järele tõstatati juba enam kui veerand sajandi eest² ning erineva nurga alt on nimetatud teemapüstitusega ka tegeletud, üritades vastavat teadmist koondada.³ Nõukogude aja tõkelugu on valgustanud Anne Lange ja Daniele Monticelli.⁴ Baltisaksa tekstide tõlkeid eesti keelde on varasemalt käsitlenud Liina Lukas⁵ ja Maris Saagpakk.⁶

Baltisaksa tekstide tõlke- ja retseptsioonilugu Eestis on tihedalt seotud baltisaksa temaatika üldise retseptsioonikäiguga. Baltisaksa kirjandus on osa Eesti kirjandus- ja kultuuriloost, kuuludes kahjuks selle tundmatumasse poolde, olles samas ajaloolises perspektiivis selle orgaaniline osa. Viimastel aastakümnetel on olude paranedes ning uusi lähenemisviise omaks võttes Eestis oluliselt suurenenud baltisaksa kultuuripärandi uurimine, käesolev töö soovib anda sellesse omapoolse tagasihoidliku panuse.

¹ Tamm, Marek (2010): Eesti kultuur kui tõlkekultuur: mõned ajaloolised ja statistilised ekskursid. – *Diplomaatia*, 3, lk. 2–4.

² Vrd. Torop, Peeter (1989): Tõkeloo koostamise printsiibid. – *Akadeemia* 1989, 2. Lk. 349–384.

³ Vt. nt. Methise tõkeloo erinumber 9/10 2012: <http://methis.ee/arhiiv/meths-nr-9-ilm-2012> (28.03.2016) või ka infoplatvorm <https://tolkelugu.wikispaces.com/> (28.03.2016).

⁴ Lange, Anne; Monticelli, Daniele (2013): Tõkelised ebakõlad totalitarismi monoloogis. Järjepidevused, katkestused ja varjatud konfliktid Nõukogude Eesti tõkeloos. – *Keel ja Kirjandus*, 2013, nr. 12. Lk. 881–889.

⁵ Käsitlemist on leidnud tõlkeid perioodil 1890–1918: Lukas, Liina (2006) *Baltisaksa kirjandusväli 1890–1918*. (=Collegium litterarum 20). Tartu-Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus; Tartu Ülikooli kirjanduse ja rahvaluule osakond. Lk. 593–599.

⁶ Saagpakk, Maris (2014). *Die Übersetzungen der deutschbaltischen Literatur ins Estnische 1991–2009*. – Loogus, Terje; Pasewalck, Silke; Neidlinger, Dieter (toim.): *Interkulturalität und (literarisches) Übersetzen. Wechselwirkungen zwischen Literaturwissenschaft und Translatologie*. (= Stauffenburg Discussion. Studien zur Inter- und Multikultur, Bd. 32). Tübingen: Stauffenburg Verlag. Lk. 267–283.

Terminid 'tekst' kasutatakse käesolevas magistritöös võimalikult laias tähenduses, mõistes selle all eri liiki ilukirjanduslikke, (auto)biograafilisi, teaduslikke, publitsistlikke jne. tekste. Seega üritab käesolev magistritöö hõlmata võimalikult laia tekstiproduktiooni ringi, lähtudes sealjuures Jaan Unduski *baltisaksa teksti ja teo* kontseptsioonist, mille kohaselt baltisaksa kirjanduse kese ei paikne mitte ilukirjanduses, vaid 'mõtteproosas'⁷ – milleks olid „ajalookirjutus, poliitiline, õiguslik ja majanduslik publitsistika, kultuuri- ja looduslooline, vähemal määral filosoofiline esseistika, samuti teadus, ja mille kogumaht on selles vallas baltisaksa väikest kogukonda arvestades märkimisväärselt suur“.⁸ See viib omakorda tõdemuseni, et „baltisaksa kirjanduse hukkamõistjad, nende hulgas ka Gero von Wilpert“⁹, on olnud ekslikud – hinnates olemuslikult teistlaadset baltisaksa kirjandust saksa kirjanduse ilukirjandusliku mõõdupuu järgi, ning, olles „saksa kirjanduse suurusest pimestatud, alahinnanud baltisaksa kirjandust“.¹⁰

Magistritöö esimeses, teoreetilis-taustalises pooles antakse ülevaade baltisaksa temaatika üldisest retseptsioonist Eesti kultuuriruumis ning selle kajastamisest senistes Eesti tõlkeloo käsitlustes ning baltisaksa tõlgete senisest uurimisest, vaadeldakse Jaan Unduski *teo ja teksti* teooriat ning baltisaksa tõlgete asetamist üldretseptsiooni ning nimetatud teooria konteksti. Töö praktilisema poole moodustavad tuvastatud tõlgete andmebaas ning selles sisalduva materjali analüüs eelpooltoodud taustalisest ainekust lähtudes.

⁷ Undusk, Jaan (2011): Baltisaksa kirjakuultuuri struktuurist. Ärgituseks erinumbri lugejale. – Keel ja Kirjandus, Nr. 8–9. Baltisaksa kirjakuultuuri erinumber, lk. 565.

⁸ *Ibid.*

⁹ Gero von Wilpert (1933 Tartu – 2009 Sidney) oli baltisaksa päritolu tuntud saksa kirjandusteadlane, mitmete kirjandusteaduslike leksikonide ning standardteoste, s.h. ka seni ainsa baltisaksa kirjandusloo „Deutschbaltische Literaturgeschichte“ (München: Beck 2005, 287 lk.) autor.

¹⁰ Undusk, Jaan (1993): Baltisaksa kirjandus, tekst ja tegu. – Vikerkaar, 1993, Nr. 10. Lk. 28.

1. Baltisaksa uuringud, balti kirjandusväli ja Eesti tõlkelugu

Baltisaksa temaatika ja kirjandus on tõusnud eesti uurijate huviorbiiti viimasel veerandsajal aastal, mil ühiskondlike olude lahenedes tekkis võimalus selle valdkonnaga tegelemiseks. Nõukogude perioodil tegeleti baltisaksa temaatikaga rohkem või vähem riivamisi, niivõrd kui see puudutas möödapääsmatult eesti kultuurilugu. Lisaks vältimatutele (ja mõistagi ideoloogiliselt laetud) puutepunktidele ajaloo käsitlemisel kuulusid võimude tolereeritud kaanonisse kirjandusloos näiteks baltisaksa estofiilide tegevusega otseselt seondud rahvavalgustus ja eesti vanem kirjandus,¹¹ (eel)ärkamisaeg, keeleteaduses aga vana kirjakeele uurimine¹². Baltisaksa temaatikast polnud võimalik mööda vaadata ka kunstiajaloo,¹³ sest vastasel juhul oleks saanud siinse kunstiajaloo alguspunkti panna alles 19. sajandi keskpaika ning alustada Köleriga. Oluline oli ka kultuuripärandi säilitamine ja kogumine mäluasutustes, näiteks toonase Teaduste Akadeemia raamatukogu *baltica* osakond, mille põhilise algkogu moodustas omaaegse baltisaksa teadusseltsi, Eestimaa Kirjanduse Ühingu (*Estländische Literarische Gesellschaft*, 1842–1940) raamatukogu. Võimalust mööda loodi Nõukogude Eestis aegade edenedes kontakte ka baltisaksa teadlastega, elavalt kirjeldab taoliste kontaktide teket ajaloolaste vahel Gert von Pistohlkors oma – ka eesti keeles avaldatud – mälestustes.¹⁴

Alates 1980ndate aastate lõpust oli võimalik alustada baltisaksa kultuuripärandi uurimist või siis senise tegevusega põranda alt välja tulla. Taoline tegevus avaldus

¹¹ Nt. Vinkel, Aarne (1966): Eesti rahvaraamat. Ülevaade XVIII ja XIX sajandi lugemisvarast. Tallinn: Eesti Raamat. 336 lk. Märkimist väärib, et Lätis on rahvavalgustuse teema alles viimastel aastatel päevakorda tõusnud, nimetada tasub uurijaid nagu nt. Māra Grudule, Pauls Daija ja Imants Cīrulis.

¹² Hea ülevaate toonasest sellealasest tegevusest (nt. Paul Ariste, Arnold Kask, Heli Laanekask, Huno Rätsep etc.) leiab: Habicht, Külli (2003): Vana kirjakeele uurimine. – Eesti keele uurimise analüüs. Koost. Mati Erelt (Emakeele Seltsi aastaraamat nr. 48). Tallinn. Lk. 135–165.

¹³ Vt. näiteks Voldemar Vaga krestomaatilised baltisaksa kunsti käsitlused: Kunst Tartus XIX sajandil (Tallinn: Kunst 1971, 137 lk.) ja Kunst Tallinnas XIX sajandil (Tallinn: Kunst 1976, 210 lk.).

¹⁴ Pistohlkors, Gert von (2008): Eestist noores eas ümber asunud baltisakslase tagasivaateid – Sõna jõul. Diasporaa roll Eesti iseseisvuse taastamisel. Anniste, K., Kumer-Haukanõmm, K., Tammaru, Tiit (Toim.) Tartu, Tartu Ülikooli Välis-Eesti uuringute keskus. Lk. 269–272. Saksakeelne originaal: Pistohlkors, Gert von (2009): Ein jugendlicher Deutschbalte aus Estland. – Kriegskindheit und Nachkriegsjugend in zwei Welten. Hg. von Bern Bonwetsch. Essen. Lk. 45–67.

muuhulgas ka eesti haritlasringkondade poolt baltisaksa kultuuriseltside rajamises,¹⁵ aga ka 1838 Tartus baltisaksa haritlaste poolt estofiilse ühinguna rajatud (ning Stalini ajal 1950 suletud) Õpetatud Eesti Seltsi taastamises 1988, mis väljendasid tollast ühiskonna üldist restitutiivset meelelaadi.

Baltisaksa temaatikaga tegelemise põhiliseks teesiks on uuemas Eesti kirjandusteaduses olnud ühise kultuurivälja printsiip, mille aluseks omakorda on Pierre Bourdieu' kirjandusvälja teooria.¹⁶ Suunanäitajaks on oma programmaatilistes artiklites¹⁷ olnud Jaan Undusk, käsitledes baltisaksa kultuuri rolli ja osa Eesti kultuuriloos ning edasisi uurimissihte; teiseks viljakaks baltisaksa kirjandusvälja uurijaks on kujunenud Liina Lukas.¹⁸ Olulisimaks uurimiskeskuseks on saanud aga Eesti Teaduste Akadeemia Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus; 2013 loodi Saksa riigi rahade toel Tallinna Ülikoolis ka tähtajaline baltisaksa ajaloo ja kultuuri professor (prof. Ulrike Plath). Alates 1990ndate lõpust Tartus korraldatud Balti kirjakultuuri sümposionide tulemusena¹⁹ peaks lähemas tulevikus Liina Lukase peatoimetamisel katuse alla saama ka väga interdistsiplinaarse ja rahvusvahelise autorite ringi koostatud „Balti kirjakultuuri ajaloo“ I osa.²⁰ Keskse materjalibaasi moodustab sealjuures Liina Lukase juhtimisel ellu kutsutud „Eesti vanema

¹⁵ 1988. aastal asutati Tallinnas tänini aktiivselt tegutsev *Baltisaksa Kultuuri Selts Eestis* ja 1989. aastal Tartus praeguseks küll varjusruma vajunud *Akadeemiline Baltisaksa Kultuuri Selts*.

¹⁶ Vt. Lukas 2006, 30–36.

¹⁷ Olulisimatena nt.: Undusk, Jaan (1992): Saksa-eesti kirjandussuhete tüpoloogia. – Keel ja Kirjandus 1992, nr. 10, lk. 583–594; nr. 11, lk. 645–656; nr. 12, lk. 709–725; Undusk 1993; Undusk (1995): Hamanni ja Herderi vaim eesti kirjanduse edendajana: sünekdohhi printsiip. – Keel ja Kirjandus 1995, nr. 9, lk. 577–587; nr. 10, lk. 669–679; nr. 11, lk. 746–756; Undusk 2011;

¹⁸ Eelkõige vt. Lukas (2006), aga ka: Lukas, Liina (2011): Eesti rahvaluule baltisaksa luule inspiratsiooniallikana. – Keel ja Kirjandus 2011, 8-9 – Baltisaksa kirjakultuuri erinumber. Lk. 675–695; Lukas, Liina (2008): Balti kirjakultuuri mitmekeelsest loomust. – Undusk, R. (Toim.) Rahvuskultuur ja tema teised. (=collegium litterarum 22). Tallinn: Underi ja Tuglase kirjanduskeskus. Lk. 23–33.; Lukas, Liina; Kreem, Juhan (2008): „Romeo ja Julia“ Liivimaa moodi? Barbara von Tiesenhauseni legend: ajalooline tagapõhi ja kirjanduslikud variatsioonid. – Keel ja Kirjandus 2008, 3. Lk. 156–177.

¹⁹ Neist viimane, VIII. sümposion „Kontinent Herder: empaatia, sümpaatia ja antipaatia poeetikas ja poliitikas“ toimus septembris 2015.

²⁰ Vt. sümposionide tulemusena ning kirjakultuuri ajalugu ettevalmistava materjalina nt. Keel ja Kirjandus 2011, 8–9: Baltisaksa kirjakultuuri erinumber; IV Baltisaksa kirjakultuuri sümposiooni kogumik: Lukas, Liina; Plath, Ulrike; Tüür, Kadri; Undusk, Jaan (Toim.) (2011): Umweltphilosophie und Landschaftsdenken im baltischen Kulturraum. / Environmental Philosophy and Landscape Thinking (=Collegium litterarum 24). Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus. 400 lk. ning baltisaksateemalisi artikleid kogumikes: Undusk, Rein (Toim.) (2014): Autogenees ja ülekanne. Moodsa kultuuri kujunemine Eestis (=Collegium litterarum 22). Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus. 399 lk.; Undusk, Rein (Toim.) (2008): Rahvuskultuur ja tema teised. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus. 255 lk.

kirjanduse digitaalne tekstikogu EEVA²¹, mis aktuaalse seisuga sisaldab 7863 teksti 1125 autorilt, ühtekokku 173133 skaneeritud tekstidetaili, mis üsna suures osas on saksakeelsed.

Üheks uurimuslikuks allteemaks võiks nimetada ka baltisakslaste kui kirjandustegelaste käsitlemist – nimelt, millistena paistavad nad eesti või vene autorite teostes – ja ka vastupidi. Näiteks Anneli Kõvamees on võtnud ette baltisakslased Krossi, Tammsaare ja Hindrey teostes ja eesti romaanis üleüldse²² (tegeledes samas aga ka eesti kirjanduse venelastega ning eestlaste endapildiga). Varasemalt oli Krossiga tegelenud juba baltisaksa taustaga Cornelius Hasselblatt,²³ kes sel moel loob silla aegade taha Kurt Moritza enesekaemusliku ülevaate juurde (1938) selle kohta, kuidas baltisakslasi on toonases uuemas eesti kirjanduses kujutatud.²⁴ Baltisakslasi vene pilgu läbi on näiteks käsitlenud Boris Veizenen,²⁵ eestlaste kujutamist baltisaksa kirjanduses ja selle muutumist on omakorda põhjapanevalt uurinud Liina Lukas.²⁶

Baltisaksa kirjandust kirjeldab Liina Lukas „saksa kirjandusvälja alaväljana, mis kujunes integreerituse ja autonoomia pingeväljas“ ning oli „kuni 19. sajandi lõpuni sellega ka lõimunud“, kuni „emamaast isoleerituse tulemusena“ toimus „baltisaksa kultuuri järkjärguline emantsipeerumine suursaksa omast“. Oma „balti geokultuurilise identiteedi“ väljakujunemise põhjusteks olid vene mõju suurenemine regioonis, „eesti ja läti kultuuride üha häälekamad kultuurilis-poliitilis-sotsiaalsed pretensioonid“ ja Tartu ülikooli mõju, mis lõi siin tingimused oma kohaliku kultuurikeskuse tekkeks.²⁷ Kõige sellega kaasnes kirjanduselu ja publitsistika elavnemine, erinevate ajakirjanduslike väljaannete ilmumahakkamine.²⁸

²¹ Eesti vanema kirjakultuuri tekstikogu <https://utlib.ut.ee/eeva/index.php?lang=et&do=index> (1.04.2016).

²² Kõvamees, Anneli (2005): Baltisakslastest Jaan Krossi proosas. – Keel ja Kirjandus, nr. 6. Lk. 115–128.; *Id.* (2005): Tammsaare ja Hindrey baltisakslased. – Haridus, nr. 4. Lk. 24–26.; *Id.* (2004): Baltisakslased eesti romaanis. – Haridus, nr. 12. Lk. 14–17.

²³ Hasselblatt, Cornelius (1990): Jaan Kross ja sakslased. – Looming, nr. 6. Lk. 821–825.; *Id.* (2000): Kas piiratud ja dekadentne? Baltisaksa aadli kujutamisest Jaan Krossi proosas. – Keel ja Kirjandus 2000, nr. 9. Lk. 654–660.

²⁴ Moritz, Kurt (1938): Der baltische Deutsche in der neuen estnischen Literatur. – Baltische Monatshefte, Jg. 1938. Riga: Ernst Plates. Lk. 93–98.

²⁵ Veizenen, Boris (2013): Faddei Bulgarin ja baltisakslased. Enese positsioneerimine äratuskella metafoori kaudu. – Methis. *Studia humaniora Estonica*, nr. 12. Lk. 18–33.

²⁶ Lukas, Liina (1997): Võõra motiiv baltisaksa kirjanduses. – Akadeemia, nr. 11. Lk. 2322–2343; *Id.* (2000): Eesti rahvusimago muutumine baltisaksa kirjanduses. – Muutuste mehhanismid eesti kirjanduses ja kirjandusteaduses. Ettekandeid ja artikleid 1999. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum. Lk. 27–52.

²⁷ Lukas 2006, 40.

²⁸ *Ibid.*, lk. 41.

Balti varasema kirjandusvälja iseloomulikuks jooneks oli selle mitmekeelsus, kus aga kuni 19. sajandi keskpaigani olid „mahult ja ideoloogiliselt juhtivad saksakeelne kirjavara ja kirjanduselu, ning põhiliselt ka saksa päritolu isikud“²⁹ ning eesti ja läti kirjandus ei olnud veel iseseisvunud, vaid toimisid balti kirjandusvälja äärealadel, „seda nii autorite, žanride kui ka ideoloogiate lõikes“, tollal kirjutasid „eestikeelset kirjandust saksa- eesti kakskeelsed kirjamehed, ei olnud vist olemas ühtki ainult eesti keeles kirjutavat kirjanikku“.³⁰ See tingis – kuni 19. sajandi keskpaigani, mil toimus mitmekeelse balti kirjanduse harunemine ja (kohtaktidest hoolimata) pigem ükskeelsete kultuuride teke – keelte kasutusala eripära: „keeled ei märkinud mitte esmajoones rahvuslikke, vaid pigem stilistilisi vahekordi: kirjakultuuri kõrgstiilne osa oli saksakeelne, madalstiilne osa eesti- ja lätikeelne“. Kuni kirjanduse harunemiseni oli saksa keel tingimusteta haritlaste keeleks: „kui eestlased tahtsid pöörduda haritud publiku poole, siis kirjutasid nad enamasti saksa keeles, kui sakslased kirjutasid harimata rahvale, siis tegid nad seda eesti või läti keeles“.³¹ See tähendas, et „kohalik saksa- ja eestikeelne kirjandus toimis põhiliselt ühe ja sellesama kultuurimälu vahendusel, ehkki erinevate funktsionaalsete rõhkudega, ning ka tänase eesti kirjanduse mälu on oma vanemas kihistuses osalt saksakeelne“.³²

Sellele mõistmisele jõuti eesti kirjandusteadlaste seas lõpuks ka iseseisvas Eestis 1930ndatel aastatel, mil valitsevaks suundumuseks oli olnud rõhutatud ärapöördumine saksa kultuuri mõjusfäärist ning eurooplasteks saamine hoopiski pigem anglo- või frankofiilsuse võtmes – ja sundis August Annistit esitama üleskutselist küsimust:

„Miks peaksime end vabatahtlikult „rahvusliku“ traataiaga eraldama nende kaugete aegade pärandusväärtustest, ainult selle pärast, et nende autorid polnud „verelt“, keelelt ega meelet eestlased?“³³

Nõnda tulekski eesti ja baltisaksa kirjanduslugu vaadelda ühiselt, võttes

²⁹ Undusk 2011, 561.

³⁰ *Ibid.* vrdl. ka Undusk, Jaan (2008): Baltisaksa kirjanduse breviaar, Põhilaad, erijooned, esindajad. – Rahvuskultuur ja tema teised (=Collegium litterarum 22). Hg. von Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus. Tallinn. Lk. 94.

³¹ *Ibid.*, 95.

³² *Ibid.*

³³ Annist, August (1938): Meie valgustusaja kirjandus ja krahv Manteuffel. (Aiawite peergo walgussel 100. a. j u u b e l i p u h u l). – Looming 1938, nr. 9. Lk. 987.

„tekstide kokkukuuluvuse määratlemisel traditsioonilise rahvuslik-keelelise printsiibi asemel aluseks geograafilis-kultuurilise ja käsitleda Baltimaade kirjandust ja kirjanduselu kuni 1918. aastani ühtse mitmekeelse kirjandusruumina ehk kirjandusväljana Pierre Bourdieu' tähenduses.“³⁴

Ilma saksakeelse kirjanduse osata, mis moodustab „eesti vanema kirjanduse varjatud massi“ – jääb Eesti kirjanduslugu poolikuks ning lünklikuks, selle kaasamine aga aitaks „seletada paljusid kirjutusfakte, mis muidu mõjuvad üksitiste, katkeliste ja kistutena“³⁵ ning „eesti kirjanduse ajalugu oleks märksa pikem ja avaram, kui seni käsitletud, hoopis vähem hüppeline ja eimillestki-tekkiv, kui sageli kurdetud“.³⁶ Abiks on siin ortograafiline nüanss – suure ja väikese algustähe kasutamine – tegemaks vahet eesti ja Eesti kirjandusel, tähistades esimesel juhul rahvuslikku ja teisel juhul geograafilisest printsiibist lähtuvat uurimisobjekti.

2. Baltisaksa kirjanduse tekst ja tegu

Baltisaksa kirjanduse väidetav keskpärasus, mida on omalt poolt aidanud põlistada Gero von Wilpert,³⁷ muutub Jaan Unduski *teo ja teksti* teooria valguses vaadatuna hoopiski sisukamaks. Unduski sõnul seisnes „baltisaksa kirjanduse hingeline draama“ selles, et „oma klassikalises vormis ei võtnud ta teksti, niisiis ka iseennast, kirjandust, kui tegu, vaid kui juba tehtud teo kajastust. Tegusid tehti väljaspool ja enne kirjandust, kirjandust oli vaja, et seda kirja panna“.³⁸ Ehk, kui rüütada see sedastus baltisaksa anekdoodi vormi, nagu seda teeb Undusk, rääkides anekdoodi krahv Hugo von Keyserlingist (1833–1903), kes olevat oma lapselapse küsimuse peale, mis on ajalugu, vastanud: „Ajalugu, mu noormees, on see, mida aadel teeb, ja millest kodanlased hiljem oma raamatuid kirjutavad.“³⁹ Balti seisuslikus ja „iseegi Lääne-Euroopa standardite taustal keskmisest konservatiivsemas ühiskonnas“, kus oli „mitmeid kastidevahelisi üleminekuribasid ja

³⁴ Lukas 2006, 26.

³⁵ Undusk 2011, 562.

³⁶ Undusk 2008, 94.

³⁷ Wilpert 2005.

³⁸ Undusk 1993, 27.

³⁹ Undusk 1993, 26.

seisusliku solidaarsuse piirkondi“ – seisis haritlane ehk baltipäraselt 'literaat' eraldi seisusena aadli kõrval teise kõrgseisuse esindajana. Mitteaadlisoost haritlaskonna käsitlemine omaette seisusena oli Unduski sõnul „üks baltisaksa kultuuriloo kõige kordumatuid ja seetõttu terast tähelepanu nõudvaid seiku“. ⁴⁰ Säärased kaks kõrgseisust eksisteerisid tänu Tartu ülikoolile, kus läbi ühise studiumi kasvas – alati aadlilt eeskujuna võtnud – „literaadiseisuse intellektuaalne mõju aadlikihile.“ Ehk Ernst Turmanni sõnul ülikoolis „adel omandas vaimsust ja kodanlus feodaliseerus“. ⁴¹ Säärase vastastikuse koosmõju – „aristokraadi ja literaadi vastastikuses tõmbe- ja tõukeväljas ehk „seisusliku solidaarsuse piirkonnas kujuneb baltisaksa kultuuri vaimne kese“. ⁴² Elulise näitena teo ja teksti ehk aadliku ja kunstniku vahekorra kohta valgustussajandi lõpuaastail olgu siin toodud Ojasoo mõisapreili Helene Marie Zoege von Manteuffeli tabusid murdev abiellumine oma reinimaalasest kunstiõpetaja Gerhard (von) Kügelgeniga. ⁴³ Nimetatud abiellumine – ja selle mõni aasta hiljem aset leidnud omalaadne järelm – Helene õe Emilie abiellumine Gerhardi samuti kunstnikust kaksikvenna Karl Kügelgeniga) pani aluse mitmeharulisele ja väga produktiivsele baltisaksa kunstnike suguvõsale.

Nõnda siis pani aadlit ja literaatkonda ühendav, kuid neid omavahel mitte sünteesiv ega ühtesulandav „tulukooslus“ ⁴⁴ aluse „kultuurinormile, kus ajaloo täiuslikkust silmas pidades oli tekstide paljusus küll absoluutselt vajalik, kuid seda mitte väärtusena iseeneses, vaid üksnes ajalooliste tegude võimalikult avara kajastusena“. Ja kuna „säärane suhtumine teo ja teksti vahekorra oli valitsev nii baltisaksa kultuuriteraviku kui ka üksiku kirjamehe individuaalpsühholoogilisel tasemel, siis heitis see üle kogu baltisaksa kirjanduse mingi harrastustegevuse loori.“ ⁴⁵ Ja nõnda oli üks õige balti literaat „Baltikumi kõrgseisuslane, ning aristokraatlike hoiakute jünger“, ning allus „kultuurinormi karmile, ent õiglasele

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ Turmann, Ernst (1975): *Pickwa: Ein baltisches Leben. Erlebte Zeitgeschichte.* Tübingen, Basel. Lk. 42.

⁴² *Ibid.*

⁴³ Helene Marie isa nõustus abielluga tütre eluotliku haigestumise järel 1798. aastal, nõudes peigmehele siiski 20 000 rubla olemasolu, laste kasvatamist protestantlikus vaimus ja Kügelgenide kuulumist Saksa riigiaadlisse näitava aadlitiitli ennistamist. 1800. aastal saigi abiellumine vahepeal Vene keiserlikuks õuekunstnikuks tõusnud Gerhard von Kügelgeni ja Ojasoo mõisapreili vahel teoks. Põhjalikumalt vaata selle kohta Kadrioru kunstimuseumis 24.10.2015–13.03.2016 korraldatud vendade Kügelgenide ülevaatenäituse kataloogist: Polli, Kadi (2015): *Dresdeni ja Peterburi vahel – Polli, Kadi (Koost.): Dresdeni ja Peterburi vahel. Kunstnikest kaksikvennad von Kügelgenid.* Tallinn: Eesti Kunstimuseum. Lk. 16– 30, 34.

⁴⁴ Undusk 1993, 27.

⁴⁵ *Ibid.*

sunnile“, mille kohaselt ei saanud „väarika inimese esmane ja olulisim tegu olla tekst“. ⁴⁶ Teksti teisejärgulisus paistab välja nii kirjutavate seisuste elust kui ka tekstide eneste laadist, seltskondlik ning auametiline tegevus olid olulised ning üks „kohustuslikumaid eneseteostuse vorme“, ning „üldkasulik mittekirjanduslik tegu“ oli ikka ja alati tähtsamal kohal, kui „ükskõik milline koht esteetilises edetabelis“. Nõnda puudus tekstide tegemise kohustus ja „filosoofiline jalutuskäik loodusesse, rõõm säravast eetrist ja jumalarahust“ võis olla olulisem kui „sellest samast looduse lamusest sündinud luuletus“. ⁴⁷

Printsiip, mille kohaselt annab tegu aluse ja sisu sellele, millele tekst annab kuju, ei takistanud mõistagi aga vahel ka selliste tekstide teket, mis ei tegelenud tegudele kuju andmisega, vaid olid ise teo väärised, ⁴⁸ need autorid kippusid aga pigem siirduma elama Saksamaale, ⁴⁹ mis laseb tõusetuda, ka Gero von Wilperti poolt esitatud, ⁵⁰ küsimusel: kas päris kirjanikuks saamiseks tuleb Baltikumist lahkuda? Jaan Undusk on sellele teravmeelselt vastanud: „kes siin pikema peatuse tegi, sel kadus millegipärast romaanikirjutamise isu ära“. ⁵¹ „Aristokraatsuse ja literaatsuse sümbioos“ tingis igatahes aga mitmesuguste tekstide paljususe, mida toetas „literatuursuse ekspansioon baltisakslaste seas – kirjutamisoskuse suhteliselt kõrge keskmine tase“. ⁵² Pidades silmas baltisakslaste madalat osakaalu Balti provintside kogurahvastiku hulgas – 1881. aastal oli sakslaste koguarv Balti provintsidest ca. 180 000, esimese ülevenemaalise rahvaloenduse andmetel elas 1897. aastal tänasel Eesti alal ⁵³ 33 362 sakslast – veel 1881. aastal oli neid olnud 46 779 – ning 1934. aasta rahvaloenduse seisuga oli Eesti sakslaste arv 16 346, ⁵⁴ moodustades 1,45% ⁵⁵ kogu elanikkonnast – oli „nende poolt järele jäetud tekstide kogumaht aukartustäratav“. ⁵⁶ May Redlichi „Lexikon deutschbaltischer Literatur“ (1989) ⁵⁷

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ *Ibid.* 27j.

⁴⁸ *Ibid.*, 28.

⁴⁹ Undusk 2011, 567.

⁵⁰ Wilpert 2005, 24j.

⁵¹ *Ibid.*, 566.

⁵² *Ibid.*

⁵³ Andmed ilma Narva linnata, mis kuulus toona Peterburi kubermangu.

⁵⁴ Schlaw, Wilfried (1995): Zur Wanderungs- und Sozialgeschichte der baltischen Deutschen. – Tausend Jahre Nachbarschaft. Die Völker des baltischen Raumes und die Deutschen. Hg. von Wilfried Schlaw im Auftrage der Stiftung Ostdeutscher Kulturrat Bonn. München: Bruckmann. Lk. 177.

⁵⁵ Vrdl. Rahvastik maakondades ja linnades 1934. Statistikaameti kodulehekül, rahvaloenduste andmed. <https://www.stat.ee/20401> (05.04.2016).

⁵⁶ *Ibid.*, 27.

hõlmab peajasjalikult ilukirjandust ning toob ära andmed 5400 trükise ning 620 autori kohta – ja tegu on vaid peajasjalikult belletristikaga. Kui siia aga lisada juurde teaduskirjandus, mida võib nimetada „hõlmamatuks“,⁵⁸ siis kasvavad need numbrid veelgi. Carola Gottzmanni ja Petra Hörneri kolmeköiteline „Deutschsprachige Literatur im Baltikum und in St. Petersburg“ (2007)⁵⁹ sissevõetud autorite arvu ei avalda, kuid pea poolteist tuhat lehekülge autoreid ja nende teoseid räägivad enda eest.

Unduski sõnul nähti aga „kiivalt vaeva, et tekstide tegemist ei hakataks liiga tõsiselt võtma“,⁶⁰ ning see, mis on pannud kriitikuid rääkima baltisaksa kirjanduse „kvaliteedinappusest“, ei ole olnud mitte „loominguline suutmatuse“, vaid „seisuslikud piirid“, mis olid seatud „loomingulisele vabadusele“ – ning mõistagi ka võrdluse taust – „hiigelsuur saksa kirjanduse tervik“. ⁶¹ Unduski sõnul olid need – „juba veidi hapuks läinud“ – hinnangud baltisaksa kirjanduse kesise kvaliteedi kohta⁶² pigem näited võimetuse kohta

„tajuda ühe rahvakillu hingelist omapära, sest: baltisaksa mõnes mõttes literatuurselt väga arenenud kultuur ei olnud esteetiliste väärtuste keskne ega tunnistanud teksti tekstuaalset iseseisvust. Loominguline individualism jättis siin tõusikliku mulje, aga ideoloogilisi kaanoneid kujundasid kõike muud kui tõusikud. Parim oli siin enamasti tekst, mis ei olnud liiga hea“.⁶³

Seega võib sedastada, et baltisaksa kirjandus jäi oma põhiosas „balti ja saksasuunaliseks identsuskirjanduseks“, millise ülesande kõrval ei jagunud enam jõudu euroopalike

⁵⁷ Redlich, May (1989): Lexikon deutschbaltischer Literatur. Eine Bibliographie. Hg. von Georg-Dehio-Gesellschaft. Köln: Wissenschaft und Politik. 358 lk.

⁵⁸ Undusk 1993, 27.

⁵⁹ Gottzmann, Carola; Hörner, Petra (2007): Deutschsprachige Literatur im Baltikum und in St. Petersburg. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart. 3 kd. Berlin; New York: Walter de Gruyter. 1496 lk.

⁶⁰ Undusk 1993, 27.

⁶¹ *Ibid*, 28.

⁶² Üsna tüüpilise wabariigiaegse värske haritlase seisukoha edastab Elo Tuglas oma Tartu-päevikus: [...] „siis on nende [baltisakslaste] kultuur ometi elutu ega võrsu selle maa pinnast. Nad pole andnud ühtki suurt komponisti, kujutavat kunstnikku või kirjanikku, hoolimata sotsiaalseist eeldusist. Seitsmesaja aasta jooksul pole nad kujunenud rahvuseks, vaid jäänud kolonistideks; pole loonud oma kultuuri, vaid kasutanud ainult vana kodumaa oma. Nad elasid importkaubast ja olid sellele uhked veel pealegi. Degenerereuv tõug – ja kui nad nüüd tööga oma muskleid harjutavad, siis on see neile eeskätt tervislikult kasulik. [...] Kuid kas te ei märkagi nende luuletuste ja kompositsioonide pitsiheegelduslikku laadi? Selline näputöö ei lisa midagi baltisakslaste eneste kultuurile, veel vähem meie omale.“ (6. detsember 1935) – Tuglas, Elo (2008): Tartu päevik 1928–1941. Tallinn: Tänapäev. Lk. 338j.

⁶³ *Ibid*.

ülesannete seadmiseks, nagu seda hiljem tegid eesti või läti rahvuslikud kirjandused.⁶⁴ Seetõttu ei saagi käsitleda baltisaksa kirjandust selle põhimassis esteetilise nähtusena, nõnda talitades „vaadatakse tema saavutustest ja tähendusest mööda“.⁶⁵ Nõnda tulebki baltisaksa kirjanduse – mida siinkohale tuleks mõista selle sõna kõige laiemas tähenduses – saavutusi otsida

„pigem ajalookirjutuse ja -uurimise, kultuuri- ja loodusloolise, vähemal määral ka filosoofilise esseistika ning poliitilise publitsistika vallas, samuti teaduses, kus tulemuste kogumaht on väikest baltisaksa kogukonda arvestades erakordselt suur“.⁶⁶

Ja nagu sedastab Undusk: „just neis žanrides tulevad nähtavale ka mõned baltiliku elutunde ja maailmakultuurilise mõtteviisi suurepäraseid sünteesid – see, mida ei leia enamasti baltisaksa ilukirjandusest.“⁶⁷

Asjaolu, et tekstide tegemist ei võetud tõsise esteetilise ülesandena, seletab ka nn. kirjutavate naiste suhteliselt suur arv Balti provintssides võrreldes Saksamaaga. Gero von Wilpert on naisautorite suhteliselt suurt arvu silmas pidades väitnud, et baltisaksa kirjanduse moodustab välismaale läinud meeste ja kodumaale jäänud naiste poolt kirjutatu.⁶⁸ Liina Lukas on toonud esile, et perioodil 1890–1918 tekste avaldanud 191 autorist 68 olid naised, kokku ilmus nimetatud perioodil 233 proosateost, neist 117 pärinesid naisautoritelt.⁶⁹ Anja Wilhelmi on oma baltisaksa ülemkihi naiste eluolu käsitlevas uurimuses kasutanud 138 naissoost isiku memuaare.⁷⁰ Kuna kirjatööd vaadeldi niikuinii sekundaarse tegevusena, polnud ka piir kõrgkirjanduse ja meelelahutuslikuma kirjandustoodangu vahel nii range, kui Saksamaal, kus kirjaneitsite arvu kasv (1825 ca.

⁶⁴ Undusk 2008, 96.

⁶⁵ *Ibid.*, 96j.

⁶⁶ *Ibid.*, 98.

⁶⁷ *Ibid.*

⁶⁸ Wilpert 2005, 24.

⁶⁹ Lukas 2006, 193j. Kairit Kaur on uurinud baltisaksa naisluuletajaid, nende vanimad tekstid – juhuluule – on tuvastatavad aastast 1654. Vrdl: Kaur, Kairit (2013): *Dichtende Frauen in Est-, Liv- und Kurland 1654–1800. Von den ersten Gelegenheitsgedichten bis zu den ersten Gedichtbänden*. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. 423 lk.

⁷⁰ Wilhelmi, Anja (2008): *Lebenswelten von Frauen der deutschen Oberschicht im Baltikum 1800–1939*: Eine Untersuchung anhand von Autobiographien. Wiesbaden: Harrassowitz-Verlag. 422 S. Tänan abi eest autorite kokkulugemisel Elina Adamsoni.

500 naisautorit, 1898 juba ca. 5000) ajendas Rainer Maria Rilket kurtma suuremahulise „kirjandusliku naisproletariaadi“ üle.⁷¹

Balti provintssides kuulus mõningane kirjanduslik tegevus – sarnaselt klaverimängule, maalimisele või käsitööle – aadli, literaadi või kodanlasesoost tütarlaste elustiili juurde, kelle erialased väljavaated (kui abiellumine välja arvata) olid enam kui piiratud.⁷² Ja kuna kirjutamine ei asetsenud ühis- ja seltskondlike tegevuste püramiidi ülemistes sfäärides – kus paiknesid hoopiski *Landesdienst* ja auametiline ning üldsusele kasu toov tegevus kõikvõimalikes seltsides ja ühingutes, aga ka lihtviisiline üksteisele seltsi pakkumine⁷³ – oli kirjanduslik tegevus naisterahvaste meelelahutusviisina igati tolereeritud. Paljuski lähtuti ühiskonnaelu korralduses *Liivimaa Mirabeau'* Hamilkar von Fölkersahmi⁷⁴ maksimist „Nicht die Rechte, die jemand ausübt, sondern die Pflichten, die er sich auferlegt, geben ihm den Wert“⁷⁵ ja selle juurde ei kuulunud tekstile allumine. Tekstil ei lastud end valitseda, vaid valitseti teksti üle.

3. Baltisaksa tõlgete tekst ja tegu

Kui asuda vaatlema pärast Teist maailmasõda eesti keelde tõlgitud baltisaksa tekstide üldist struktuuri, võib esmapilgul tunduda üllatavana ilukirjanduse vähesus tõlgete koguhulgas –ca. 15% sellest on klassifitseeritav ilukirjandusena, ülejäänud kuulub

⁷¹ Polenz, Peter von (2000): Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart. Bd. I. Einführung, Grundbegriffe. 14. Bis 16. Jahrhundert. Berlin, New York: Walter de Gruyter. Lk. 57.

⁷² Siinkohal sobiks tsiteerida taas Ernst Turmanni, kes võtab tennisemängu sajanditaguse seltskondliku tähenduse kokku järgmise küsimusega, mille üks balti härrasmees olevat esitanud teisele balti härrasmehele: „Kas Teie preili tütar mängib veel tennist või on ta juba kihlatud?“ (Turmann 1975, 26).

⁷³ Üsna tabavalt kirjeldavad säärast ellusuhtumist baltisaksa anekdoodid. Neist ühes on peategelasteks kaks vanalast, jõukast perekonnast pärit baltisaksa daami, kes pärast sõda põgenikena Saksamaal väga kitsastes oludes elavad. Elukutset neil pole ja tööl nad ei käi. Küsimuse peale, millega nad oma päevi täidavad, vastavad nad: „Wir leisten uns jejeneseitich Jesellschaft“ [e.k. 'Me pakume teineteisele seltsi']. Vt. Kaehlbrandt (1995), lk. 51j. Ühes teises anekdoodis vastab härrasmees soovitus peale tööle minna: „Tööd võib ju teha, kuid mitte raha eest – ma ei ole ju prostituut!“ Vt. Brunowsky 2005, 51.

⁷⁴ Wilhelm *Hamilkar* von Fölkersahm (1811–1856) oli liberaalne provintsiaalpoliitik, Liivimaa maamarssal, võitles teotöö kaotamise eest, oli Liivimaa 1849. aasta talurahvaseaduse üks kavandajatest. Tema sõnastatud maksim oli paljude baltlaste juhtmõtteks õiguste, kohustuste ja väärtuste omavahelise seose kohta. Selle mõttetega õnnitles näiteks liivimaalasest Tartu tudengit Herbert von Blanckenhagenit, kes Esimese maailmasõja eelõhtul sai oma korporatsiooni täieõiguslikuks liikmeks, tema isa, öeldes: „Sinu vastuvõtmise värvikandjate sekka ei tähenda sinu väärtuse tunnustamist, vaid kinnitust, et nüüd võib sinult midagi oodata.“– Blanckenhagen, Herbert (1966): Am Rande der Weltgeschichte. Erinnerungen aus Alt-Livland 1913–1923. Göttingen: Vandenhoeck ja Ruprecht. Lk. 47. Sellele põhimõttele viitab oma mälestustes ka eestimaalane Ernst Turmann: „Isiksuse väärtus ei kujune mitte õigustest, mis inimesel on, vaid kohustuste summast, mida ta täidab.“ – Turmann 1992, 24.

⁷⁵ e.k. 'Inimese väärtus ei seisne mitte tema õigustes, vaid talle pandud kohustustes'.

memuaristika ning mitmesuguse ajalookirjanduse ja publitsistika alla.⁷⁶ Kui säärast jaotust aga vaadelda eelpooltoodud *teksti ja teo* kontseptsioonist lähtudes, pole põhjust üllatamiseks, sest tõlked – vähemalt, mis puudutab viimaseid aastakümneid baltisaksa tõlkeloos – lihtsalt peegeldavad originaalis valitsevat reaalsust.

Uurimisandmeid 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse baltisaksa üldise tõlkeloo kohta napib, uuritud on aga ilukirjanduse tõlkeid eesti keelde. Liina Lukase andmetel tõlgiti ajavahemikul 1890–1918 eesti keelde kokku 102 baltisaksa autorite teksti, neist 61 kuulusid proosa- ja 41 luulevaldkonda.⁷⁷

Nappiva tõlkeandmestikuga tarbe- ja teaduskirjanduse puhul tuleb aga silmas pidada eri sihtgruppidele suunatud kirjandust, mis omakorda on seletatav saksa keele rolliga toonases ühiskonnas. Kuigi 19. sajandi lõpu venestuse kontekstis oli vene keel üha ja enam ametlikus ja aegamööda ka haridussfääris tõrjumas kõrvale seni seal valitsenud saksa keelt, säilitas viimane oma positsiooni ühiskonna kõrgemate kihtide ja haritlaste keelena. Saksa keele kasutamine markeeris seisuslikku edasijõudmist, talupojaseisusest väljajõudnud vahetasid oma nn. talupojakeele saksa keele vastu. Täna sees päevas võib ju kurioossena mõjuda fakt, et Eesti Üliõpilaste Seltsi protokoll- ja omavahelise suhtluse keeleks 19. sajandi lõpukümnendel oli saksa keel – seda vaatamata asjaolule, et organiseerumise tõukejõuks oli 1870. aastal olnud eesti päritolu tudengite nn. Kalevipoja-õhtud, kus ühiselt eepost lugedes eesti keelt ja meelt arendati, kuid toona kajastas see lihtsalt elu realiteete. Oskar Kallas on oma saksakeelses päevaraamatus 1891. aastal kirjutanud: „niipalju kui mina tean, ei leidu mitte ainumatki haritud eesti perekonda, kus omavahel eesti keelt kõneldaks“.⁷⁸

Nõnda võib sedastada, et ühelt poolt valdas kõrgetasemeliste saksakeelsete nn. teotekstide sihtgrupp, kuhu kuulusid ka saksa keelt valdavad ja igapäevaelus saksakeelsed eesti päritolu haritlased, piisaval ehk siis tavapärasel määral saksa keelt ja ei vajanud tõlkeid. Vajadus kogu ühiskonda hõlmavate tõlgete järele tekkis alles Eesti Vabariigi ajal, mil alustati süstemaatilise ja sihispärase eesti akadeemilise keele ning teadusterminoloogia arendamisega prof. J. V. Veskiga eesotsas.

⁷⁶ Vt. lähemalt Lisa 1. Tõlgete andmebaas.

⁷⁷ Vrdl. Lukas 2006, 593–599.

⁷⁸ Oskar Kallase päevaraamat 1889–1895. Eesti Kultuurilooline Arhiiv, 186.129: 232. Tsitaadi allikas: Viires, Ants (2001): Muuseumi sünd. – Kultuur ja traditsioon. (=Eesti mõttelugu 39). Tartu: Ilmamaa. Lk. 295j.

Teisalt tuleb aga meenutada tarbe- ja aimekirjanduse pikka ja laia traditsiooni Eesti kultuuriloos – mis sai alguse talupoegadele suunatud rahvavalgustuslikku tarbe- ja aimekirjandusega juba 18. sajandi lõpukümnendel, kantuna valgustusideedest – alustades kasvõi Põltsamaal tegutsenud arsti Peter Wilde meditsiininõuannetega⁷⁹ ja lõpetades Kreutzwaldi „Kodutohtriga“.⁸⁰ Lisaks tarbekirjandusele ja kõikvõimalikele praktilistele õpetustele tegeleti tõlkimise ja adapteerimisega ka kirjandusteoste puhul, näiteks enamik J. W. Jannseni või Lydia Koidula nn. algupärastest ilukirjanduslikest tekstidest on tegelikult saksa originaalide mugandused. Nende väljaselgitamine on omakorda andnud tegevust tervetele filoloogide põlvkondadele.⁸¹ Seega puudus tekstide teatud tasemest alates eluline vajadus teotekstide tõlkimiseks.

Ilukirjanduse puhul eksisteeris samasugune kahetine jaotus, tõlgitud tekste on, nagu eelnevalt mainitud, ka teatud perioodi lõikes uuritud. Ka siin oli – iseäranis vanema perioodi puhul tegu muganduste ehk vabade ümberjutustustega. Tõlgete puhtpraktilist vajadust selgitab aga ka asjaolu, et 1890–1918 ilmunud 102-st tõlgitud tekstist anti vaid 19⁸² välja eraldi raamatuna, ülejäänud tekstid ilmusid aga erinevates eestikeelsetes ajakirjanduslikes väljaannetes (ajalehtedes, ajakirjades, kalendrites, almanahhides jne.), pikemad tekstid järjelugudena. Ning neist 19-st eraldi raamatuna ilmunud tekstist seitsme

⁷⁹ Vt. Wilde, Peter Ernst (1766–1767): Lühhike õppetud mis sees monned head rohhud täeda antakse, ni hästi innimeste kui ka weiste haigusse ning wiggaduste wasto, et se kellel tarwis on, woib moista, kuidas temma peab nou otsima ning mis tulelb tähele panna igga haigusse jures. Selle kõrwas on weel muud head nohud, õppetussed ning maenitsussed leida, keik meie Eesti ma rahwa kassuks ning siggidusseks üllespantud. Põltsamaa . 41 numbrit. Tegu oli esimese perioodilise eestikeelse väljaandega. Ettevõtmise sünergilisusest räägib see, et tekstid tõlkis eesti keelde valgustaja ja Põltsamaa kirikuõpetaja August Wilhelm Hupel. Ühtse kultuuriruumi eksistentsi rõhutab osade „Lühhikese õppetuse“ vihkude tõlkimine läti keelde: Wilde, Peter Ernst (1768–1769): Latweeschu Ahrste. Oberpale.

⁸⁰ Kreutzwald, Friedrich Reinhold (1879): Kodutohter. Õpetus, kuda haigetega peab ümber käidama ja neile arsti puudusel kergitust tehtama. Tartu: Schnakenburg. 179 lk.

⁸¹ Omaaegset sellekohast uurimisseisu dokumenteerib näiteks Undla-Põldmäe, Aino (1981): Koidulauliku valgel. Uurimusi ja artikleid. Tallinn: Eesti Raamat. Lk. 9–43; 49–88.

⁸² Nendeks olid näiteks: mitmes kordustõlkes ilmunud *Adalbert Philipp Cammereri* „Mai Roos. Kõigile tütarlastele eeskujuks. Kurblik hale jutustus, mis sündinud Koiva jõe ääres Lätimaal. Algupäralni kirjutus“, 1881 („Die Jungfrau von Treiden. Ein historisch-romantisches Gemälde aus der Vorzeit Livlands“ (1848), („Thomas Kerkhoven“ (*Korfiz Holm*), „Schwüle Tage“ (*Eduard von Keyserling*), „Der Husaren-Pastor“ (*Eberhard Kraus*), „Mutterschaft. Ein baltischer Roman“ (*Frances Külpe*), „Die Schwurbrüder“ (*Woldemar von Uexküll*). *Theodor Hermann Panteniuse* „Minewiku vangistuses“ („Im Banne der Vergangenheit. Erzählung aus dem kurländischen Leben“ (1898), tlk. M. Pödder, 1901); „Kelleste omad. Romaan Liivimaa minevikust“ („Die von Kelles. Ein Roman aus Livlands Vergangenheit“ (1885), tlk. J. Bergmann, 1902); „Üksi ja vaba“ („Allein und Frei“ (1875), tlk. K.A. Hindrey, 1909–1911). Vrdl. Lukas 2006, 593j. Pantenius oli ühtviisi populaarne nii eesti kui ka saksa lugejaskonna seas, tema saksakeelsed mitmes eri trükis ilmunud jutustused „Im Gottesländchen“ (1880) ilmusid eesti keeles (M. Pödderi tõlkes) juba 1882 pealkirja all „Jumala maakeses. Jutustused Kuurama elust“.

puhul oli tegu varem lehesabas ilmunud järjejuttudega. Siin peitub ka tõlgete peamine põhjus – kuna puudus piisav hulk piisaval tasemel eestikeelset originaaltoodangut⁸³ – tõlgiti nõ. häda sunnil ja leheruumi täitmiseks ohtralt teistest keeltest (eelkõige saksa, aga ka vene ja isegi prantsuse keelest), sealhulgas ka kohalike autorite tekste. Saksa lähtekeele suuremahulise esindatuse tingis omakorda viimase levinud oskus ajakirjandust tegevate eesti haritlaste hulgas.

Saksa keel püsis ka järgnenud kümnenditel Eestis esialgu osatavate keelte edetabeli tipus, kuid selle oskus hakkas Teise maailmasõja järgsest perioodist peale tasapisi langema, olles praeguseks jõudnud oma eksootilisuselt prantsuse keelega samaväärsele tasemele.

4. Baltisaksa temaatika retseptsioon ühiskondik-mentaalsete muudatuste taustal ehk *klaasseinast rahvusliku traataia, raudeesriide ning valgete laikudeni*

Nagu juba eelnevalt mainitud, tuleb baltisaksa kirjanduse ja kirjakultuuri retseptsiooni Eestis vaadelda (balti)saksa kultuuri tervikretseptsiooni kontekstis. Kirjanduse retseptsioon moodustab orgaanilise osa ajalooetseptsioonist – täpsemalt öeldes neist kollektiivses mälus leiduvatest ettekujutustest sellest.

Tervikretseptsiooni vaatluse alustamiseks tasub heita põgus pilk Eesti (ja eestiaineliste) artiklite andmebaasi *Index Scriptorum Estoniae*⁸⁴. Otsingu tulemuseks on, et perioodil 1919–2016 on ilmunud 1654 eestikeelset artiklit, mis mingit pidi käsitlevad otsesõnu defineeritult *baltisaksa* temaatikat.⁸⁵ Tegude on mõistagi tulemustega, mida antud andmebaas kajastab ja otsing välja toob, ajalises lõikes on süstemaatilisemalt ning põhjalikumalt kaetud siiski pigem viimaseid kümnendid. Otsisõnana sai kasutatud *baltisaks** ning otsiti sõnaotsinguga kõigis pakutavates väljaandetuüpides (*ajakiri, ajaleht,*

⁸³ Ääremärkusena võib lisada, et Eduard Vildegi (kes debüteeris kakskeelse autorina ja tegi kaastööd ka baltisaksa lehtedele) esimesed suurteosed ilmusid esmalt lehesabas ning käskjalg ootas ukse taga järjekordse ande valmimist, et siis saagiga toimetusse tõtata. Toonasele Vildele kuulub ju ka folkloorseks muutunud tiitlus „*Mees, tee ridu, rida maksab*“.

⁸⁴ Vt. <http://www.elnet.ee/en/ise/> (28.04.2016):

⁸⁵ [http://ise.elnet.ee/search~S2*est?/X%28baltisaks*%29&searchscope=2&l=est&SORT=D/X%28baltisaks*%29&searchscope=2&l=est&SORT=D&SUBKEY=%28baltisaks*%29/1651%2C1654%2C1654%2CB/browse](http://ise.elnet.ee/search~S2*est?/X%28baltisaks*%29&searchscope=2&l=est&SORT=D/X%28baltisaks*%29&searchscope=2&l=est&SORT=D&SUBKEY=%28baltisaks*%29/1651%2C1654%2C1654%2CB/bro wse) (28.04.2016)

kogumik), otsingut piirati keelega (*eesti keeles* ilmunud tekstid). Keelepiirangust loobudes – ehk siis kõigis keeltes ilmunud tekste otsides – saab tulemuseks 2697 teksti. Otsides aga ükshaaval kõigi valikus olevate keelte kaupa, on tulemus järgmine: andmebaasis kajastub ka 829 saksa, 156 vene, 150 inglise, 12 soome, kuus rootsi keeles ilmunud tekst ning ka ja üks lätikeelne tekst. Koos eestikeelse otsingu tulemustega annavad need kokku 2808 teksti. Üksikotsingute liitmistehte ja üldotsingu vahe moodustavad 111 teksti. Osaliselt võivad säärast vahet ilmselt põhjustada paralleeltekstidega väljaanded kahes või enamas keeles, kuid täpsest rehkendustulemuse tagaajamisest olulisem on ehk suurusjärg, mis näitab baltisaksa temaatikaga tegelemist nimetatud andmebaasi andmeta alusel. Võrdlevalt võib veel välja tuua otsingutulemused seisuga 21.09.2015, mil eestikeelseid tekste oli 1605, saksakeelseid 795, venekeelseid 155, ingliskeelseid 137, soomekeelseid 10, rootsi ja läti keeles aga endiselt vastavalt kuus ja üks. Ühe järeldusena andmebaasi kohta võib tuua välja, et läti väljaandeid (kus baltisaksa temaatikaga siiski ju tegeletakse) ei kajasta andmebaas isegi mitte juhuslikkuse printsiibist lähtudes. Aktiivseimateks publitseerimiskeelteks on eesti ja saksa keel, milledes on viimase kaheksa kuu jooksul lisandunud vastavalt 49 *resp.* 34 teksti.

Varaseimad eestikeelsed kirjed andmebaasis pärinevad aastast 1919,⁸⁶ varaseim saksakeelne kirje aga aastast 1901.⁸⁷ Lõviosa eestikeelsetest artiklitest – 1592 – on ilmunud pärast 1990. aastat, perioodil 1945–1989 ilmunud artiklite arvuks on andmebaasi andmetel 17, neistki kaheksa Välis-Eestis ning viis kodumaal juba nn. laulva revolutsiooni ajal 1988–1989, mil tsensuur, mis küll ametlikult kaotati alles oktoobris 1990,⁸⁸ *de facto* enam ei toiminud.⁸⁹ Nn. süvanõukogude ajal kodumaal ilmunut esindaksid antud otsinguvarianti kasutades justkui ainult Paul Ariste artikkel J. W. Boecleri eestikeelsetest

⁸⁶ Nendeks on ajalehes Sotsiaaldemokraat Villem Ernitsa sulest ilmunud prof. dr. Richard Hausmanni nekroloog (15.01.1919) ja Postimehes Hendrik Sepa poolt avaldatud artikkel „Balti aadel ikka seesama enne ja nüüd (16.07.1919).

http://ise.elnet.ee/search~S2*est?/X%28baltisaks*%29&searchscope=2&l=est&SORT=DX/X%28baltisaks*%29&searchscope=2&l=est&SORT=DX&SUBKEY=%28baltisaks*%29/1651%2C1654%2C1654%2CB/br owse (28.04.2016).

⁸⁷ Selleks on Friedrich Bienemanni artikkel „Zur Geschichte Engelbrecht von Mengdens und seines Landrechtsentwurfs“ Riia Muinasteaduste ja Ajaloo Seltsi aastaraamatus „Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1900. Riga 1901, lk. 57–71.

⁸⁸ Riigi Teataja, 1990, 12, 132.

⁸⁹Vt. ka Lange; Monticelli 2013, 888.

lauludest 1678⁹⁰, Elsbeth Pareki artikkel J. H. Rosenplänterist,⁹¹ Georg Julius von Schultz-Bertramilt tõlgitud lühilugu⁹² ja Mai Levini artikkel muusikast ja baltisaksa kunstist.⁹³ Nagu juba öeldud, ei kajasta andmebaas siiski järjepidevalt kõike ilmunut, näiteks väliseesti ajakirja Tulumuld, millele baltisaksa temaatika polnud päris võõras,⁹⁴ samuti on küsimus artiklite märgendamises, et otsingusüsteem teaks neid otsida.

Kui nüüd jätta andmebaasid ja statistika sinnapaika ja asuda vaatlema baltisaksa tõlgete lugu eesti keelde ning sellele tausta moodustavat baltisaksa-eesti suhete lugu ühes kõigi sellega seostuvate suhtumiste ja ettekujutuste looga, saab taolise (balti)saksa üldretseptiooni loo Baltikumis jagada kolme perioodi. Nende kolme perioodi tausta moodustavad ajaloolis-poliitilised murranguajajärgud, mis siis peegelduvad üldisemates keele- ning mentaliteediloolistes muudatustes. Esimese perioodi moodustab kahe maailmasõja vaheline aeg, teise Teise maailmasõja järgne aeg ehk nõukogude periood, mis omakorda lahknub ideoloogiliselt ja geograafiliselt kaheks, jagunedes kodueesti ja väliseesti tõlkelooks; viimase, kolmanda perioodi moodustavad nn. uus ärkamisaeg ning taasiseseisvumine ja sellele järgnev aeg.

Nagu juba öeldud, peegeldavad nimetatud tõlkeloolised perioodid ühiskondlikke muudatusi ning nendega käsikäes käivaid mentaliteeti puudutavaid kursimuutusi 20. ja 21. sajandil. Üldistavalt võib neid muudatusi nimetada lõpptulemusena positiivseiks – nimelt, mis puudutab suhtumist baltisakslastesse ja baltisaksa retseptiooni tervikuna, võttes vaatlusaluse arengujoone lõpp-punktiks tänase päeva. Keeleliselt vaadelduna tuleb aga tõdeda keeleoskuse teisenemist saksa keele oskuse kahjuks. Kui 20. sajandi alguses haritud inimesed üldjuhul oskasid ja mõistsid saksa keelt ning tarvidusel lugesid kirjandust originaalis,⁹⁵ siis tänapäeval on sellisel tasemel keeleoskajate ring muutunud üpris

⁹⁰ Ariste, Paul (1958): J. W. Boecleri eestikeelsed laulud 1678. aastast. – Keel ja Kirjandus 1958, nr. 4/5. Lk. 259–274. Keel ja Kirjandus (1958) 4/5, 259-274

⁹¹ Parek, Elsbeth (1976): Lehekülgi J.H. Rosenplänteri elust. – Keel ja Kirjandus 1976, nr. 1. Lk. 30–36.

⁹² Vt. tõlgete andmebaas käesoleva töö lisas.

⁹³ Levin, Mai: Muusika ja baltisaksa kunst. – Teater. Muusika, Kino 1986, nr. 5. Lk. 96.

⁹⁴ Näiteks sai Edzard Schaperiga tegelemine eesti kirjandusloos alguse just sealt, kuid nimetatud artiklid ei tule välja ka sõnaotsinguga konkreetselt Schaperi järgi otsides.

⁹⁵ Moodustades elanike koguhulgast siiski vaid üsna väikese osa. Inimeste toonast keeleoskust on tagantjärele raske hinnata, mõningase pildi Tartu linna kohta annavad 1897. aasta ülevenemaalise rahvaloenduse tulemused, mida on analüüsinud Veiko Berendsen ja Margus Maiste. Nende andmetel oli – vähemalt Tartus enam levinud siiski kahe keele oskus ja nendegi seas olid ülekaalus sakslased (umbes kolmandik). Eestlased, eriti vanem põlvkond ja naised, olid valdavalt ükskeelsed ja koolilaste seas kasvas kiiremini vene kui saksa keele oskus. Eestlaste puhul on täheldatav keeleoskuse korreleerumine haridusega. Üleüldiselt oskas üle 15-

ahtakeseks ning saksa keel on saamas samavõrd eksootiliseks keeleks, kui seda oli nõukogude perioodil prantsuse keel.

Baltisaksa kultuuri retseptsiooni võib võrrelda piltmõistatusega, millest osad detailid on puudu. Puuduvaid detaile justkui polegi märgata ning rahulolevalt ollakse arvamusel, et mõistatus on lahendatud ning pilt täielik. Pika ajaloo jooksul on mõlemal pool Siegfried von Vegesacki metafoorset *klaasseina* (sks. *gläserne Wand*)⁹⁶ balti kultuurilise välja inter-, multi- ja transkulturaalsus kas hästi unustatud, maha vaikitud või tundmata.⁹⁷ Ning aja jooksul ja murranguliste sündmuste survele on sellest kõigest saanud mõistatuse kadunud osad – *valged laigud* – nõnda, et lõpuks pole enam teadagi, et midagi on maha vaikitud või üldse eksisteerinud. Ehkki – nagu on selle sõnastanud Jaan Undusk, mõjub eesti kirjanduse ajalugu – ainult eestlastele keskendudes – „hüppelise ja eimillestki-tekkivana,⁹⁸ ning paljudki kirjutusfaktid „üksitiste, katkeliste ja kistutena“.⁹⁹ Sest ilma saksakeelse kirjanduse osata, mis moodustab „eesti vanema kirjanduse varjatud massi“ – jääb Eesti kirjanduslugu poolikuks ning lünklikuks, selle kaasamine aga aitaks „seletada paljusid kirjutusfakte“ ning „eesti kirjanduse ajalugu oleks märksa pikem ja avaram, kui seni käsitletud, hoopis vähem hüppeline ja eimillestki-tekkiv“.¹⁰⁰

Kui baltisakslastest sai Esimese maailmasõja ajal ja järel kardinaalselt muutunud oludes *talutud vähemus*, ehkki kuigi privilegeeritustest ei saanud noores vabariigis otseselt põlualuseid,¹⁰¹ ei toimunud ka tegelikku kultuurilist lähenemist. *Klaassein* näis eri

aastastest tartlastest kolme keelt 15% mehi ja 8,3% naisi. Teadmata on, milline oli seis Esimese maailmasõja eelseks ajaks – eeldada võib, et kolme keele oskust oli lisandunud pealekasvavate uute põlvkondade arvel. Vt. Berendsen, Veiko; Maiste, Margus (1999): Esimene ülevenemaaline rahvaloendus Tartus 28. jaanuaril 1897. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv. Lk. 258–276.

⁹⁶ Nimetatud metafoori kasutab Vegesack oma „Balti tragöödia“ nime kandvas romaanitrioloogias eestlasi resp. lätlasi ja sakslasi eraldava seisusliku vaheseina tähistamiseks. Vt. Vegesack, Siegfried von (1936): *Baltische Tragödie*. Berlin. Erstaussgaben: Blumbergshof. *Geschichte einer Kindheit* (1933); *Herren ohne Heer* (1934); *Totentanz in Livland* (1935)

⁹⁷ Pigem oli see *klaassein* siiski klaasist sõel, millest mahtus läbi tohtul hulgal kultuurilisi ja keelelisi laene ning igapäevaelus oli kontaktide hulk tihe ja mitmekesine.

⁹⁸ Undusk 2008, 94.

⁹⁹ Undusk 2011, 562.

¹⁰⁰ *Ibid.*

¹⁰¹ Vt. Aadu Musta äsja eestikeelses väljaandes ilmunud raamatut „Muutugu ja kadugu! Baltisakslased ja Esimene maailmasõda.“ (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2016) ja selle paar aastat varasemat saksakeelset versiooni: Must, Aadu (2014): *Von Privilegierten zu Geächteten. Die Repressalien gegenüber deutschbaltischen Honoratioren während des Ersten Weltkrieges*. Tartu Ülikooli Kirjastus. Tartu. 198 S.

rahvusgruppe jätkuvalt lahutavat, kuigi Vegesacki romaanisarja ilmumist eesti ajakirjanduses elavalt retsipeeriti¹⁰² ja jõuti koguni järgmistele seisukohtadele:

„Kuid lugeja on juba tähele pannud, kui ehtne ajalugu see romaan siiski on. Parandada ja kommenteerida jääb õieti vähe. Tuleb vaid meeles pidada, et peamiselt on tegu balti-saksa seisukohtadega ja waatewinklitega, mis aga siin selles raamatus ei erine terawalt balti pärisrahwaste omist, kus on tegu näiteks enamlastega. [...] Ja et nimelt saksa kirjanik on võinud tuua Tartu Krediitkassa sündmustikku pea täiuslikult ning et Eesti kirjanikkude eest nagu varjule on jäänud enamlaste hirmuteod, see on iseloomulik ja sümptoomiline ühtlasi. [...] Balti rügemendi¹⁰³ teeneid on meie sõjawäe ülemjuhatus õiglaselt ja austavalt hinnanud, kuid Vegesacki romaani järele paistavad need nagu suuremaina lause järele, mille järele see rügement „juba Narwani välja oli jõudnud“. Et sa seda peaaegu oli, seda ei salga keegi, kuid see oli temal waid võimalik ratsarügemendi ja teiste eesti väeosade toetusel, kes omaltpoolt enamlaste jõudusid paralüseerisid ja lõpuks Narwa wallutasid soomlaste ja desantpataljoni koostööl. Ei vähenda muidugi ka landeswäärlase bravuuri tunnust Riia võtmisel asjaolu, et Eesti wäed olid enamlasti lüües juba Wõnnu liinini edasi tunginud ja meie ratsarügement isegi juba Kuramaal Jakobstadtis¹⁰⁴ sees [...] Kuid niisugusena nagu ta on, püüab ta õiglasena walgustada olukordi ja tingimusi, milledes wõitles ja purunes saksa soost baltlus. Et baltlastest sakslase huwid keerlevad peamiselt oma rahvuse ümber ja et ta enesele on ülesandeks seadnud nimelt edasi anda seda, mida ta peab tähtjaks ja oma rahwa juures olulisemaks, see on mõistetaw ja seda rohkem õieti hinnataw, et see sünnib kriitikaga ja sageli õige walusagi kriitikaga.“¹⁰⁵

Võib waid mõelda, miks ilmus see järjelugu anonüümse autori kommentaaridega. Kuid märke suhtumise mõningasest kalduvusest positiivsusele baltisaksa retseptisioonis ilmnes juba viimastel aastatel enne Teist maailmasõda – ja, nagu juba eelnevalt mainitud,¹⁰⁶ tõstatati August Annisti suu läbi küsimus: „Miks peaksime end wabatahtlikult „rahvusliku“ traataiaga eraldama nende kaugeate aegade pärandusväärtustest, ainult selle pärast, et nende autorid polnud „verelt“, keelelt ega meelelt eestlased?“¹⁰⁷ Sest, nagu eelnevalt mainitud,

¹⁰² Kevadsuvel 1935 ilmus Postimehes läbi 11 lehenumbri (29.05–11.6) anonüümne (sic!) järjelugu pealkirja all „Mida mõtles balti sakslus. Surmatants Liivimaal“ Vegesacki romaani teemadel, trükkides ära tõlgitud väljavõtteid romaanist ning kommenteerides neid.

¹⁰³ Balti rügemendi näol oli tegu novembris 1918 Eesti rahvaväe koosseisus loodud ja Eesti poolel võitleva baltisaksa wabatahtlike üksusega, sellal kui *Landeswehr* kujutas endast Läti aladel loodud baltisaksa üksust võitluses enamlaste vastu.

¹⁰⁴ Tänapäevane Jēkabpils Lätis.

¹⁰⁵ *Mida mõtles balti sakslus, Surmatants Liivimaal. Kokkuvõte.* – Postimees, 11. juuni 1935.

¹⁰⁶ Vt. peatükk I. *Baltisaksa uuringud, baltisaksa kirjandusväli ja Eesti tõlkelugu*

¹⁰⁷ Annist, 1938, 987.

jääb Eesti kirjanduslugu poolikuks ja lünklikuks, kui jätta arvestamata selle saksakeelne osa. Annisti poolt sõnastatud arenguni jõuti omariikluse teise aastakümne lõpuks, senine üldine suhtumine oli olnud pigem eitav. Juba Gustav Suitsu omaaegses loosungis „Saagem eurooplasteks!“ oli tagamõtteks olnud saksa mõjude vähenemine ning euroopluse saavutamine pigem inglise või prantsuse keeleruumi kaudu. Valdavaks suhtumiseks oli vaimustus iseolemise ja soov – pikka aega kestnud eestkostealuse seisusest vabanenuna kõike ise teha, ebavajalikuks kuulutatut ajaloo prügikasti heites. Üsnagi kõnekalt iseloomustab säärast suhtumist 1936. aastal Päevalehes avaldatud päevakajaline veste, kus heidetakse ette kestvat nn. *kolme kohaliku keele* nõuet tööotsimis- ja pakkumiskuulutus:

„Paljugi on riikliku iseseiswuse ajal muutunud, mitmestki kolikambri-kombest oleme saanud lahti, aga k o l m e k o h a l i k u k e e l e nõudmine püsib. Püsib nagu mõni mineviku needus, millest ei saa lahti. Nagu veerandsada aastat tagasi, nii nõutakse nüüdki äriteenijailt, ettekandjailt, juukselõikajailt ja sageli isegi jooksupoistelt kolme kohaliku keele oskust. Muidu ära mine tööpakkujale näolegi.“¹⁰⁸

Ja tõsi ta on, sest kuulutused, kus otsiti kolme kohaliku keele valdajaid, olid ajalehtedes igapäevased.¹⁰⁹ Kuid mitte ainult eesti ajalehtedes – sama „pattu“ tegid ka kohalikud baltisaksa lehed. Kelle vaatenurgast vaadatuna polnud ju sugugi tegu *kolikambri kombega*, vaid argireaalsusest ajendatud nõudega. Seda enam, et keeltekolmiku kolmas liige (lisaks saksa ja vene keelele) varieerus riigiti – Eestis ja Lätis vastavalt siis eesti või läti keel, ning keeleoskus polnud oluline mitte ainult lihtsamat sorti teenindussfääris, vaid ka ärikirjavahetuses.¹¹⁰ Rahvuslikult eneseteadliku noore haritlase tüüpi esindab ka kunstiajaloolane Ella Vende oma *Umsiedlung*’i käigus lahkujate kunstivarade arvelevõttu (mis muuhulgas sisaldas osadele – ja sealjuures eraomandisse kuuluvatele –

¹⁰⁸ [Braks, Tõnis] (1936): Kolm kohalikku keelt. Heini pühapäeva-veste. – Päevaleht, 13.09.1936.

¹⁰⁹ Vrdl. nt. Päevaleht, 23.01.1936: „Wilunud müüjanna otsib kohta koloniaal- või delikatessikauplusse. Valitseb kolme kohalikku keelt.“

¹¹⁰ Vrdl. näiteid Läti saksa lehtedest: „Fräulein, kundig der 3 Ortssprachen zum Anleiten von Häkel- und Strickarbeiten gesucht“ [’Heegeldamis- ja kudumistööde juhendajaks otsitakse preilit, kes oskab kolme kohalikku keelt’]– Libauische Zeitung, 23.04.1938 või „Importfirma sucht Korrespondentin-Stenotypistin, welche die Ortssprachen und Englisch perfekt in Wort und Schrift, sowie auch die lettische Stenographie beherrscht“. [’Impordifirma otsib korrespondent-stenotüpisti, kes oskaks perfektselt kohalikke keeli ning inglise keelt ning ka läti stenograafiat’]– Rigasche Rundschau, 14.07.1936.

kunstiväärtustele väljaveokeelu kehtestamist) käsitlevates meenutustes.¹¹¹ Ümberasujate kodude külastamist nimetab Vende „matkadeks minevikku“¹¹² ning resümeerib, et pärast esimesi konflikte¹¹³ talle sai selgeks, et

„tuleks lõpetada igasugune leebe ja vastutulelik suhtumine, sest teise poole arusaamisele on vähe loota. Ainus, mida neilt loota võis, oli see, et nad kasutavad viimast võimalust kõik välja öelda, mis nad meist arvavad. Ja seda nad tegid. Imestama paneb vaid, kui palju oli neil veel jäänud seitsmesaja aasta jooksul välja ütlemata ja kelleks nad eestlasi üldse pidasid.“¹¹⁴

Ilmselt pole tarvis olla psühholoog, mõistmaks üpriski ülepeakaela ja loetud päevade või nädalate jooksul lahkuvate inimeste meeleolu ning frustratsiooni, mis sealjuures tekib, kui koju ilmub oma väarikuses kõigutamatu ametiisik, kellel on õigus otsustada, mida perekonnale kuuluvatest esemetest tohib kaasa võtta ja mida mitte. Sest üle *rahvusliku traataia* vaadates on selgunud, et seal teisel pool on palju huvitavat ja väärtuslikku, mis kuulub nõ. rahvale ja riigile ja tuleb selle senistelt omanikelt ära võtta. Seda lohutum on võõrandatud kunstivarade ja mööbli staatus edasistes ajaloo kataklüsmides: lõhkumine, lagastamine, varastamine ja hävimine pommirünnakus.¹¹⁵ Nagu on tänaselt kunstiajaloo seisukohalt Ella Vende mälestusi kommenteerinud Anne Untera [Lõugas]:

„Ometigi õhkub mälestustest „kangelaslikkuse“ ja konfliktirikka toimingu meeleolu. Selline õhkkond kahtlemata valitseski ja sellel oli mitu põhjust. Rohkem kui poole sajandi taguselt distantsilt võib öelda, et alles tänapäevaks on välja kujunenud akadeemilised kaanonid baltisaksa kunsti suhtes: seda loetakse *in corpore* Eesti kunsti- ja kultuuriloo loomulikuks osaks. 1930-ndate aastate lõpul valitsesid sageli empiirilised hinnangud, mis tõid kaasa risti vastupidised seisukohad eestlaste ja sakslaste vahel kunstivarade kuuluvuse suhtes. Tänapäevaks on kadunud (või vähenenud) ka vaenulikkus baltisakslaste suhtes. Nende panust Eesti kultuurilukku hakatakse sõltumatu ideoloogia tingimustes üha rohkem hindama. Kultuuriväärtuste jooksev inventeerimine 1939. aastal ei saanudki kulgeda valutult, sest see riivas eraomandi puutumatumust. Kahjuks oli kogu töö suures osas ka tulutu, sest nagu Ella Vende mainib, viidi Teise maailmasõja aastatel kinni peetud kunstiteosed siiski Eestist välja, nii läände kui ka itta. Lisaks põlesid maha tollilaod,

¹¹¹ Vende, Ella (2003): Idamissiooni lõpp. – Tuna, ajalookultuuri ajakiri. Nr. 4, 2003. Lk. 76–84.

¹¹² *Ibid.* 69.

¹¹³ *Ibid.* 67–68.

¹¹⁴ *Ibid.* 68.

¹¹⁵ *Ibid.* 80–83.

kuhu esemed oli paigutatud, ka kunstimuuseumi ajutine hoone Tallinnas Narva maanteel sai pommitabamuse¹¹⁶.

Ella Vende viidatud „seitsmesaja aastase orjaöö“ metafoori, mille autoriks oli C. R. Jakobson oma kolmes isamaakõnes,¹¹⁷ kes selleks oli innustust saanud Merkelit lugedes,¹¹⁸ võibki nii sõjaeelsel ajal kui ka Teise maailmasõja järgsel nõukogude perioodil pidada baltisaksa temaatika retseptiooni alustalaks. Merkeli ja Jakobsoni ideestiku edasikandumist ja ideoloogilist väärtust on publitsistlikult lahti mõtestanud Andrei Hvostov ning teoreetiliselt analüüsinud Kristi Kukk.¹¹⁹ Kui kirjanduse mõju kirjanduses endas kujutamise ilmselt tuntuimaks näiteks on Tõnissoni saksapoiste parve põhjalaskmise lugu, siis memuaristikast pärinevaks üsnagi tüüpiliseks meelusloome näiteks sobib omaaegse karskusliikumise tegelase ning kirjaniku Helmi Mäelo meenutatu, mis tõmbab paralleeli Elo Tuglase poolt postuleeritud „pitsiheegelduslikkusega“¹²⁰:

„Ma ei salga, et noorusest, eriti koolieast alates tundsin teatud vihavaenu sakslaste vastu. Aluseks oli raamatutest loetud eesti rahva orjaaeg. Iseseisvuse saabudes kuulusin nende hulka, kes vaeseks ja vanamoeliseks jäänud mõisnike vanade tudikeste üle ironiseerisid. Need esindasid meile saksa rahvast. Hiljem muidugi arusaamised muutusid, kuid põhitunne jäi.“¹²¹

Hilisemas venestuse kontekstis instrumentaliseeritud ja õhutatud nn. saksaviha süvendas rahvuste vahelist lõhet ning leidis omariikluse ajal just peale vaikiva ajastu algust paradoksaalsel moel soodsat vastuvõttu. Nii tõsteti 1934 seni üsna kõrvaliseks jäänud Võnnu lahing (1919)¹²² rahvusliku ajaloo suursündmuseks ning sellest tehti lõplik võit ajaloolise vaenlase üle, andes sellele „mütoloogilise funktsiooni“ ning ühtlasi kuulutades

¹¹⁶ Lõugas, Anne (2003): Lisamärkusi Ella Vende mälestustele. – Tuna, ajalookultuuri ajakiri. 2003, nr. 4. Lk. 86.

¹¹⁷ Jakobson, Carl Robert (1870): Kolm isamaa kõnet. Tartus „Wanemuise“ seltsis pidanud C.R. Jakobson, gümnaasi kooliõppetaja. Peterburi: E. Pratz. 78 lk.

¹¹⁸ Merkel, Garlieb (1797): Die Letten vorzüglich in Liefland am Ende des philosophischen Jahrhunderts. ein Beitrag zur Völker- und Menschenkunde. Leipzig: Heinrich Gräff. 378 lk.

¹¹⁹ Hvostov, Andrei (2005 [1999]): Mõtteline Eesti. Tallinn: Eesti Ekspressi kirjastus. 325 lk.; Kukk, Kristi (2003): Mütologiseeritud ajaloo rollist eesti rahvuse arengus. – Vikerkaar, nr. 10–11. Lk. 92–107.

¹²⁰ *Op. cit.* lk. 12.

¹²¹ Mäelo, Helmi (1974): Võõrsil. Mälestusi, vaatlusi, elamusi. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv. Lk. 54.

¹²² Baltisaksa ajalookirjutuses oli olulisimaks sündmuseks hoopis Riia vallutamine 22. mail 1919 *Landeswehr*'i poolt, vt. selle autobiograafilist ja emotsionaalset kirjeldust: Blanckenhagen 1966, 259– 272.

„ajaloopoliitika riigi asjaks“. ¹²³ Soodne oli ka asjaolu, et lahing oli juhtumisi toimunud suisel ajal ja sellest tulenes ürituse praktiline väärtus paraadide korraldamisel ning üldrahvaliku jaaniaegse pidupäeva juurutamisel. Lavastaja Leo Kalmet arutles püha kunstilise väärtuse ning sisuga täitmise üle aga järgmiselt:

„Rahval on võimalus suurtele, massi ühendavatele tunnetele kaasa elada ja ennast avaldada kohase isetegevuse kaudu. Põline jaanitulede põletamine ja vastsetl loodud võidutulede süütamise tseremoonia on kõigi eelduste kohaselt nagu loodud ühte sulama suureks, ilusaks, avara sisuga rahvuslikuks traditsiooniks“. ¹²⁴

Siiski kirjandusse Võnnu lahingu kujutamine veel ei jõudnud ja imestledes märgib, ka just tuntumate kirjanike poolt saksa temaatikaga ettevaatliku ümberkäimise ära ka Kurt Moritz:

„Ja siiski on raamatuid, mis saksa-eesti probleemi käsitlese keskmesse asetaksid, tänasel päeval üsnagi harva leida. Pigem tekib tunne, et just andekaimad kirjanikud justkui pelgaksid probleemi lahtiharutamist. Selles seoses tahaksin viidata kahele olulisemale Vabadussõda kujutavale kirjandusteosele – Gailiti „Isade maale“ ja Kivikase „Nimed marmortahvilil“ – mis mõlemad vaikivad konfliktist *Landeswehr*’iga“. ¹²⁵

Nagu juba eelnevalt vihjatud, oli ideoloogilis-poliitiliselt laetud kaasajast hoolimata selgeks saanud, et varasemat kultuurilugu ei saa – vaid sel põhjusel, et see oli saksakeelne – pesuveega välja heita. ¹²⁶ Juba 1929 möönab Arthur Behrsingi „Grundrisse einer Geschichte der baltischen Dichtung retsenseeriv Gustav Suits ¹²⁷, küll kaunis pika hambaga, aga siiski, et *Balti võrdlev kirjandusajalugu oleks käsitlev õetav*. ¹²⁸ Siiski oleks Suitsu arvates võimalik „balti saksa ja eesti kirjandusajaloo ligendamise saavutada viljakamaid ja täpsamaid [sic!] tulemusi, kui

¹²³ Vrd. Brüggemann, Karsten (2003): Võidupüha: Võnnu lahing kui Eesti rahvusliku ajaloo kulminatsioon. – Vikerkaar 2003, nr. 10–11. Lk. 138–139.

¹²⁴ Tsitaadi allikas: Brüggemann 2003, 140. Originaal: Kalmet, Leo (1937): Võidupüha sisustamisest. – Võidupüha pidustused. 1937. Tallinn: Tallinna Võidupüha Korraldav Komitee. Lk. 22–23.

¹²⁵ Moritz 1938, 93.

¹²⁶ Vrd. Suits, Gustav (1929): Balti kirjandusloo katse. – Eesti Kirjandus 1929, nr. 5. Lk 193–209. Põhjalikult on antud teemat – võttes aluseks Suitsu ja Annisti – käsitletud Liina Lukas (Lukas 2006).

¹²⁷ Behrsing, Arthur; Favre, Andre; Greiffenhagen, Olto, Knüpffer, Arthur (1928): Grundriss einer Geschichte der baltischen Dichtung. Leipzig: Institut für Auslandskunde, Grenz- und Auslandsdeutschum. 132 lk.

¹²⁸ Suits 1929, 209.

„käesolevas katses“ ja kummagi kirjandusuurimise eraldumine „viib hõlpsasti viltu, kui ühe ala asjatundja rutulise kõrvalpilgu heidab üleaedseile nähtusile“.¹²⁹ Tunnustavalt tõdeb ta, et Behrsingi kirjanduslugu „ei ole mitte liialdanud seda, mis eestlased ja lätlased kirjandusajalooliselt võlgnevad võõrast rahvusest haridusekandjatele“, kuid kahjatseb rahvavalgustuslike autorite liig vähest käsitlemist: „Hoopis mööda mindud on näiteks neist valgustusaja kirikhärradest ja muist asundussakslastest, kes on kirjutanud maarahva õpetuseks ja ajaviiteks“.¹³⁰ Ning programmaatiliselt visandab Suits ühisbalti kirjanduslookuju:

„Balti kirjandusajalugu selle sõna avaramas mõttes oleks alles siis viimisteldud, kui vaatleja silmaring ümber haaraks siinsete rahvuste kirjanduslikud kokkupuuted ja vastastikmõjud. Oleks sobivas ühenduses tulnud ühelt poolt kokku võtta neid äratusi, mis saksa soost haritlased on andnud eesti rahvaluule harrastustele [...] Teiselt poolt oleks oodanud ka selle osutamist, mis need harrastused balti sakslaste luulekunstisse on toonud omakorda uut – kohaliku värvinguga motiive ja vormielemente [...]“.¹³¹

1938. aastaks ollakse – Pätsi-aegse riikliku rahvusluse kujunemise ja ka omaenese väärtuses veendumusele jõudmise protsessis nõnda kaugel, et varasema kirjanduse käsitlemisel võib August Annist leida, et „Aeg tasandab mineviku vastuolusid, või käsitleb neid oma huvides. Rahvusliku iseteadvuse tõusuga on meilgi kasvand igatsus näha oma rahvast mitte ainult vanana, vaid ka vana kultuurrahvana“¹³². Ja tõepoolest, riiklik-rahvusliku mälu poliitika ning tellimusliku populaarkultuuri õitseagega 1930ndate teisel poolel saab nimetada ka „eesti ajalooromaani teiseks kuldajaks“.¹³³ Lisaks Vabadussõja temaatika elustamisele toimus ka senise orjaaja-kontseptsiooni ümberkirjutamine skandinaviseeritud ja vägevaks muinasajaks, uue mälupaigana loodi „võidukas ja sõjakas rahvusajalugu“¹³⁴ – millest muidugi ei puudunud saksavaenulik noot. Senise kontseptsiooni muserdatud talupoegadest said August Mälgu, Karl August Hindrey aga ka Karl Ristikivi (tema küll ainsas viikingiainelises teoses) muistsed vabad viikingid – kes

¹²⁹ *Ibid.*, 207.

¹³⁰ *Ibid.*

¹³¹ *Ibid.*, 208.

¹³² Annist 1938, 986.

¹³³ Kaljundi, Linda (2013): Väljatung kui väljakutse. Eesti viikingiroomanid ja mälu poliitika 1930. aastatel. – Keel ja Kirjandus 2013, nr. 8-9. Ajalooromaani ja kultuurimälu erinumber. Lk. 623.

¹³⁴ *Ibid.*, 633.

ilma igasuguste kahtlusteta olid Sigtuna hävitajateks. Viikingimotiiv kui eesti oma nn. „valküride lend“¹³⁵ levis kahe maailmasõja vahel kujutavast kunstist tarbekunstini, olles viikingisõlgede motiivina kasutusel ka veel sõjajärgsel ajal.¹³⁶

Muinasaja heroiseerimisega käsikäes toimus ka rahvakultuuri ja selle ühe silmatorkavama osana rahvariiete renessanss, mille aktiivseks väljundiks said laulupeod. Hilisemast ajaloost valiti välja Rootsi aeg, mis kollektiivses mälus kinnistus „*vana hea Rootsi ajana*“, mis andis võimaluse eemalduda saksa ja vene orientatsioonist – ehk „viimaste koloniseerijate pärandist“ mis „pakub teatavat kergendust ajaloopildis, mida muidu painab pikk, 700-aastane orjaõõ – vahepealne välgusähvatus pimeduses võimaldab väikest hingetõmbeaega, mis ei lase koloniaalajaloo pingel liiga suureks kasvada.“¹³⁷ ja leidis lisaks kirjandusele ka väljenduse ohtras mälestusmärkide püstitamises. Omalaadse kvintessentsina toonasele rahvuslikule vaimule mõjuvad 1937. aastal valminud August Janseni rahvusromantilised maalid, mis kujutasid rahvamajandust („Töö“) ja Eesti triumfi („Võit“), mõeldud Toompea lossi Valge saali uksepealsete kaunistuseks. Kuid ilmselt mõjusid eesti ajalugu heroiseerivad „Eesti võidujumalanna ja Kalevipoeg-Herakles“ isegi toonases meeleolus liialt parodistlikena,¹³⁸ et neid saaks tõsiselt võtta, kujutades Eesti triumfi maaliga, kus „keskel sõidab pilvedel neljahobuserakendil Eesti võidujumalanna, kaunis blond talutüdruk, ja teda saadab alasti Herakles-Kalevipoeg. Vasakul tervitavad triumfi naised küllusesarve ja putolike lapsukestega.“¹³⁹ Teatud ajaline distants ning tugev annus eneseirooniat¹⁴⁰ võimaldas nimetatud maalid panna neile määratud kohtadesse üles aga saali renoveerimise käigus 2013. aastal.

Ajastu taolise vaimu võttis kokku – samas sellega kergelt polemiseerides – August Annist, kes on ennast Eesti kultuurilukku jäädvustanud Homerose tõlkijana, oma sissejuhatuses Eesti valgustusajastu kirjanduse käsitluses:

¹³⁵ *Ibid.* 627.

¹³⁶ Vrdl. siinkohal August Annisti tütre kirjutist: Peil, Mirjam (2016): Tähendusrikas hõbesõlg. – Pööning 2016, veebruar. Lk. 48–49.

¹³⁷ *Ibid.*, 626.

¹³⁸ Abel Tiina (2010): Tagasi looduse ja inimese juurde. – Eesti kunsti ajalugu 5. 1900–1940. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia. Lk. 411.

¹³⁹ Kalm, Mart ((2013): Kunstiajalooline eksperiment Toompeal. – Sirp. 19.09.2013.

¹⁴⁰ *Ibid.*

„On läinud piinlikuks ja sattund otsekui keelu alla kõnelda „700-aastasest orjaajast“ – kuigi seda ajaloost ei saa kustutada, heroiseerime tarbe korral seda aega pigemini passiivse vastupanuga vabadusvõitluseks. Ja ikka enam hakkame selleski ajajärgus otsima ja leidma ka eestlaste kaasatõtamist siinse maa kultiveerimisel ja kaitsmisel“.¹⁴¹

Samas aga ei lähtu Annist saksavaenulikkusest, vaid pigem ühise maa kontseptsioonist: „Veel enam, hakkame selle maa võõrrahvusest ülakihi tegevust arvustama mitte ainult kui ka rahvuslike ja sotsiaalsete vaenlaste oma, vaid ühtlasi ometi ka kui meie maa ühise saatuse tegurit.“¹⁴² Samalaadset seisukohta – ja baltisakslaste poolt vaadatuna – väljendab ka Kurt Moritz, analüüsides täpselt samal aastal, kui Annist käis välja *rahvusliku traataia* ületamise mõtte, eesti kirjandust baltisakslaste kujutamise vaatenurgast, võrreldes varasemat ja oma kaasaegset eesti kirjandust:

„Sajandivahetuse eesti romaan keerles saksa-eesti probleemi ümber (Vilde, Bornhöhe, Liiv), tuues välja kõikjal esineva sakslase kuju – „paruni“, sünge rõhuja, ahne ekspluataatori, egoistliku nautleja. Sellisele „parunile“ seatakse siis vastu valgustatud kasvataja või mujalt pärit sugulase kuju suu läbi euroopalik kriitika balti olude suhtes. Selline ühekülgne pilt on mõistetav, kui vaadata seda võitluslikku olukorda, milles eestlus toona asetses. Seda ajaloopilti peetakse tänasel päeval paljuski juba ka eesti ringkondades liialt tooreks ja liialt primitiivseks. Mõistetakse, et saavutusi, nagu balti sakslaste omi, pole võimalik ühe kriipsuga kustutada, vaid tarvis on süvitsi minevat mõttevahetust. Säärasele vaatenurga laienemisele viitavad sakslaste kujud, keda uute romaanide kõrvaltegelastena siin ja sea leida võib“.¹⁴³

Annist peab muutuste põhjuseks elujärje üldist edenemist ja sotsiaalsete erisuste taandumist, jättes alles veel vaid keelelis-rahvusliku erinevuse ja andes eluõiguse ka varasemalt pilgatud kadaklusele:

„Mida rohkem rahvuslikud vastuolud enam ei kattu ka sotsiaalsetega nagu varem, ja mida enam kujuneb eesti rahvusest endast kasvanud sotsiaalne ülakiht, seda rohkem väheneb tema vastuolu maa senise ülakihiga, suureneb isegi nagu kaldumus mõnevõrra lugeda teda oma eelkäijaks ja huvikaaslasteks [...]. Ühesugune elutase ja haridus, ühetaolised sotsiaalsed ja kultuurilised huvid jne. seovad enam kui ebamäärane „ühine veri“ või isegi ühine keel ja rahvuskuuluvus, eriti kui

¹⁴¹ Annist 1938, 986.

¹⁴² *Ibid.*

¹⁴³ Moritz 1938, 93.

rahvustunne pole just tugev. See seik on olnud meie senise kadakluse alus, aga muutund kujul mõjub edasi ka nüüd. Kui varem eesti talurahva võitlus saksa ülakihiga oli peaaegu ainult majanduslik-sotsiaalset laadi (keelt ja rahvust peeti nii vähetähtsaks, et see reedeti kohe ülakihti pääsedes), kui sotsiaalne tegur oli väga teravalt esikohal ka veel C. R. Jakobsoni ja 1905. a. ideoloogias, siis kipub ta praegu juba palju enam varju jääma ainult keelelis-rahvusliku ees¹⁴⁴.

Annist heidab ka visionäärliku pilgu tulevikku, tuues kaasaja vastavate arengute positiivsena näitena esile soomlasi, kellel toona oli niigi täita eestlaste eeskujurahva roll:

„Soomlasedki näit. ei tee oma ajalooliste tegelaste puhul mitte nii teravat vahet sünnipärase soomlaste ja rootslaste vahel, väites pealegi, et ka viimased on olnud sageli endiste ümberrahvustet soome perekondade liikmed. Kunsti- ja muusikaajaloos näit. enamasti ei mainita kunstnike rahvuslikku pärisolu üldse, vaid kõik Soomes või soomemaalaste poolt loodu loetakse ühiseks Soome kunstiks. Ja kirjanduseski kuuluvad rahvusliku ärkamisaja suurmeeste, Runebergi, Topeliuse, Snellmanni tööd igasse soome kirjanduslukku, kuigi nad pole kirjutand sõnagi soome keeles. Ja samuti enam-vähem ka vanemad rootsikeelsed autorid¹⁴⁵“.

Siiski pole taolise suhtumise ülekandmine kohalikesse eesti oludesse „raskusteta ja ehk mõnesuguse hädaohutagi.“ Sellegipoolest on Annist optimistlik ja leiab, et

„mõningal määral võime ehk meiegi veel piirata oma rahvuslikke ja sotsiaalseid antipaatiad, ja julgemalt liita ka kohaliku saksakeelse kultuuri tulemused ühisesse Eesti kultuurilukku, vähemalt täie objektiivsusega ja ehk senisest suurema tähelepanuga uurida ka nende kultuurilist arengut ja seda vähest, mis nad on teind maa ühise kultuuri alal,¹⁴⁶“

hoiatades samas lihtsustavate üldistuste eest:

„Ei tohi muidugi ülehinnata nende, ka üldse üksikute haritlaste osa meie kultuuri arengust. Kuid sama naiiv ja ühekülgne oleks romantiliselt „rahvast“ idealiseerides väita, et ainult „massid“ üksi oleksid loond selle aluse, millele rajanes meie iseseisvus¹⁴⁷“.

¹⁴⁴ *Ibid.*, 987.

¹⁴⁵ *Ibid.*

¹⁴⁶ *Ibid.*, 988.

¹⁴⁷ *Ibid.*

Samas aga tõdeb Annist saksakeelsete rahvalgustajate eestikeelset loomingut silmas pidades, et

„meil pole ju põhjust „oma“ ajalugu või ka „tõelist“ kirjanduslugu alustada alles eilsest, kui tegelikult [...] meie keeles juba enam kui kaheksa aasta jooksul on kirjutet küll harva, aga siiski mitmeidki küllaltki isikupäraseid asju, mis nendesse süvenemisel aitavad avada nende sünniaja hinge“,¹⁴⁸

ning esineb omakorda programmaatilise seisukohaga, mis ühtlasi laiendab ka kirjanduse mõistet ning toetab sellega Unduski baltisaksa teolise teksti teooriat:

„Ma ei kahtleks võtmast eesti kirjandusloo *p e r i f e e r s e i s s e* raamidesse, vähemalt tema tagapõhja kujutusse isegi kõike seda, mis siin maal või sellest maast ja rahvast on kirjutet saksa või mõnes muus keeles, kui see ainult on vähegi sisukas ja otseselt või kaudselt siinseile oludele või mõnegi siinse elanikkude kihi hingele iseloomustav. Nagu kõigi lääne-euroopa rahvaste kirjanduslood enam-vähem käsitlevad ka oma maa keskaegset ladinakeelset kirjandust, nii ei tarvitse meilgi täitsa eemale jätta isegi oma varasemat kroonikakirjandust, mis ju pealegi on mitmeti mõjutand meie hilisemat loomingut. Igatahes ei tohi varasema kirjanduse käsitlusel piirduda ainult traditsionaalse „ilukirjanduse“ mõistega, kui tegelikult igas kirjutet teoses on tegemist teatavate sisuliste ja stiililiste väljendusväärtustega, mis seda huvitavamad, mida vähem kirjandusdokumente sellest ajaloolisest miljööst säilind. Endast mõista, et seega kirjanduslugu ei taha tungida kultuuriloo alale, küll aga neile mõlemale ühiseid mälestusmärke analüüsida *o m a d e* meetoditega“.¹⁴⁹

Annist lõpetab oma sissejuhatava sõnavõtu retoorilise küsimusega:

„Miks peaksime end vabatahtlikult „rahvusliku“ traataiaga eraldama nende kaugete aegade pärandusväärtustest, ainult selle pärast, et nende autorid polnud „verelt“, keelelt ega meelet eestlased? Eesti „verest“ ei saa ju üldse tõsiselt kõnelda – see on meil niikuinii samuti segatud nagu siinseil võõrkeelseid ülakihtidel; „meelsus“ on iga ajastu autoreil olnud ikka ainult teatava kihi oma, ka meie rahvustervikust unistamise aastail. Ja mis puutub keelesse, siis on igas kirjandustootes küllalt neidki väärtusi, mis mitte pole paratamatult seotud ainult *ü h e* keele

¹⁴⁸ *Ibid.*

¹⁴⁹ *Ibid.*

sõnadega, vaid mida säilib küllalt ka tõlkes. On vaja need väärtused esile tõsta – ja selleks ei piisa tavalise aja või kultuuriloo meetodeist“.¹⁵⁰

Kurt Moritz tõdeb oma eesti kirjanduse ja selles baltisakslaste kujutamise ülevaate lõpetuseks, vaadeldes viimase teosena Tammsaare „Ma armastasin sakslast“:

„Tammsaare oskab [Erika] vanaisa kirjeldades öelda palju peent ja sügavat balti olemuse kohta, kuid siiski näitab ta meile saksa inimest minevikust. [...] Nii on Tammsaare – juba vanema inimesena – selles küpses ja targas teoses asunud mõttevahetusse siiski ainult endisaegse seisuslikult seotud baltlasega. „Raamatut, mis seaks vastakuti uue saksa ja uue eesti põlvkonna tahtmised ja soovid, ei ole veel kirjutatud. Ei eesti – ega ka saksa autorite poolt“.¹⁵¹

Uute mõtete elluviimiseks jäi aga aeg napiks, õieti seda polnudki enam.

Baltisaksa retseptsiooni teine, sõjajärgne periood on jagatav kaheks – nimelt vastavalt sellele, kummal pool raudset eesriiet retseptsioon aset leidis, samuti jookseb kodumaal veelahe ametliku ja mitteametliku retseptsiooni eristusjoont mööda. Nõukogude perioodil ainuõigena kehtinud inimkonna ajaloo käsitlemisse vastavalt marksistliku klassivõitluse teooriale sobitus 700-aastase orjaöö ning ekspluateerivate talupoegade ja pahade balti parunite retoorika suurepäraselt. Sellest aga lähemalt järgmises peatükis.

5. Baltisaksa temaatika retseptsioon nõukogude perioodil ja eksilis ning tänapäeval

August Annisti poolt ettevaatlikult soovitatud „rahvuslike ja sotsiaalsete antipaatiate“¹⁵² ületamisele segasid vahele ajaloosündmused aastatel 1939–1944. Baltisakslaste lahkumisele Eestist 1939 – *Umsiedlung*'ile – järgnes esimene nõukogude okupatsioon 1940. Sakslaste ja baltisakslaste viimast võimalust okupeeritud Eestist lahkuda kasutasid 1941. aasta järelümberasumise – *Nachumsiedlung*'i – raames ka paljud

¹⁵⁰ *Ibid.*, 988j.

¹⁵¹ Moritz 1938, 98.

¹⁵² *Ibid.*

eestlased.¹⁵³ Nõukogude okupatsioonile järgnes 1941 Saksa okupatsioon, mille 1944 omakorda vahetas välja uus nõukogude okupatsioon, mis jäi kestma kuni Eesti taasiseseisvumiseni 1991. aastal. Need sündmused pöörasid pea peale Eesti rahvastiku koosseisu ja senise struktuuri. Baltisakslased ajaloolise vähemusena lakkasid olemast. Hinnanguliselt 70 000 eestlast, nende seas arvestatav osa haritlaskonnast, lahkus 1944. aasta sügisel nn. Suure Põgenemise laines läände, moodustades seal aktiivse väliseesti kogukonna mitmel mandril.¹⁵⁴ Aastakümnete pikkune nõukogude okupatsioon Eestis kehtestas oma reeglid ning ideoloogia, mis aja jooksul küll tegid läbi teatud mutatsioone, lõdvenedes Stalini surma järgsel sulajaal, et siis stagnatsiooniperioodi lõpuks krampunult muutuda iseenda paroodiaks.

Kui kahe maailmasõja vahel suhtuti Eestis noore rahvuse iseolemistahtmises baltisaksa rahvusgruppi kui endisesse „härrasrahvasse“ – kellele küll vähemusrahvuste kultuurautonoomia raames tagati üsna suuremeelsed vabadused¹⁵⁵ – pigem nina kirtsutades, ning üritati endale 1930ndail kompensatoorselt vägevat, skandinaviseeritud viikingiihalusega läbikootud muinasminevikku luua,¹⁵⁶ – sealjuures Merkeli-Jakobsoni seitsmesaja-aastase orjaöö kontseptsioonist pigem loobudes – siis piisas vaid ühest aastast nõukogude okupatsioonist, et asetada (balti)sakslased eestlaste silmis senisest hoopiski soodsamasse valgusse. Ja seda nii soodsasse, et 1941. aastal sisenevaid Saksa vägesid lilledega tervitati.¹⁵⁷ See polnud aga

„valik natsirežiimi kasuks, vaid kehtiva stalinistliku kuritegevuse vastu. Samamoodi arenesid sündmused Lätis, kus kuni 1941. aastani olid esmaseks ajalooliseks vaenlaseks

¹⁵³ Uurijate põhjalikumalt tähelepanu on see küsimus pälvinud alles viimasel ajal, vt. selle kohta Eesti Ajaloomuuseumi loengusari 2016. aasta esimesel poolel: „Järelümberasumine – tundmatust tuntuks“ <http://www.ajaloomuuseum.ee/et/uritused-kulastajale/jaereluemberasumine-tundmatust-tuntuks> (19.05.2016) ; Plath, Ulrike (2016): Põgenikena Saksa Reich’is ehk ränne Eesti järelümberasujate identsusnarratiivis. – Vikerkaar. Aprill-mai 2016, Nr. 4-5. Lk. 121–135.

¹⁵⁴ Vrdl. Suur põgenemine 1944. Eestlaste lahkumine läände ja selle mõjud. Koost. Kaja Kumer-Haukanõmm, Tiit Rosenberg, Tiit Tammaru. (=Tartu Ülikooli Välis-Eesti uuringute keskuse toimetised 2). Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu 2006. 227 lk.; Tammaru, Tiit, Kumer-Haukanõmm, Kaja, Anniste, Kristi (2010): The Formation and Development of the Estonian Diaspora. – Journal of Ethnic and Migration Studies, Vol. 36, No 7. S. 1157-1174. <http://www.unm.edu/~unmvclib/handouts/immigration2.pdf> (20.09.2015)

¹⁵⁵ Vt. selle teema kohta lähemalt ja põhjalikult: Laurits, Kaido (2008): Saksa kultuuroromavalitsus Eesti Vabariigis 1925–1940. Monograafia ja allikad. Tartu: Rahvusarhiiv. 655 lk.

¹⁵⁶ Vrdl. Eneken Laanes, Linda Kaljundi (2013): Eesti ajalooromaani poeetika ja poliitika. Sissejuhatuses. – Keel ja Kirjandus. Ajalooromaani ja kultuurimälu erinumber. Nr. 8–9. Lk. 561–578.

¹⁵⁷ Vrdl. Laar, Mart (2005): Emajõgi 1944. II maailmasõja lahingud Lõuna-Eestis. Tallinn. Lk. 7; Rauch, Georg von (1977): Geschichte der baltischen Staaten. München. Lk. 215.

alati olnud sakslased: esimene Nõukogude aasta tõi kaasa järsu muutuse: sealtpeale oli vaenlane number üks Venemaa“.¹⁵⁸

Tähelepanuväärne on taoline suhtumise muutus just Läti puhul, kus kahe sõja vahelise perioodi läti-(balti)saksa suhe oli olnud teravam kui Eestis, toetudes juba varasemaltki oluliselt suuremale vastastikusele antagonismile.¹⁵⁹ Nüüdsest võtsid kultuurimälus peamise vaenlase koha – sakslaste asemel – sisse venelased ja „saksaviha“ asendus üleöö „venevihaga“.¹⁶⁰

Alates 1944. aastast jagunes eestlaskond kahte gruppi: (veel) kodumaale jäänud ja jäetud ning Läände põgenenud, kelle kohta hiljem hakati tarvitama nimetust väliseestlased. Samamoodi hargnes ka baltisaksa eesti retseptioon. Nii eesti kui ka baltisaksa ringkondades Läänes – nimetagem neid ühise nimetuse all eksiilringkondadeks – võib inimlikul tasandil täheldada isiklikke kontakte ja sõprussidemeid, millel baseerus ka kohatine koostöö. Loomulikult ei saa eksiilringkondi vaadelda homogeense grupina, vaid eristatavad on erineva (poliitilise) suundumuse ning meelsuse kangusega seltskonnad.¹⁶¹ Kuid väita siiski võib, et sõda ning traagilised sündmused lasksid siiski senistel erimeelsustel ja vastuoludel teatud määral mahenduda, ühendavaks elemendiks said ühised kannatused ja kaotused ja – ühine kaotatud kodumaa. Seda võiks nimetada ka ühise maiskondliku identiteedi kultiveerimiseks ja võrrelda ka rahvusliku traataia maha- või madalamaks võtmisega või vähemalt sinna avause tegemisega – igatahes on märgatavad teatavad lähenemistendentsid. Koostöö esimeste näidetena võib tuua usuelu¹⁶² ning

¹⁵⁸ Undusk, Jaan (2007): Ajalookirjutusest Eestis ja eksiilis Teise maailmasõja järel. Võhiku mõtted. – Tuna: ajalookultuuri ajakiri. 2007, nr. 1. Tallinn. Lk. 11.

¹⁵⁹ Nõnda kulges näiteks ka 1905. aasta revolutsioon Lätis oluliselt vägivaldsemalt kui Eestis, mistõttu baltisaksa ajalookirjutuses nimetatakse seda tihti ka 'läti revolutsiooniks' (*lettische Revolution*).

¹⁶⁰ Mertelsmann, Olaf (2005): How the Russians Turned into the Image of the "National Enemy" of the Estonians. – Pro Ethnologia 19. Tartu. Lk. 43–58.

¹⁶¹ „Germanofoobia ei kadunud kuhugi ka paguluses. Tsiteerigem kas või [...] A. Võõbust, kes kõneleb baltisaksa valitsevatele kihtidele omasest „parandamatul kitsarinnalisest ja ennastupitavast vaimust“. See võiks meile meenutada nõukogude ajalookirjutuse stalinistlikku retoorikat, kui read ei oleks avaldatud 1974. aastal Stockholmis.“ Undusk 2007, 13. Undusk on „süüria keele ja kirjanduse asjatundja“ Arthur Võõbuse ingliskeelset ajaloosarja eestlaste ajaloost nimetanud „varjamatult konservatiivseks ja teravdatult rahvuslikuks“, millisen sel oli „raske saavutada sisulisemat kontakti 1970.–1980. aastate Lääne intelligentsiga. Seda enam, et teos on sageli vaid valitud motiivide tuntud tõlgendustele toetuv kompilatsioon, algupärasem esmajoones teoloogilistes ja kirikuloo peatükkides.“ Nimetatud „ühemehe-üritus [...] püüdis täita rahvusvahelist Eesti-alast infotühikut, kuigi see eesmärk jäi kvalitatiivses mõttes saavutamata.“ *Ibid.* 10.

¹⁶² EELK praost emer. Saksamaal Toomas Põllu (1920–2014) suuline teade Reet Benderile juulis 2012 Saksamaal Bielefeldis.

akadeemilis-korporatiivse valdkonna. Viimase suurepäraseks näiteks on alates 1964. aastast Heidelbergis alguse saanud ühised Balti Rahvaste Kommersed (*Baltischer Völkerkommers*), mis said alguse isiklikest kontaktidest ja initsiatiivist,¹⁶³ ja töid kokku eksiilis taastatud baltisaksa, eesti ja läti korporatsioonide liikmed. Kui esmapilgul võiks seda pidada tudengite ettevõtmiseks – mis oli samuti oluline, sest see lõi kontakte noore põlvkonna vahel – siis olulisem oli just varasema, sõjajärgsest ajast pärineva vilistlaspõlvkonna kokkusaamine. Miks? Selleks tasub heita pilk korporatsioonide sõjajärgse liikmeskonna nimekirjadele: sinna kuulusid ühiskondlikus ja akadeemilises elus mõjukad isikud. Või teisipidi võttes: sõjajärgse Eesti ühiskonna mõjukad isikud ja sõjajärgsete aastakümnete väliseesti ühiskonna mõjukad isikud kuulusid enamasti mõnda üliõpilasorganisatsiooni. Seega võib – kergelt liialdades nimetada Balti kommertsse teatud määral ka mõjukate eksiiliringkondade kokkutulekuteks. Ja mis olulisim – tegu on traditsiooniga, mis kestab tänase päevani. Alates 1994. aastast toimuvad kommersed (mis kujutavad endast mitmepäevast üritustesarja, kuhu kuuluvad ka pidulik aktus, jumalateenistus ja ball) roteeruvad Eestis, Lätis ja Saksamaal, alates 2011. aastast on selle traditsiooniga liitunud ka Poola ja sealsed korporatsioonid, mis loevad endid 19. sajandil Tartus tegutsenud Poola korporatsioonide õigusjärglasteks. Seega on tegu enam-vähem ainsa ajaloolise balti kultuurinähtusega, mis on elujõuline tänase päevani.

Nõukogude okupatsiooni võimuses oleval kodumaal raudse eesriide taga aga jätkati – ametlikus ideoloogias –1930ndail natuke taandunud seitsmesaja-aastase orjapõlve müüdi taaskultiveerimist, mis edukalt integreeriti marksistlikku klassivõitluse ideest kantud ajalookontseptsiooni. Senise rahvusliku ajalookontseptsiooni ümberkujundamisel tuli nõukogude perioodil lihtsalt kujutada sakslasi senisest veelgi mustemates värvides, suuremaid saneerimistöid nõudis aga venelaste roll, keda tuli kujutada eesti rahva suurte sõpradena juba *muistsest vabadusvõitlusest* peale.¹⁶⁴ Nagu on kirjutanud Jaan Undusk:

¹⁶³ Eelkõige Adam Grünbaum ja Olfred Aule (1916–2015) Eesti-baltisaksa perekonnast pärit (ja 1941 järeelümberasujana Saksamaale lahkunud) O. Aule oli Baltische Gesellschaft in Deutschland president ja kauaaegne kuukirja Mitteilungen aus baltischem Leben toimetaja. BRK-de traditsiooni kohta vt. Vil! Olfred Aule: Balti Rahvaste Kommerss, <http://www.vironia.ee/korp/meenutused/brk> (08.05.2016); Kristin Lillemäe, Malle Kuum, Reet Bender (2013): 50 aastat Balti Rahvaste Kommertsse/50 Years of Baltic Commersses. Tartu. 263 lk.

¹⁶⁴ Taolise muinassõpruse omalaadseks monumentaalseks kvintessentsiks võib lugeda skulptor Olav Männi 1951 valminud skulptuurigruppi "Polotski vürst Vjatško ja Lembitu poeg Meelis Tartu kaitsel 1224. a.", mis pronksi valatuna püstitati Tartusse Kassitoomele 1980, et tähistada sellega 250 aasta möödumist Eesti ühendamisest Vene riigiga. Skulptuur ühendab endas korraka kirjanduse kui ajaloo, sest seal moodustavad

„[...] eesti rahvuslikul ajalookirjutusel on pikaajaline saksavastane traditsioon, mis moodustabki õieti tema selgroo, ning seda ekspuuteeris nõukogude võim erilise mõnuga. Tegemist oli ju tasuta kaasavaraga“.¹⁶⁵

Propagandistlikku ajaloosündmuste instrumentaliseerimist võis täheldada juba enne Eesti vabastamist „fašistlikest röövullutajatest“, kui 1943. aastal tähistati Moskvast (ja sealses Eesti Raadios, mida sai kuulata ka Eestis) suurejooneliselt, sealhulgas ka näitusega, Jüriöö ülestõusu 600. aastapäeva ning tõmmati ilmselgeid paralleele kaasajaga. Sama sündmust peeti meele ka Saksa okupatsiooni all olevas Eestis, esitades vastulause „Kremli mõrvameeste kaadrile“, suunates rõhuasetuse aga 14. sajandi rahvusvaheliste olude selgitamisele ja soovitades – mitmete näidete abil – teha vahet minevikul ja tänapäeval ja kohaneda omakorda 20. sajandi rahvusvaheliste oludega:

„Jüriöö sündmuste ajal olid Rootsi ja Taani sageli sõjalistes kokkupõrgetes. Verine heitlus nende mõlema rahva vahel kestis veel aastasadu. Kes aga suudaks veel tänapäeval taanlasele või rootslasele sisendada mõtet, et nad peaksid üksteisel harjast kinni haarama ainult sellepärast, et sadade aastate eest nad omavahel olid verivaenlased? Austria ja Preisi on vihased ja palju sõdinud, viimati umbes 80 aasta eest. On aga tänapäeval mõeldav ajalooliste mälestuste pärast mingi kokkupõrge Lõuna- ja Põhja-Saksamaa vahel? Itaalia ja Saksamaa seisid veel Maailmasõjas vastamisi, nüüd on ajaloo kiire areng teinud neist teineteise loomulikud liitlased. Elujõuline rahvas ei tohi oma minevikku ära kivineda. Iga ajajärk toob uusi olukordi, võimalusi ja ülesandeid. Ka neid tuleb näha“.¹⁶⁶

Muidugimõista tõlgendati ning retsipeeriti nõukogude ajal marksistlikele käsitluspõhimõtetele vastavalt ka baltisaksa temaatikat – ning seda vastavalt nõukogude ideoloogia ühele erijoonele, milleks oli tõrjemaagia:

„Eestis valiti esiotsa [st. nõukogude perioodil] välja mõned kanoonilised kõnealad, näiteks juunipöörde kommunistlik-karnevalistlik käsitlus või Nõukogude vägede tegevus suures Isamaasõjas, st. Teises maailmasõjas, asetatuna sovetlikku nägemisraami. See, mida nõukogude

„kunstilise terviku“ fiktsionaalne kangelane – Enn Kippeli kooli kohustuslikku lugemisvarasse kuuluva noorsoojutustuse „Meelis“ nimitegelane, kes olla olnud muinaseesti vanema Lembitu poeg – ja ajalooline isik, Koknese vürst Vjatško. Vt. ka: Oselin, Tiina (2004): Eesti skulptorid ja nende looming 1950. aastate II poolel ja 1960. aastate I poolel. Ideoloogia ja mehhanismid. Magistritöö. Juhendaja Jaak Kangilaski. Tartu: Tartu Ülikool. 142 lk.

¹⁶⁵ Undusk 2007, 13.

¹⁶⁶ –As [Ants Meerits] (1943): Jüriöö. – Eesti Sõna. 22. aprill 1943. Berliin–Tallinn.

ideoloogia pidas eriti ohtlikuks, seda ta ei mõistnud hukka, vaid sellest ta vaikis. Olles sügavalt maagilise soodumusega, proovis ta mitte nimetada asju, mille olemasolu polnud soovitatav – nimetamine oli otsekui asja esilekutsumine. Kui mingeid „halbu“ asju või isikuid hakati hukka mõistma, siis oli see juba teatava möödapääsematuse ja tunnustamise märk: neile oli nimetamise kaudu antud vähemasti olemasoluõigus¹⁶⁷.

Nõnda siis esitati baltisaksa pärandit, sel määral kui selle käsitlemine oli eesti rahvuslikust lähenemisviisist teada ja tuntud, mustades värvides või siis vaikiti selle olemasolu sootuks maha. Enim oli taoline retoorika omane stalinismile, hiljem teravalt must-valge laad siiski mõnevõrra leebus. Igatahes tõi mahavaikimine kaasa ka järk-järgulise unustamise. Seega võibki resümeeerida, et baltisaksa temaatikast säilis üle nõukogude aja eelkõige see, mida sõimati, ning nõnda kinnistununa on see üle kandunud ka tänasesse päeva. Seda näitab kasvõi seitsmesaja-aasta retoorika jätkuv elujõulisus kollektiivses mälus – mis aga ei pärine enam Jakobsonilt, vaid nõukogude perioodi kooliõpikutest ning (ka veel tänasest) kohustuslikust kirjandusest. Huvitaval kombel säilus aga kollektiivses mälus ühtlasi ka 1930-aastate vägeva muinasaja kontseptsioon, moodustades keelualuse muinasajalookirjanduse toel vaimse vastupanu rahvusliku tiiva selgroo. Nii on tõdenud nimeuurija Annika Hussar, et perioodil 1945–1955 eelistati Eestis 1930-aastate traditsiooni jätkuna ning sillana omariikluse aega panna lastele võimalikult eestipäraseid¹⁶⁸ eesnimised, enamandud poistenimede hulka Kalev, Lembit, Ülo, Urmas – kõik mütoloogilised või kirjanduslikud kangelased.¹⁶⁹

Kuid siiski: *raudse eesriide* taga said sellest, mida kas oli eraldanud *klaassein* või mis jäi *rahvusliku traataia* taha, *valged laigud* kultuuriloo käsitlustes ja kollektiivses mälus.

Nagu öeldud, baltisaksa sõjajärgne eesti retseptsioon hargnes, jagunedes kodumaa ja eksiili vahel. Samalaadne hargnemine toimus aga ka kodumaal. Siinkohal tuleb eristada ametlik-riiklikku ja mitteametlikku ehk eraviisilist retseptsiooni. Kogu nõukogude reaalsuse

¹⁶⁷ Undusk 2007, 13.

¹⁶⁸ Mis tegelikult kujutasid endist küll vanemaid laennimesid ja rahvusromantilisi nn. uuseesti nimesid.

¹⁶⁹ Hussar, Annika (1998): Eestlaste eesnimedest aastatel 1930–1990. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool. 1998. 159 lk.

peamiseks tunnuseks oli kahetisus – see koosnes laveerimisest ametliku ja tegeliku, välise ja koduse sfääri vahel:

„Muidugi, sõjajärgset aega iseloomustas seegi, et paljudest eluloofaktidest vaikiti ja kõigist ajaloosündmustest ei räägitud. Arusaamine, et olen perekonnast, kus on palju ebasoovitava, võib-olla ka keelatud elulooga inimesi, jõudis minuni tükkhaaval kooliajal. Ma ei teadnud, kuidas olid ses suhtes lood mu klassikaaslastega, kuid ebasoovitavaid elulugusid oli tol ajal igas suguvõsas, paljudes perekondades. Sellest ei räägitud, vähemalt mitte kogu tõde. Lapsed ei tundnud enamasti mineviku vastu ka erilist huvi, vähemalt seni, kuni ei põrganud millegagi kokku, kuni kellegi eelkäija minevik ei saanud noorele takistuseks olevikus“.¹⁷⁰

1946. aastal sündinud Rutt Hinrikus – ajaloolase haridusega pastorist isa kirjandusteadlasest tütar - on meenutanud oma lapsepõlvkodus valitsenud vaimu ja meenutusi sõjaeelsest elust: „Nendest meenutustest mõistsin, et see elu, mida elati ja mida minagi toona elasin, oli mingi aseaine – ühiskond, mis oli kuidagi püstitatud ühe hoopis teistsuguse hävitatud maailma varemetele.“¹⁷¹ Kõneldes oma vanaemast, ühiskonnategelasest Helmi Põllust, (kes oli Peeter Põllu lesk), ütleb Hinrikus:

„Vanaisad olid surnud. Minu igapäevasesse ellu kuulus emaema, kes elas koos meiega. Olin lõpetanud neljanda klassi, kui käisin isaga esimest korda Tartus. Siis sain teada, et mul on Kanadas vanaema ja veel teisi sugulasi. Nii oli mul üks vanaema, kes elas meie juures ja teine oli kirjavanaema või tänapäeva keeles virtuaalne vanaema, kes saatis Kanadast suure väriseva vanainimesekäekirjaga kirju, mis koosnesid peamiselt tervitustest. Mina saatsin vastu isa valvsa pilgu all kirjutatud korralikke lapsekirju, mis sisaldasid lühikesi aruandeid eluolust ja tervitusi“.¹⁷²

Nii eksisteeris ametliku ideoloogia pinna all teine, isiklik tasand, kust nii mõndagi läbi imbus. Sarnastest kontaktidest baltisaksa ja eesti ajaloolaste vahel on kirjutanud tänase päeva tuntuim baltisaksa ajaloolane Gert von Pistohlkors oma mälestuses. Jaan Undusk on säärast sidepidamist nimetanud „vaikseks koostööks“ ning kirjeldanud ka sääraseid

¹⁷⁰ Livia Viitol (2006): Elulugudekogujaga eluloos. Intervjuu kirjandusteadlase Rutt Hinrikusega. – Keel ja Kirjandus 2006, nr. 5. Lk. 392.

¹⁷¹ *Ibid.*, 393.

¹⁷² *Ibid.* Tähelepanu tuleks siinkohal juhtida ajalisele määratlusele *4. klassis*, mis viitab 1950. aastate teisele poolele, mil said võimalikuks esimesed kontaktid kodumaaga ning kõnekale olukorrajeldusele *isa valvsa pilgu all* – sest kirjavahetuse saladust Nõukogude Liidus ei eksisteerinud.

„säravamaid kodumaa ja eksiili vahelisi suhteid ajaloo vallas“, mis leidsid oma väljundi ilukirjanduses, viidates Paul Johanseni kirjutiste mõjule Jaan Krossi loomingus. Krossist sai nõnda „eriülesandega sidemees Johanseni ja eesti rahva vahel“¹⁷³ – Johanseni andmestikule ja ideedele tugines Krossi läbimurdeteos prosaistina „Neli monoloogi Püha Jüri asjus“ ning muidugi „Kolme katku vahel“.¹⁷⁴ Viimase kandva idee – Balthasar Russowi eesti päritolu, mida Johansens tutvustas 1964 Stockholmis Eesti Teaduslikus Seltsis esinedes, jälile jõudis Kross samal aastal väliseesti ajakirjas „Tulimuld“ avaldatud tõlke kaudu.¹⁷⁵ Antud ajakiri oli Eestis raamatukogudes vaid eriloaga kättesaadav – ametlikult. Krossi juhatas artiklini aga ajaloolane Hans Kruus, kelle roll Eesti ajalooteaduses ja ajaloos on olnud kaunikesti ambivalentne.

Sarnaselt Tulimullale olid kadunud ja kadusid raamatukogude erifondidesse nii enne sõda Eestis kui ka eksiilis ilmunud trükised. Nagu on 1970. aastate algust meenutanud Rutt Hinrikus:

„Kirjanduslike arhiivide kordategemine oli hea ettekääne saada luba erifondi raamatute lugemiseks, sealhulgas ka välismaal ilmunud eesti autorite teoste lugemiseks. Kirjandusmuuseumi arhiiviraamatukogu erifondis ei olnud küll kaugeltki kõiki väliseesti raamatuid. Eriti keelatud teosed, nagu Arved Viirlaiu ja veel mõne teise omad, olid vaid Teaduste akadeemia raamatukogu erifondis Tallinnas. Väliseestlasi loeti tegelikult juba minu ülikooliajal: Kangro raamatud liikusid käest kätte, Ristikivi „Inimese teekonna“ kirjutasin ümber, „Minagi olin Arkaadia teel“ õppisin pähe. Liikus Vihalemma luuletusi ja liikus Lepiku luuletusi. Põgusalt sai kord lugeda ka Mana. Aga see kõik oli ikka vaid üheks korraks. Kui ma väliseestlastest autoritega 1980-ndate teisel poolel süstemaatilisemalt tegelema hakkasin, oli mul vaja väga palju järele lugeda“.¹⁷⁶

Sõjajärelset kirjandust oli võimalik lugeda tänu asjaolude soodsale kokkusattumisele:

„Vanemate kodune raamatukogu ei olnud märkimisväärne, palju oli hävinud. Tänu Kilingi-Nõmme linnaraamatukogule olin lugenud üsna palju enne sõda välja antud raamatuid, mida tol ajal sugugi kõik ei saanud lugeda. See oli tegelikult suur vedamine, et Kilingi-Nõmme raamatukogu oli pärast

¹⁷³ Undusk 2007, 23.

¹⁷⁴ Eestlase otsimine ja leidmine Krossi ajalooliste romaanide põhimotiivina korreleerub omakorda Annisti viidatud „eestlaste kaasatõtamise otsimist ja leidmist siinse maa kultiveerimisel ja kaitsmisel“. *Op. cit.* lk. 26.

¹⁷⁵ *Ibid.*, 24. Vt. Johansen, Paul (1964): Kronist Balthasar Rüssowi päritolu ja miljöö. – Tulimuld. Eesti kirjanduse ja kultuuri ajakiri. Lund. 15. aastakäik, nr. 4. Lk. 252–260.

¹⁷⁶ Viitol 2006, 396.

suurt raamatute hävitamist¹⁷⁷ suutnud säilitada palju sõjaeelset kirjandust ja mind lubati käia riuleist ise endale lugemisvara otsimas. [...] Tol ajal lugesid uusi raamatuid kõik, lugemisvara oli mingis mõttes ühisomand, kuid varasemat või mujal välja antud kirjandust teati või loeti vaid sedamööda, kuidas oli võimalik sellele ligi pääseda. Enamasti olid need pääseteed keerulised“.¹⁷⁸

Nõnda kadus ametlikult stalinismi ajal kõik varasem, mida ametlikku käsitluse ümber kirjutada ei õnnestunud, käibelt. Koguni Tartu ülikool muutus oluliselt nooremaks – 1952 tähistati Riikliku Tartu Ülikooli 150. juubelit, vaikides maha ülikooli asutamise 1632 – nagu selgus, ei olnud rootsiaegne ülikool tegelikult üldse eksisteerinud ja see kuulutati Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee otsusega mitteeksisteerunuks. Kui 1982 tähistati siiski Tartu ülikooli 350. juubelit, ei osanud avalikkus aimatagi, millised ajaloolaste jõupingutused olid sellele rehabiliteerimisaktile eelnenud. Helmut Piirimäe on meenutanud, kuidas luba juubeliks saadi Moskvast, selleks pidi ta aga Rootsi *Riksarkivet*’is, kus ta tol hetkel viibis¹⁷⁹ – juba ainuüksi loa saamine välismaale sõiduks ja seal teadustöö tegemiseks kujutas endast „nõukogude eesti ajaloolaste“ jaoks sajandi suursündmust – tegema *Academia Gustaviana* asutamisüriku koopiad, laskma need nii notariaalselt kui ka Nõukogude Liidu saatkonnas kinnitada, toimetama need Moskvasse, kus siis nende alusel anti ametlik luba Tartu ülikooli 350. aastapäeva tähistamiseks.¹⁸⁰ Loomulikult pole terve nõukogude periood löödav ühe laia ühtlase lauaga, Stalini aja repressioonide ajastule järgnes lootusrikkam nn. Hruštšovi sulaaeg, mille järelaega enne stagnatsiooni saabumist on Hinrikus iseloomustanud järgmiselt:

„Ülikooliaeg [1965–1970] väärakis mitte lühikest vastust, vaid pikka juttu. Minu jaoks oleks esimeseks märksõnaks vabadus. See oli individuaalse vabaduse aeg, aga kogu ühiskond hingas ka teisiti, õhus oli pidevalt midagi uut ja erutavalt. Räägiti biitlitest ja hipidest, uutest kirjanikest ja mõtlejatest, raamatutest ja filmidest, üliõpilasrahutustest ja siis Praha kevade vabaduspuhangust

¹⁷⁷ Kuidas see käis Tartu ülikooli raamatukogus, on meenutanud arstiteaduse professor Aadu Lüüs (1878–1967) oma mälestustes: „Oli kurb vaadata, kui ülikooli raamatukogus, selle suures hallis, väljapraagitud raamatuid kirvega katki raiuti, mida oma silmaga juhtusin nägema.“ Lüüs, Aadu (1959): *Tartus ja Rootsis. Eluradadel nähtut, kuuldu, meelespeetut*. Stockholm: Eesti Kirjastus EMP. Lk. 107.

¹⁷⁸ Viitol 2006, 394.

¹⁷⁹ Piirimäe kirjelduse kohaselt: „Sain stipendiumi üheks kuuks, kuid olin Rootsis kaks kuud – nii et millega rootsi üliõpilane elab ühe kuu, sellega eesti maamees – professor – kaks.“ Raik, Katri (1992): *Intervjuu prof. Helmut Piirimäe, Uppsala ülikooli audoktoriga. – Ülikool. Acta Publica Universitatis Tartuensis*. 1992, nr. 2, aprill–juuni. Lk. 64.

¹⁸⁰ Raik 1992, 64jj.

lämmatamisest. Toonaseid meelierutanud koosolekuid ja kõikjal kõneaineks olnud küsimusi on paljud meenutanud¹⁸¹.

Uuel rahvuslikul ärkamisajal 1980ndate lõpul ning taasiseseisvumise aegu 1990ndate algul olid eesti ühiskonnas ja baltisaksa retseptsioonis täheldatavad needsamad lähenemistendentsid, mida oli soovinud Annist ja mis osaliselt olid täitunud väliseesti ringkondades. Välis-Eestis oli taolise ühisretseptsiooni foorumiks enamjaolt väliseesti ajakirjandus, kus baltisaksa autoreid tutvustati ja retsenseeriti, näiteks juba eelnevalt mainitud ja 1950–1993 Rootsisis Bernard Kangro toimetamisel ilmunud Tulumuld, mis oli ka esimeseks Edzard Schaperi tutvustamiskohaks eesti ajakirjanduses pärast Teist maailmasõda.

Baltisaksa temaatikaga tegelemine ja sellest tulenevalt ka nende tõlkimine eesti keelde oli kantud taasiseseisvumisaastate alguse teatud tegutsemistuhinast ja optimismist, nüüd oli võimalik seni nõ. sahtlisse uuritud ja kirjutatud tekste ja teadmisi levitada. Esimeste aastate laialdasem tegutsemistahe, mis hõlmas ka kahe baltisaksa seltsi asutamist Tartus ja Tallinnas siiski vaibus hiljemalt 1990. aastate teiseks pooleks, jäädes edaspidi pigem erialaringkondade huvifääri.

Üleüldise majandusliku ja ühiskondliku kainenemise ajastul loksus paika ka kirjastusturg, tehes läbi mastaapseid mutatsioone. Kadus küll tsensuur, kuid nõukogudeaegseid kõrgeid trükiarve ja soliidseid tõlkehonorare asendasid ajastukohased minitiraažid ja sellest tulenevalt pigem missioonitunnet toetavad kui äraelamist võimaldavad honorarid. Oma töö on teinud ka ajaline faktor ja sellest tulenev põlvkondade vahetus nii baltisaksa temaatikaga tegelejate kui ka lugejate ja mäletajate hulgas. Vähikäiku on teinud ka saksa keele oskuste tase nii ühis- kui ka teadlaskonnas. Kuna võtmeks baltisaksa temaatika juurde on siiski eelkõige saksa keele oskus, tõuseb seeläbi praegu ja tulevikus just tõlgete osatähtsus, võimaldamaks ligipääsu sellele olulisele osale Eesti kultuuriloost, et vältida valgete laikude edasist laienemist. Troostiva paralleelina väikeste trükiarvude juures võiks mõjuda Piret Saluri mõttekäik soome keelest tõlkimise kohta:

¹⁸¹ Viitol 2006, 396.

„[...] mingi kaubanduslik või kasumlik projekt see ei ole, kuid soome kirjandus on meie vaimse maastiku osa, ilma me lihtsalt ei saa. Kui see raamat ka kohe menu ei saavuta, siis igal raamatul on oma aeg...“¹⁸²

Taasiseseisvumisaja olulisimaks märksõnaks baltisaksa retseptiooni iseloomustamisel erialaringkondades on olnud lähtumine maiskondlikust printsipiist, kus eesti ajaloo, kirjanduse ja kunsti kõrval räägitakse pigem Eesti ajaloost, kirjandusest ja kunstist. Viimast veerandsada aastat võiks seega nimetada ka suurte maadeavastuste ajastuks, mil enamjaolt kõigis humanitaaria suundades on innukalt tegeletud valgete laikude avastamise ja avastatu integreerimisega senisesse kultuuripilti, tegeledes sel moel ühise Eesti kultuuripildi ja -loo loomisega. Nii on August Annisti 1938. aastal esitatud üleskutsest vaadata aiaäärses tänavas üle rahvusliku traataia nii mõndagi – vähemalt erialasel tasandil realiseerunud. Kuid kui erialaringkondades ja teadusartiklite maailmas on viimasel ajal olnud pigem prevaleeriv maiskondlikkus, siis täpsemalt defineerimata rahvuslikus teadvuses ning kollektiivses mälus on Merkeli ja Jakobsoni seitsmesaja-aastase orjaöö metafoor veel täies elujõus. Ja ilmselt jääbki seda olema, seni kuni Bornhöhe „Tasuja“ kuulub kooli kohustusliku kirjanduse hulka. Sest film ja kirjandus kajastavad ju (olnud) tegelikkust, rankelikku *'wie es eigentlich gewesen ist'* oluliselt „täpsemalt ja kindlamalt“, kui ükski ajalooürik seda teha suudaks. Ilmekalt võtab lühinägemuse eesti rahvuslikust ajaloost kokku aastal 2008 ajakirja Akadeemia ja Eesti Päevalehe poolt välja antud ja 50 ajalooromaani hõlmanud raamatusari „Eesti lugu“, mille tugevalt eneseirooniline reklaamklipp võtab 18 sekundiga kokku kogu eesti ajaloo.¹⁸³ Tõsi, nimetatud sarjas on antud hääl ka baltisaksa poolele, kes on seal esindatud Edzard Schaperi „Timuka“ ning Siegfried von Vegesacki „Balti tragöödiaga“, neist viimane tõlgiti nimetatud sarja tarbeks.

Kuna aga Jüriöö ülestõusu sündmuste käik aastal 1343 on kõigile Bornhöhed lugenutele päevselge, on ka täiesti arusaadav, miks 2013. aasta alul lahvas eesti ajakirjanduses nn. ajalootüli, mis järgnes Eesti keskajale pühendatud koguteose „Eesti

¹⁸² Saluri, Piret (2013): Tollal oli vaja just Lennart Merit. – Maaleht, 17.10.2013. Lk. 30.

¹⁸³ Narratiivi kuuluvad ürgaeg ja karujaht, Tallinna vallutamine taanlaste poolt ja ristiusustamine, pärisorjuse aeg mõisahärra piitsa all, EÜS-i asutamine rahvuslikul ärkamisajal ja laulupidu, Vabadussõda, soomusrongid ja omariiklus, Stalini repressioonid ja riikluse hävitamine, vanglatrellid, ohjeldamatu migratsioon, Lasnamäe kerkimine ning taasiseseisvumine öölaulupidude tulemusena. Eesti Lugu. Ajakirja Akadeemia ja Eesti Päevalehe raamatusari, 2008. <https://www.youtube.com/watch?v=AI5tZmTsv6I> (08.05.2016).

ajalugu II¹⁸⁴ ilmumisele. Ilmselt oleks nimetatud teos tulnud esitada aasta turundusteo auhinnale, kuigi sihipärase turundusega polnud nimetatud teose puhul üldsegi pistmist ja ägeda meediakajastuse¹⁸⁵ pälvis see pigem erinevate asjaolude sobiva konstellatsiooni tulemusena. Probleem tõstas erinevatest käsitlusviisidest, kus koguteose autorid esindasid tänasel päeval ajalooteaduses prevaleerivat maiskondlikku ja rahvusülest printsiipi, mille kohaselt ajaloolane ei tegele selle „õige“ ajaloo kirjutamise ja kehtestamisega ning rahvusliku identiteediloomega,¹⁸⁶ laiem avalikkus (mis leidis oma ohtra väljundi erinevate arvamuskirjutuste anonüümses kommentaariumis) aga polnud taolisest pöördest teadlik ning elas jätkuvalt pigem Merkeli, Jakobsoni ja Bornhöhe maailmas. Probleemiks osutus nimelt see, mis nimetatud ajalooteoses Jüriöö sündmuste kohta kirjas oli – või pigem: mida seal kirjas ei olnud. Nimelt ei võimaldanud olemasolevate allikate hulk ja ajalooteadusele omane *licentia poetica* puudumine sündmust laiemalt kui pooleteisel leheküljel käsitleda, rääkimata ainese käsitlusviisi mitterahvusromantilisusest. See ei pälvinud aga laiema avalikkuse heakskiitu.¹⁸⁷ Samuti heideti käsitlusele ette kollektiivsesse mällu juurdunud kollektiivse sõnapaari ’muistne vabadusvõitlus’ mittekasutamist, seda ka ajaloolaste tsunfti siseselt.¹⁸⁸ Huvitavaks ja üpriski levinud anonüümseks etteheiteks oli taolises pöördes Euroopa Liidu süüdistamine.

Kui 2013. aasta lõpul ilmus nimetatud „Eesti ajaloo“ sarja järgmine köide, mis tegeles perioodiga 1561–1700,¹⁸⁹ avalikkuses reaktsiooni ei järgnenud. Kuigi oleks võinud, sest nimetatud teosest selgus, et „vana hea rootsi aja“ asemel on eesti rahval olnud pigem

¹⁸⁴ Eesti ajalugu II. Keskaeg. Koost. Anti Selart, Tiina Kala, Linda Kaljundi, Juhan Kreem, Ivar Leimus, Kersti Markus, Anu Mänd, Inna Põltsam-Jürjo, Erki Russow, Marek Tamm, Heiki Valk. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut. 2012. 456 lk.

¹⁸⁵ Vrdl. siinkohal diskussiooni ajalehes Postimees: <http://www.postimees.ee/1099638/uus-kasitlus-torjub-korvale-rahvusromantilise-arusaama-eesti-keskajast> (09.05.2016) ja meediakajastuse reaktsioonina 05.02.2013 Eesti Ajaloomuuseumis korraldatud infoürituse materjale: <http://www.ajaloomuuseum.ee/en/house-wines/731-arutelupaeev-eesti-ajalugu-ii-eesti-keskaeg> (09.05.2016)

¹⁸⁶ Maiste, Valle-Sten (2013): Ajaloolased ei pea rahvuslikku identiteeti looma. Intervjuu Anti Selartiga. – Sirp, 10.01.2013. <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/ajaloolased-ei-pea-rahvuslikku-identiteeti-looma/> (09.05.2016)

¹⁸⁷ Teadmata faktiks jääb, kui paljud sõnavõtjad koguteost üldse lugenud olid ja on.

¹⁸⁸ Maiste, Valle-Sten, Raun, Alo (2013): Enn Tarvel: muistse vabadusvõitluse mõistest loobumine on küsitav. – Postimees, 22.03.2013. <http://arvamus.postimees.ee/1177754/enn-tarvel-muistse-vabadusvoitluse-moistest-loobumine-on-kusitav> (09.05.2016).

¹⁸⁹ Eesti ajalugu III. Vene-Liivimaa sõjast Põhjasõjani. Koost. Enn Küng, Margus Laidre, Ivar Leimus, Aivar Põldvee, Anti Selart, Marten Seppel, Kai Tafenau, Ülle Tarkiainen, Enn Tarvel. Tartu: Tartu Ülikooli Ajaloo ja arheoloogia instituut, 2013. 487 S.

„vana hea poola aeg“.¹⁹⁰ Võimalik, et üheks põhjuseks oli laiema publikumi teatav tüdinemine taolisest nn. kasutust minevikus sorimisest, teisalt pole aga nt. Liivimaa sõda või Põhjasõda¹⁹¹ varasemas koolikirjanduse kaanonis sel määral põlistamist leidnud kui keskaeg, ning mälestus „heast rootsi ajast“ pole seetõttu nõutaval määral kinnistunud. See on omakorda selgitatav ideoloogilise traditsiooni pikkusega ja järjepidevusega – „hea rootsi aeg“ leidis ülessoojendamist 1930ndate aastatel, nõukogude ajal oli see pigem põlu all (meenutagem kasvõi rootsiaegse ülikooli keelustamist), samas kui „muistne vabadusvõitlus“ ja Jüriöö sündmused kuulusid nii omariikluse kui ka nõukogude perioodi kohustuslikku kaanonisse.¹⁹²

6. Baltisaksa tõlgete andmebaasist

Käesoleva töö lisas paiknev baltisaksa tõlgete andmebaas, mis sisaldab andmeid enam kui 300 tõlke kohta, on valminud pikema aja jooksul, kuid ei pretendeeri kaugeltki ei täiuslikkusele ega ka täielikkusele. Selle seemneks on olnud kaks teineteisest sõltumatult valminud baltisaksa tõlgete nimestikku. Neist esimene oli Maris Saagpaku koostatud, 49 ühikut¹⁹³ ja perioodi 1991–2009 hõlmav nimestik (=MS), mille ta saatis käesoleva töö autorile 8. oktoobril 2013¹⁹⁴ – seoses eelseisva konverentsiga Lüneburgis, kus mõlemal nimetatud isikul oli ettekanne baltisaksa retseptiooni ja tõlgete teemal. Teine, käesoleva töö autori poolt koostatud, 65 ühikut koosnev nimestik, mis tol hetkel hõlmas tõlkeid perioodil 1929–2012 (=RB), valmis 2012. aastal oma tarbeks, et saada esialgset ülevaadet

¹⁹⁰ Helme, Peeter (2015): Nüüd nad võtavad meilt ka vana hea rootsi aja. – Eesti Ekspress 13.12.2013. <http://ekspress.delfi.ee/news/paevauudised/nuud-nad-votavad-meilt-ka-vana-hea-rootsi-aja?id=67425106> (21.09.2105)

¹⁹¹ Liivimaa sõja tuntuima käsitluse leiab hoopiski filmi kujul („Viimne reliikvia“, jällegi Bornhöhe algupärandi põhjal), kuid sealsed rõhuasetused ning ka kollektiivse retseptiooni kesse paiknevad hoopiski muudel süzeeliinidel ja kandvatel alltekstidel. Põhjasõda polnud aga sobimatuse tõttu eesti-vene iidse sõpruse kontseptiooni nõukogudeaegses käsitluses eriti salongikõlbulik ja jäeti koos Rootsi ajaga üldiselt kõrvale.

¹⁹² Kahtlematult mängis kõigi 1960–1980. aastatel Nõukogude Eestis oma kooliteed alustanute puhul ajaloosündmuste, näiteks Jüriöö ülestõusu memoreerimisel unustamatut rolli Hillar Palametsa metoodiliselt hiilgav õpik „Jutustusi kodumaa ajaloo“ (mille kaanel oli muuseas kujutatud Meelise ja Vjatško kuju). Vt. Palamets, Hillar (1960): Jutustusi kodumaa ajaloo. Õpik-lugemik IV klassile. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus. 239 lk. Vt. ajaloo õpetamise korralduse ja ideologiseerituse kohta: Raudsepp, Anu (2005): Ajaloo õpetamise korraldus ENSV eesti õppekeele üldhariduskoolides 1944–1985. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikool. Lk. 58–96.

¹⁹³ Käesolevale tööle lisatud andmebaasis on periood 1991–2009 esindatud 198 tekstiga.

¹⁹⁴ Maris Saagpaku e-kiri Reet Benderile 08.10.2013. Magistritöö autor avaldab siinkohal Maris Saagpakule tänu oma andmebaasi kättesaadavaks tegemise eest (vt. ka Saagpak 2014).

tõlgete seisust. Käesoleva töö autor saatis oma nimestiku 7. augustil 2013 ka Marburgi Herderi Instituudi arhiivi¹⁹⁵ toonasele juhatajale Peter Wörsterile viimase palvel.¹⁹⁶

Nimestike MS ja RB kattuvaks osaks oli 24 ühikut. Kahe nimestiku ühendamisel tekkinud ja edasise täiendamise käigus kujunenud andmebaas, mis on käesoleva töö aluseks, hõlmab hetkel 319 ühikut ja ajavahemikku 1945–2015. Laias laastus hõlmab ca. 15% sellest ilukirjandust, suurema enamuse moodustavad aga mälestused ning (populaar)teaduslikud tekstid.

Praegusel kujul esitatakse tõlgete andmebaasis järgmine info: originaalteksti autor, teksti pealkiri originaalkeeles (juhul, kui tegu pole saksa keelega, ka märke keele kohta), teksti pealkiri eesti keeles, andmed ilmumiskoha, sarja ja kirjastuse kohta, andmed tõlkija, võimalusel ka kommentaaride, ees- ja järelsõna koostaja kohta, viide tõlke lehekülgede arvule või juhul, kui tegu on mõnes kogumikus ilmunud tekstiga, siis viide lehekülgedele, kus tõlge asub. Tõlke ilmumisaasta juures on nurksulgudes antud info ka eelnenud või järgnevate väljaannete – osaliste tõlgete ja/või kordustrukkide, audioraamatute, e-raamatute kohta. Originaalpealkiri on antud juhul, kui seda on olnud võimalik kindlaks teha.

Teksti kontseptsioon on suhteliselt lai – selleks võib olla nii kusagil ajakirjas ilmunud luuletus, kui ka mitmesajaleheküljeline romaan. Üheks mõttekohaks andmebaasi koostamisel on see, kuidas lahendada lugemiku kujul koostatud õppevahendite küsimus.¹⁹⁷ Taolistes lugemikes on esitatud hulgaliselt lühemaid või pikemaid arhiiviallikais leiduvaid tekste. Kuigi iga dokumendi eraldi kirjena vormistamine oleks lõppkokkuvõttes ajanud andmebaasi üksikühikute arvu väga uhkelt suureks, sai sellest mõttest siiski loobutud ning iga taoline õppevahend kajastub andmebaasis ühe kirjena. Samas ühe autori

¹⁹⁵ Ajaloolise Kesk-Idaeuroopa uuringutele keskenduva Herderi Instituudi (asutatud 1950, üheks asutajaks oli dr. Hellmuth Weiss, Wanradt-Koelli katekismuse säilinud tekstikatketekate avastaja) arhiiviosa kujutab endast suurimat *baltica* kogu väljaspool Balti riike – hõlmates 90% arhiivi 1400 jooksvast meetrist. Vt. <http://www.herder-institut.de/servicebereiche/dokumentesammlung.html> (11.05.2016)

¹⁹⁶ Reet Benderi e-kiri Peter Wörsterile. 07.08.2013.

¹⁹⁷ Näiteks: Tiina Kala (koost.) (2014): Tallinna ajaloo lugemik: dokumente 13.–20. sajandini. Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv. 517 lk.; Lust, Kersti; Kung, Enn, Tannberg, Tõnu, Tärna Tõnis (koost.) (2011): Ajalooarhiivi varasalvest: dokumente Eesti ajaloost Rootsi ja Vene ajal (17.–20. sajandi alguseni). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv. 605 lk.; Lust, Kersti (koost.): Võitlus näljaga: 19. sajandi näljahädad Eesti külas. Dokumentide kogumik. Tartu: Rahvusarhiiv. 280 lk.; Kahk, Juhan; Vassar, Artur (koost.) (1960): Eesti NSV ajaloo lugemik 1. kd. Valitud dokumente ja materjale Eesti ajaloo kõige vanemast ajast kuni XIX sajandi keskpaigani. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus. 476 lk.; Laul, Endel; Traat, August (koost.) (1964): Eesti NSV ajaloo lugemik. 2. kd. Valitud dokumente ja materjale Eesti ajaloost XIX sajandi keskpaigast kuni 1917. aasta märtsini. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus. 720 lk.

artiklikogumikud, näiteks Paul Johanseni oma,¹⁹⁸ on kirjehaaval lahti võetud, põhimõtteks see, et tegu on eraldiseisvate pikemate tekstidega, millel on igaühel oma publitseerimislugu.

Põhimõtted, mille kohaselt tekst on andmebaasi võetud, interpreteerivad üsna laialt nii teksti žanri, aega kui ka autori baltisakslust. Kuna autori baltisakslust ja/või baltisakslaseks „saamist“ on sajandite vältel kujunenud ja muutunud mitmerahvuselise ja -keelse ühiskonna taustal suhteliselt keeruline defineerida, võib teatud määral võtta aluseks – küll ümberpööratud kujul - Annisti määratluse: *vere, keele ja meele poolest mitte eestlased*. Lähtekohaks on ka see, et kõik kolm kriteeriumi ei pea ühe autori ja teksti puhul ilmtingimata korraga kokku trehvama.

Üheks kriteeriumiks saab võtta ka teksti esmaavaldamise või kirjutamise mõnes muus siinmail tarvitatud keeles, mis ei ole eesti keel. Peamiselt on selleks muuks keeleks muidugi küll saksa keel – kuid, taaskord aega ja žanre avarapilguliselt interpreteerides ja Annistilt tuge otsides „ei tarvitse meilgi täitsa eemale jätta isegi oma varasemat kroonikakirjandust, mis ju pealegi on mitmeti mõjutand meie hilisemat loomingut“,¹⁹⁹ miska avaldamiskeeltena lähevad arvesse näiteks ka keskalamsaksa või ladina keel.

Kuna autorite „*vere*“ küsimus on nende rahvuslikku identiteeti silmas pidades väga mitmepalgeline – seda just varasemate autorite puhul, sest seisuslikus ühiskonnas määras inimese positsiooni seisus, mitte geneetiline päritolu – on baltluse mõistet siinkohal tõepoolest väga avaralt interpreteeritud. Ning nõnda võiks käesolevat andmebaasi tegelikult mitte nimetada 'baltisaksa', vaid hoopis 'balti' tekstide andmebaasiks, ehkki ka 'baltisaksa' tarvitamine oleks – sõna 'saks' ja 'saksa' mitmetähenduslikkust silmas pidades²⁰⁰ – täiesti õigustatud. Eesti keeles on varasemas tähenduskihistuses kokku sulanud härraseid ja ülemat rahvast tähistav sõna 'saks' ja etnonüüm 'sakslane', mis mõlemad tähistasid mitte esmajoones rahvuslikku, vaid sotsiaalset ja õiguslikku kuuluvust, kuid on uuemal ajal leidnud tõlgendamist pigem kitsamalt (ja seetõttu segadusttekitavalt) etniliste mõistetena.

¹⁹⁸ Johansen, Paul (2005): *Kaugete aegade sära*. (=Eesti mõttelugu 65). Tartu: Ilmamaa. 528 lk.

¹⁹⁹ Annist 1938, 988.

²⁰⁰ Sakste ja mittesakste kohta vt. kokkuvõtlikku selgitust: Selart, Anti (2006): *Saks ja mittesak* keskaegse Liivimaa linnades. – *Sirp*, 17.03.2016.

Ja nõnda võib, silmas pidades, et erinevatest riigivõimudest hoolimata oli Balti provintside peamine olemus siiski läbi ja läbi saksakeelne, haarata vähemalt varasemate tekstide puhul ilma suuremate süümepiinadeta 'balti' või 'baltisaksa' tekstide alla ka muust rahvusest autoreid, nagu näiteks Forseliuse, kes oli päritolult soomerootslane, sündis ja elas Eestis, õppis Saksamaal ülikoolis ladina keeles, ja õpetas oma seminaris eestlastest õpilastele muuhulgas saksa keelt ja kirjutas ise ka saksa keeles – olles seega kokkuvõtlikult baltlane. Seisuslikkuse ning saksa keeles kirjutamise kriteeriumist lähtudes – ning jättes sealjuures kuulmata „vere hääle“ – on nimekirja sattunud näiteks Otto Wilhelm Masing või kogunisti Jannseni väimees Heinrich Rosenthal. Viimase puhul võib kergendava asjaoluna nimetada tema enda väidet, mille kohaselt tema emakeeleks ehk esimeseks kuuldud ja õpitud keeleks oli saksa keel – sest ajad olid sellised.²⁰¹ Samas on siiski välja jäänud Kreutzwald ja Faehlmann, kes oma hariduse, mentaliteedi ja suhtlusringkonna poolest olid küll puhtakujulised baltisaksa literaadid, kuid kelle lisamine ületaks siiski teatud taluvuspiiri. Pealegi pole antud andmebaasi eesmärgiks süvitsiminev identiteedimääratluste üle mõtisklemine, vaid tõlgete leidmine ja koondamine ehk siis puhtalt informatiivne aspekt.

Lisaks päritolule ja suhtlusringkonnale õigustab tekstide andmebaasi lisamist ka temaatika – ehk siis tekstis leiduv *baltica*'line iseloom. Sel põhimõttel kuuluvad andmebaasi ka Carl Mothanderi tekstid, kes ise küll oli vägagi rootslane, kuid abielludes baltisaksa aadlisse, nende ringkondadega tihedalt läbi käies ja mõisa pidades on kirja pannud väga baltisaksaliku sissevaate siinsesse ellu. Samamoodi kuuluvad andmebaasi Paul Johanseni tekstid – seda esmalt sisu, teisalt aga ka tema päritolu ja perekondliku keskkonna tõttu. Johansen ise nimetas ennast 1959 aastal „pooleldi taanlaseks ja lisaks veel teaduse poolt rikutuks“, saates „Baltisaksa sõnaraamatule“²⁰² koos oma baltisakslasest naisega, kes oli „ehtne baltlanna“²⁰³ ühiselt täidetud sõnavaraküsimustiku.

Uue küsimusteringi moodustavad uuemad tekstid – tänapäeval avaldatud tekstid ja nende tõlked. Ka siin on kriteeriumiteks kas autori balti taust ja/või teemavalik, keeleks

²⁰¹ Rosenthal, Heinrich (2004): Eesti rahva kultuuripüüdlused ühe inimpõlve vältel. Mälestusi aastatest 1869–1900. Tartu: Ilmamaa. Lk. 36jj.

²⁰² Vt. lähemalt: Bender, Reet (2009): Oskar Masing und die Geschichte des Deutschbaltischen Wörterbuchs. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikool 440 lk.

²⁰³ Paul Johanseni kiri Walther Mitzkale, 22.03.1959. – Dokumentesammlung des Herder-Instituts, Bestand Deutschbaltisches Wörterbuch. DSHI: 180 DBW – FB II. 6.

on üldjuhul saksa keel, kuid selleks võib olla ka näiteks portugali keel, milles on näiteks kirjutatud Peter von Glehni mälestused tema perekonna elust Eestis või edasisest elukäigust Brasiilias.²⁰⁴ Samamoodi kuulub andmebaasi ka Sigrid MacRae, sündinud Hoyningen-Huene lugu oma ameeriklannast emast ja balti aadlisoost isast²⁰⁵ või ka teemalt niivõrd baltilik teos nagu Martin Klökeri eelmisel kümnendil valminud põhjanev käsitlus kultuurielust Tallinnas 17. sajandil²⁰⁶, mille autor pole küll „verelt“ baltlane, kuid on seda oma teadustegevuse ja meele poolest.

Allikateks, mille põhjal on andmebaas koostatud, on juba varasemalt loetud ja teada kirjandus – mille baasil kogunesid ka kaks peatüki alguses mainitud nimestikku, lisaks on läbi vaadatud ajakirjade Akadeemia, Tuna, Vikerkaar, Keel ja Kirjandus aastakäike, otsitud andmebaasist ISE Elnet – nii märksõna- kui ka isikupõhiselt, samal põhimõttel on otsitud raamatukogu otsingusüsteemist ESTER, samuti on üritatud hoida silma peal ka jooksvalt ilmuval uudiskirjandusel. Loomulikult pole käesolev andmebaas kaugeltki ammendav, kuid see esindab siiski kaunikesti esinduslikku ülevaadet seni ilmunust ehk siis: valdav enamik seni ilmunud tekstidest võiks olla antud andmebaasis kajastatud.

7. Baltisaksa tõlked nõukogude perioodil ja eksiilis

Teise maailmasõja järgseid baltisaksa tekstide tõlkeid või iseloomustada järgmiste asjaolude abil:

1) tõlketevuse ja retseptsiooni jagunemine kodumaa ja eksiili vahel. Isikliku initsiatiivi olulisus – seda nii kodumaal kui ka eksiilis. 3) ilukirjanduse marginaalsus; akadeemilis-ideoloogiline suund kodumaal ning tsensuuri ülekavaldamine ja/või tõlgitava teksti ideoloogilisse paradigmasse passitamine.

Käsitledes kirjastus- ja tõlketevust Eestis Nõukogude okupatsiooni tingimustes, peab määravaima asjaoluna silmas pidama nõukogude ühiskonna sunnimajanduslikkust ja

²⁰⁴ Glehn, Peter von (2013–14): Nõmme rajaja lapselapse Peter von Glehni lugu. – Nõmme Sõnumid 05.04.2013–06.06.2014.; Glehn, Peter von (2013): Peter von Glehni mälestused – ühe paruni lugu. Tallinn: Nõmme linnaosa valitsus. 330 lk.

²⁰⁵ MacRae, Sigrid (2015): Kõik see maailm. Ameeriklanna sõjaaegsel Saksamaal. Tallinn: Eesti Raamat. 318 lk.

²⁰⁶ Klöker, Martin (2014): Tallinna kirjandus Tallinna kirjanduselu 17. sajandi esimesel poolel (1600–1657). Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus. 680 lk.

kogu eluolu kommunistlikule ideoloogiale allutatust. Eesti okupeerimise järel senine vabaturumajanduslik kirjastuste süsteem riigistati, allutati kesksele juhtimisele ja rangele ideoloogilisele kontrollile.²⁰⁷ Nagu juba eelnevalt mainitud, kestis trükitsensuur²⁰⁸ formaalselt kuni 1990. aastani, *de facto* lakkas see aga funktsioneerimast juba 1988. aasta jooksul.²⁰⁹

Kuni 1964. aastani ilmus enamuse raamatuid keskse Eesti Riikliku Kirjastuse juhtimisel all, siis jagati kirjastus kaheks: Eesti Raamatuks ja Valguseks. Stalinismi lõppedes suurenes võimalus ka väliskirjanduse tõlkimiseks ehk siis „peegeldas tõlkestatistika otseselt parteipoliitikat“.²¹⁰ Kui nõukogude võimu algperioodil moodustasid tõlkekirjandusest lõviosa tõlked vene keelest (üle 50%) ja muudest keeltest pärines vaid 7% ilmunud kirjandusest, siis 1961–1970 oli mittevene tõlkekirjanduse osakaal 31%. Brežnevi stagnatsiooniperioodist alates mittevene tõlkekirjanduse osakaal aga järjest langes, olles aastatel 1971–1980 22% ja 1981–1988 vaid 20%. Järjepidevalt tõusis aga eestikeelse originaalkirjanduse osakaal – tõustes kümnendite lõikes 40% pealt 55% peale.²¹¹

1957 asutati sulaaja tingimustes just välistõlgete osakaalu suurendamiseks ajakirja *Looming* kirjandusliku lisana vihikumõõtu Loomingu Raamatukogu, kus tänase päevani avaldatakse tõlkeid maailmakirjandusest ja eesti autorite loomingut.²¹² LRis ilmusid ka Kafka ja Camus' esmatõlked eesti keelde ning esimene ja ühtlasi ainus nõukogudeaegne baltisaksa ilukirjandusliku teksti tõlge – Werner Bergengrueni „Surm Tallinnas“ osaline tõlge.²¹³ Kuna tegu oli ajakirjaga, siis ei nõutud sellelt põhjalikku plaanide koostamist ning

²⁰⁷ Ülimalt huvitava ülevaate 1940. aastal asutatud riikliku Kirjastuskeskuse tegevuse ja okupatsiooniaegse eluolu ning inimloomuse mitmepalgelisuse kohta leiab Erika Auliku mälestustest „Viru tänav ja teised“ (2004), lk. 240–422. Ajastu absurdi peegeldab Auliku töötamine järjestikku Kirjastuskeskuses, Kirjastuskeskuse Likvideerimise büroos (saksa okupatsiooni ajal) ja seejärel jälle likvideerimise büroo likvideerimise juures kuni vallandamiseni 1945.

²⁰⁸ Lühida nimetusega *Glavlit* – lühend Kirjanduse ja Trükiasjade Peavalitsuse venekeelsest nimetusest.

²⁰⁹ Riigi Teataja, 1990, 12, 132. Tsensuuri kohta nõukogude ajal vt.: Veskimägi, Kaljo-Olev (1996): Nõukogude unelaadne elu. Tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed. Tallinn, 297 lk.

²¹⁰ Lange; Monticelli 2013, 886.

²¹¹ *Ibid.*

²¹² Kokku on ilmunud tõlkeid ca. 50 keelest, trükisarv oli nõukogude perioodil 10 000 kuni 15 000. Vt. LRis seni ilmunud teosed:

https://et.wikipedia.org/wiki/Loomingu_Raamatukogus_ilmunud_teoste_loend_aastak%C3%A4iguti (14.05.2016).

²¹³ Bergengruen, Werner (1966): Surm Tallinnas. Kurioosseid lugusid ühest vanast linnast“. Loomingu Raamatukogu 1966, 35. Tõlkija Rein Sepp. Tallinn: Perioodika. 60 lk.

nõnda olid toimetusel veidi avaramad tegutsemisvõimalused.²¹⁴ Millised olid Loomingu Raamatukogu toimetajate igapäevane kõielkõnd ja tsensuurist möödahiilimise taktikad, annavad aimu tõlkija ja LRi kauaaegse toimetaja (1958–1973) Lembe Hiedeli mälestused.²¹⁵

Bergengrueni tõlke puhul oli tegu omalaadse julgustükiga, arvestades teoses käsitletavat ainet. Nimelt oli teose peamine tegevuspaik – 18. sajandi lõpul Niguliste ja Oleviste koguduste surnuaiana rajatud Kopli surnuaed – nõukogude võimu poolt 1950ndate aastate esimesel poolel täielikult hävitatud²¹⁶ ning selle asemele rajatud park ühes tantsuplatsiga.²¹⁷

Mõneti samalaadseks kurioosumiks võib pidada 1979. aastal Keeles ja Kirjanduses 'nõukogude-idasaksa sõpruse' margina ilmunud lühiartiklit „Kuidas minust sai eesti kirjanduse tõlkija“. Autoriks oli baltisakslane, varasemalt mainitud Arthur Behrsingi (1873–1929)²¹⁸ poeg Siegfried (1903–1994). Siegfried Behrsing oli Eestist lahkunud ümberasumise käigus ja sõja lõppedes jäänud idatsooni (viimast artiklis mõistagi ei mainita), ning teinud seal korraliku karjääri teaduses.²¹⁹ Siis sattus talle aga ette Nõukogude Eestis väliseesti ringkondadele suunatud ajaleht Kodumaa, milles peeti tunnustavalt meeles eesti keelde tõlkijat Arthur Behrsingit. Artikkel sai ajendiks pool sajandit unustatud eesti keele oskuse ülessoojendamisel ning tipnes eesti kirjanduse tõlgetega saksa keelde. 1978 külastas ta eesti kirjanduse välisõlkijate seminari raames Tallinna ja tänas kõiki ametkondi selle võimaluse eest.²²⁰ Sündmuste tegelikku tagamaad on valgustanud Oskar Kruus,²²¹ kes külastas 1977 Behrsingit Berliinis. Nimelt olid nii Gustav Suitsu „üpris eitav arvustus“ Arthur Behrsingi „Balti kirjandusloole“, kui ka 1931.

²¹⁴ Lange; Monticelli 2013, 887.

²¹⁵ Hiedel, Lembe (1995): "'Loomingu" Raamatukogu alaeast. Märkmeid ja meenutusi aastaist 1957–1973". – Vikerkaar 195, nr. 5/6, lk. 138–149; nr. 7, lk. 80–85; nr. 8, lk. 67–75. Ühtede kaante vahel on need meenutused ilmunud 2006 väljaandes: Loomingu Raamatukogu viiskümmend aastat. Bibliograafia. – Loomingu Raamatukogu 2006, nr. 37–40, lk. 159–204.

²¹⁶ Sama saatus tabas 1964 Pühavaimu ja Rootsi-Mihkli koguduse Kalamaja kalmistut, hävitati Tallinna vana juudi surnuaed, selle asemele rajati autobaasi parkla. – Lige, Carl-Dag (2008): Tallinna vana juudi kalmistu. <http://eja.pri.ee/history/kalmistu.html> (14.05.2016).

²¹⁷ Vt. Robert Nermani artikkel: Vene võim hävitas Kopli kalmistu. – Päevaleht, 10.06.2004.

²¹⁸ *Op. cit.* lk. 25.

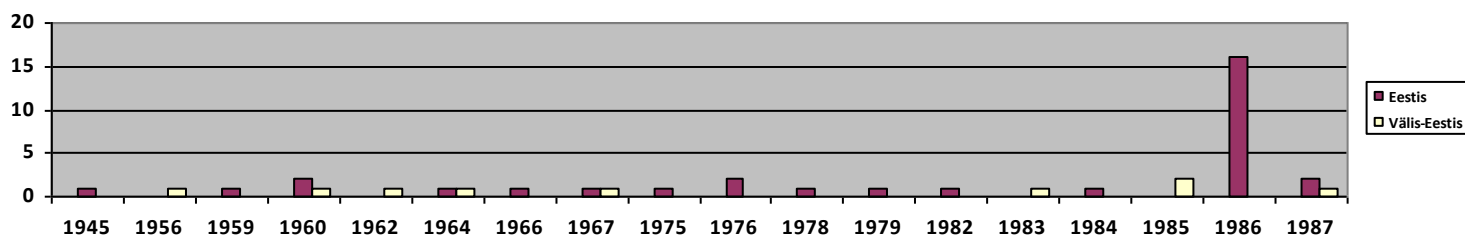
²¹⁹ Ta oli sinologia professor ja Ülikooli Ida-Aasia instituudi direktor

²²⁰ Behrsing, Hans-Siegfried (1979): Kuidas minust sai eesti kirjanduse tõlkija. – Keel ja Kirjandus 1979, nr. 1. Lk. 35–36.

²²¹ Kruus, Oskar (1983): Arthur ja Siegfried Behrsingist Ülekohus on aeglane haihtuma. – Apokriiva lood eesti akadeemilise kirjandusloo juurde. Tallinn: Eesti Raamat. Lk. 85–87.

aastal Saksamaal ilmunud Gailiti „Toomas Nipernaadi“ saksakeelse tõlke, mille autoriks oli Arthur Behrsing, varastamine ja võõra nime all väljaandmine Siegfried Behrsingi „eesti kirjandusest eemale tõuganud“.²²² Lugeses aga kodu-uuriija Karl Laane positiivset artiklit oma isast, kus muuhulgas seati jalule ka õiglus „Nipernaadi“ tõlke osas, „hakkas noorem Behrsing jälle eesti kirjandusest ja kultuurist huvituma“.²²³

Aastatel 1945–1987²²⁴ (kaasa arvatud) ilmus käesolevaks hetkeks tuvastatud andmetel ühtekokku 41 baltisaksa tekstide tõlget. Nendest üheksa tõlget Välis-Eestis ja 32 tõlget kodumaal (viimastest 16 ilmusid siiski ühekorraga ühes koguteoses). Seega keskmiselt aastas üks-kaks tõlget, iga-aastaseks muutus asi aga alles 1970ndate keskelt peale. Vt. ka alljärgnev graafik:

Joonis 1. Baltisaksa tõlked 1945–1987.

Rangelt võttes kuulub kodumaal ilmunud tekstidest puhtilukirjanduse alla vaid üks – Bergengrueni „Surm Tallinnas“. Ka eksiilis prevaleerivad ajaloolased ning teaduslikud tekstid, esile tuleb tõsta ajakirja Tulimuld, kus ilmusid artiklid Paul Johansenilt, Olav von zur Mühlenilt ja Georg von Rauchilt.²²⁵ Ka eksiilis ilmus vaid üks ilukirjanduslik tekst, selleks oli Edzard Schaperi „Täht piiri kohal“,²²⁶ mis ilmus 1960 Vello Salo

²²² *Ibid.*, lk. 87.

²²³ *Ibid.*

²²⁴ 1988 ei ilmunud ühtegi tõlget, järgmine tõlge ilmus 1989, siis aga sisuliselt tsensuur enam ei kehtinud. Kui peaks aga lähtuma Eesti Vabariigi ametlikust taasiseseisvumisest 1991. aastal, siis esitaks see moonutatud pildi nõukogudeaegsetest tõlgetest, seetõttu on taolise riigiõigusliku täpsuse tagaajamisest loobutud.

²²⁵ Johansen 1964; Rauch, Georg von (1983): Vivat, crescat, floreat Universitatis Tartuensisi! – Tulimuld. Eesti kirjanduse ja kultuuri ajakiri. 34. aastakäik, nr. 1. Lk. 2–4.; Id. (1985): Üks eesti rahvalaul ladinakeelses tõlkes. – Tulimuld. Eesti kirjanduse ja kultuuri ajakiri. 36. aastakäik, nr. 4. Lk. 191–193; Mühlen, Olav von zur (1985): Balti-sakslastest ja nende keelest. Tähelepanekuid vabariigiaegsest Eestist. – Tulimuld. Eesti kirjanduse ja kultuuri ajakiri. 36. aastakäik, nr. 1; 2. Lk. 42–47; 101–104. Nimetatud artikli saksakeelne algversioon on olemas Herderi Instituudis Marburgis Baltisaksa sõnaraamatu fondis: DSHI. DBW. FB II, 7.

²²⁶ Schaper, Edzard (1964): Täht piiri kohal. Jõululegend. Tlk. V. Lepik. Rooma: Maarjamaa. 60 lk.

ühemehekirjastuses Maarjamaa.²²⁷ Samas kirjastuses, mis andis välja väikeses formaadis kirjandust, mida oleks hea taskus vaimse salakaubana kodumaale kaasa võtta, ilmusid 1962 ja 1967 ka kahe ajalookroonika tõlked: „Henriku Liivimaa kroonika“ ja Balthasar Russowi „Liivimaa kroonika“,²²⁸ vastavalt Julius Mägiste ning Herman ja Dagmar Stocki²²⁹ tõlkes.²³⁰ Kuigi eesti tõlkelugu iseloomustab pigem see, et iga asja tõlgitakse ühe korra ning paralleelseid ja/või konkureerivaid tõlkeid nagu see on suurkeelte puhul tavaline, eriti tihti ette ei tule (kui, siis tõesti oluliste tekstide puhul, kui eelmine tõlge on lihtsalt liiga vananenud), on nii aja- kui ka tõlkeloo hargnemise tõttu iseenesest kaunikesti spetsiifilisest – kuid võtmetekstina olulisest kroonikatekstist ette näidata kaks paralleelset tõlget.²³¹ Kui Russowi „antimoskoviitlikku“ kroonikat ei usaldatud Nõukogude Eestis tõlkida ja välja anda (ja tema retseptsioon laiema avalikkuse silmis toimus pigem Krossi ilukirjandusliku ja filmitegelasena), siis Richard Kleisi tõlge „Henriku Liivimaa kroonikast“ ilmus lõpuks siiski 1982. aastal.²³²

Kui väliseesti kroonikatõlgete eesmärgiks oli võtmetekstide kättesaadavaks tegemine eesti keeles ning seeläbi eestluse hoidmine,²³³ siis kodumaal ilmunud ajalooaineliste tekstide kasutatavus õppematerjalina oli ühtlasi ka nende tõlkimise ja ilmumise motivaator – loomulikult garneeritud vastava ideoloogilise klassivõitlust rõhutava kastmega. Taolise kirjanduse heaks näiteks on 1861. aastal anonüümsena ilmunud, kuid Vassili Blagoveštšenskile²³⁴ omistatud saksakeelne poliitiline pamflett

²²⁷ Vello Salo (sünninimega Endel Vaher) ja tema kirjastustegevuse kohta vt: Salo, Vello: (2015): Siin Vatikani Raadio! Vello Salo lugu. Tallinn: Gallus. 232 lk.

²²⁸ Vt. ilmumisandmeid

²²⁹ Tegu oli Marie Underi tütre ning sakslasest väimehega, kes võttis oma eluülesandeks Marie Underi loomingut tõlkimise ja tutvustamise saksa keeles.

²³⁰ Vt. ilmumisandmeid esma- ja korduustrükkide kohta (1962, 1982, 1993, 2005, 2008, 2013; 1967, 1993) tööle lisatud baltisaksa tõlgete andmebaasis (Lisa 1.)

²³¹ Teiseks samalaadseks näiteks on Goethe Fausti kaks tõlget: väliseesti tõlge (1955–1962) Ants Oraselt ning kodumaal ilmunud August Sanga tõlge (1946–1967) (rääkimata Anton Jürgensteini *Fausti* I osa tõlkest (1920)). Ka Henriku Liivimaa kroonikat pandi varem eesti keelde ümber – esimene tõlge *Läti Hendriku Liivi maa kroonika ehk Aja raamat*, tõlgitud küll saksa keele vahendusel, ilmus Jaan Jungi tõlkes 1881–1884. Ilmumata jäi ning 1941 käsikirjana hävis Rudolf Laanese tõlge.

²³² Vt. ilmumisandmeid esma- ja korduustrükkide kohta tööle lisatud baltisaksa tõlgete andmebaasis (Lisa 1.)

²³³ Siia alla liigitub ka Hellmuth Weissi ja Paul Johanseni 1935. aastal ilmunud töö „400-aastane eesti raamat: Wanradt-Koell'i katekismus 1535. aastast“ (Tallinn: Polügraaf) faksiimileväljaanne New Yorgis 1956: Weiss; Johansen 1956.

²³⁴ Eluaastad 1802–1864, vene publitsist ja pedagoog, aastatel 1846–1864 välismaise kirjanduse tsensor Riias ja Tallinnas.

„Eestlane ja tema isand“,²³⁵ milles Garlieb Merkeli stiilis paljastatakse Balti aadli brutaalsust ja kohalike olude ebakohti.

Teatud teemadega tegelemisel oli oluline ka isiklik initsiatiiv ja positsioon, nagu seda näitab slavistikaprofessori Sergei Issakovi tänuväärne tegevus Tartu ülikooli ajaloo tutvustamisel. 1971. aastal ilmunud ja peajasjalikult vene autorite reisimuljeid kajastavale kogumikule „Postitõllaga läbi Eestimaa“²³⁶ järgnes 1986. aastal soliidne kogu mälestusi Tartu ülikoolist,²³⁷ mida võib lugeda omalaadse baltisaksa ülikooliloon. See mälestuste kogumik koondab endas ka poole Nõukogude Eestis välja antud baltisaksa tõlgetest.

Üks Issakovi kogumikus käsitletud autoritest, Georg Julius von Schultz, kelle perekonnanimest Schultz ja pseudonüümist Dr. Bertram on ajapikku kujunenud välja justkui uus autorinimi Schultz-Bertram, leidis tutvustamist ka mujal. Seda viimast tänu kodu-uurimistegevuse populaarsusele ja lubatavusele teatud piiride ja teemadeni. Veel enne Issakovi kogumikku ilmus 1984. aastal toonases Tartu rajoonilehes Edasi (mis praegu on taas tuntud Postimehe nime all) jupike Schultz-Bertrami „Balti idealisti kirjadest“,²³⁸ kandes pealkirja „Õine juhtum anatoomikumis“²³⁹, sama tekst avaldati uuesti 1987 brošüürikujulises koguteoses „Meie Tartu“.²⁴⁰

Ülejäänud napid kodumaal nõukogude ajal ilmunud tõlked²⁴¹ kuuluvad teadusvaldkonda ning on osaks laiemast teadusloolisest tegelemisest Tartu ülikooli ja Eesti teaduse minevikuga. Iga teadusharu tegeles oma minevikuga niivõrd, kuivõrd selleks võimalust oli, ja seda oli võimalik eestlaste osa rõhutavasse käsitlusse integreerida. Loodusteadused olid ehk isegi õnnelikumas olukorras, kuna humanitaarias võis ideoloogilisi komistuskive rohkem ette tulla. Abiks oli vastava teadlase kuulutamise progressiivseks nõukogude eesti (või vene) teadlaseks. Esimesed taolised teadusloolised

²³⁵ ? (1959): Eestlane ja tema isand: talupoegade majandusliku olukorra ja nende seisundi valgustamiseks Eestimaal. Kirjutanud keegi, kes pole eestlane ega tema isand. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus. 176 lk.

²³⁶ Issakov Sergei (1971) (Koost.): Postitõllaga läbi Eestimaa. Eestimaa vene kirjanike kujutlustes (XVIII sajandi lõpp – XX sajandi algus). Tallinn: Eesti Raamat. 632 lk.

²³⁷ Issakov, Sergei (1986) (Koost.): Mälestusi Tartu ülikoolist. 17.–19. Jh.). Tallinn: Eesti Raamat. 534 lk. Üksikute autorite kohta vaata Lisa 1. Baltisaksa tõlgete andmebaas.

²³⁸ Tervikttõlge ilmus 2004: Schultz-Bertram, Georg Julius von (2004): Balti idealisti kirjad emale. (=Eesti mõttelugu 53): Tartu: Ilmamaa. 367 lk. *Edasis* ilmunud lugu pärineb jaanuarist 1834 (lk. 25–28).

²³⁹ Bertram, Dr. (1984): Õine juhtum anatoomikumis. – *Edasi*, 29.12.1984.

²⁴⁰ Bertram, Dr. (1984): Õine juhtum anatoomikumis. – *Meie Tartu*. Koost. Tiit Matsulevitš. Tartu: Perioodika. Lk. 76–79.

²⁴¹ Vt. Lisa 1. Baltisaksa tõlgete andmebaas: Parrot 1967, Lenz 1975, Baer 1976.

ülevaated ja juubelijutud ilmusid alates 1950ndatest aastatest, rõhuasetus oli 19. sajandil, kui juba ohutult kaugele jäänud ajastul.

Kui võtta aluseks artiklite andmebaasis ISE kajastatu, siis moodustavad Nõukogude Eesti teaduse kolmainsuse Baer, Parrot ja Morgenstern, kellest esimene moodustab teatud määral teadusloo käilakuju. Baeri kui Peterburi akadeemiku kuju jäeti isegi Stalini ajal Toomele alles, ilmselt mängis oma rolli ka tema teadustegevus, mida oli võimalik sobivas rõhutatult darvinistlikus võtmes kujutada. Perioodil 1956–1987 tehakse Baerist eestikeelses ajakirjanduses juttu 33 korral,²⁴² kasutades aga otsinguks ISE alaandmebaasi, Tartu Linnaraamatukogu *Tartu personaaliat*, on arvuks koguni 54.²⁴³ 1987 mainitakse koguni Baeri järeltulijate külaskäiku Eestisse, 1967 nimetatakse Baeri Eesti suurimaks loodusteadlaseks, ning 1976. aastal, mis oli ametlikult kuulutatud Baeri aastaks ja mil tema viimases elukohas avati ka muuseum, räägitakse koguni „meie Baerist“²⁴⁴ kui „19. sajandi ühest suurimast bioloogist“.²⁴⁵ Baeri aastal antakse Loomingu Raamatukogus välja ka tema ladinakeelse doktoritöö tõlge eesti keelde,²⁴⁶ mis esitab küll kaunikesti ilustamata pildi 19. sajandi alguse eestlaste tervishoiust ning eluolust üldisemalt. Baeri austamine jõudis oma loomuliku kulminatsioonini aastal 1992, mil nimetatu paigutati uuele Eesti Vabariigi kahekroonisele. Võrdluseks: F. G. Struvest on *Tartu personaalia* andmetel perioodil 1945–1987 juttu kümnel, C. Morgensternist ja J.W. Krausest tosinal ja rektor G.F. Parrot’st 21 korral, neist enamik puhke jääb küll aastasse 1967, mil tähistati nimetatu 200. sünniaastapäeva.

Ajaloolise temaatika poole pöördumiseks on ka ühe nõ. varasema tõlke kordustruk – nimelt ilmus 1976 esimese eestikeelse perioodilise väljaande Lühhike õppetuse...²⁴⁷ faksiimiletrükk.²⁴⁸

²⁴²Eesti artiklite andmebaas *Index Scriptorum Estoniae*:

http://ise.elnet.ee/search~S2*est/?searchtype=X&searcharg=baer&searchscope=2&SORT=DX&extended=0&SUBMIT=OTSI+&searchlimits=Da%3D1944%26Db%3D1988%26I%3Dest&searchorigarg=Xbaer

(15.05.2016).

²⁴³Tartu Linnaraamatukogu andmebaas: Tartu personaalia:

http://ise.elnet.ee/search~S2*est/?searchtype=X&searcharg=baer&searchscope=28&SORT=DX&extended=0&SUBMIT=OTSI+&searchlimits=Da%3D1944%26Db%3D1988%26I%3Dest&searchorigarg=Xbaer

(15.05.2016).

²⁴⁴ Haberman, Harald (1976): Meie Baer. – Kultuur ja Elu. Nr. 11. Lk. 10.

²⁴⁵ Trass, Hans (1976): Karl Ernst von Baer: XIX sajandi suurimaid biolooge. – Edasi, 30.09.1976.

²⁴⁶ Vt. Lisa 1. Baer 1976; Baer 2013 (kordustruk).

²⁴⁷ Wilde 1766–1767,

Armastus loodusteaduste vastu on leidnud ka väljundi Otto von Kotzebue ja Alexander Theodor von Middendorffi reisikirjelduste²⁴⁹ tõlkimises, neist esimene ilmus populaarses reisikirjelduste sarjas „Maailm ja mõnda“. Ühest küljest vaadatuna oleks justkui tegu loodusteaduslike uurimisreiside kirjeldustega, teisalt aga peegeldub just nn. reaktsioonilise näitekirjaniku August von Kotzebue poja teose trükkijõudmises Nõukogude Liidu ambitsioon, mis puudutab maailma avastamist ja polaaralade vallutamist, seda just 20. sajandi teise poole poliitilisi eesmärke silmas pidades.²⁵⁰ Just keset stagnatsiooniperioodi ilmunud Kotzebue reisikiri kuulub laiemasse „vene nõukogude“ polaaruurijaid ja maadeuurijaid tutvustavasse paradigmasse,²⁵¹ millesse integreeriti kõik baltisakslastest maadeavastajad ehk nn. „baltisaksa ’maffia’“ liikmed,²⁵² nagu näiteks Bellingshausen, Wrangell, Krusenstjern, Toll, vajadusel lihtsalt aadlipartiklit ’von’ ära jättes. Taolise ametliku paradigma varjus said aga osavamad inimesed ajada „oma asja“ ja avaldada vajalikke autoreid ja tekste, neid kompromissina sobivalt ideoloogiliselt garneerides. Nii saigi vene nõukogude teadlaste propageerimise sildi all tegelikult tutvustada Eesti teaduslugu.

8. Baltisaksa tõlked pärast Eesti taasiseseisvumist

Nõukogude süsteem hakkas ilmutama mõranemise nähte perestroikast alates. Tsensuuri järkjärguline lagunemine ning kirjastamisvõimaluste avarandumine andis võimaluse „varasematel kümnenditel ametlikult keelatud raamatute kirjastamiseks ja tõlkimise avameelseks käsitlemiseks ajakirjanduses“.²⁵³

²⁴⁸ Wilde (1976): Lühhike õppetud mis sees monned head rohhud täeda antakse, ni hästi innimeste kui ka weiste haigusse ning wiggaduste wasto, et se kellel tarwis on, woib moista, kuidas temma peab nou otsima ning mis tuleb tähele panna igga haigusse jures. Selle kõrwas on weel muud head nohud, õppetused ning maenitsused leida, keik meie Eesti ma rahwa kassuks ning siggidusseks üllespantud. Saatesõna Juhan Peegel. Tallinn: Valgus. 167 lk.

²⁴⁹ Vt. Lisa 1. Kotzebue 1978, Middendorff 1987.

²⁵⁰ Vt. selle kohta lähemalt: Tammiksaar, Erki (2014): Vene Lõunapoolusekspeditsioon poliitilistes tõmbetuultes.– Akadeemia, nr. 1–2. Lk. 72–95; 286–312; Id. (2016): Russian South Pole Expedition in the Context of Political Interests of the Russian Empire and the Soviet Union. – Cold in Russia: Ice, Snow and Frost in Russian History. (= The Environment in History: International Perspectives). New York. In print; Id. (2013): Punane Bellingshausen. – Postimees, 14.12.2103, lk. 6–7.

²⁵¹ Passetski, Vassili (1970): Eestist pärit Arktika-uurijad. Tallinn: Eesti Raamat. 351 lk.

²⁵² Vt. Erki Tammiksaar (2012): Baltisaksa „maffia“ Vene polaaruurimises.

http://www.geo.edu.ee/joomla/images/sygiskool_2012/koolid_16_11_11.pdf (15.05.2016)

²⁵³ Lange; Monticelli 2013, 888.

1990ndate aastate algul toimunud võib nimetada omalaadseks kirjastus- ja tõlkeplahvatuks. Alates 1989. aastast on hetkel teadaolevatel andmetel eesti keeles avaldatud 278 baltisaksa teksti tõlget (väikese osa sellest moodustavad ka kordustõlked ning olemasolevate tõlgete versioonid audioraamatute või e-raamatutena). Suurem osa neist kuulub memuaristika ja ajaloo valdkonda, ilukirjandust esindab umbes 15% tekstidest, võimaldades nõnda kanda Unduski baltisaksa kirjanduse *teksti ja teo* teooria üle tõkeloole. Mitteilukirjanduse suurt osakaalu selgitab aga ka valgete laikude perioodile järgnenud intensiivse mälutöö faas, mille tõlgete säärane spetsiifika kindlasti kajastab: kõik need artiklid on osa valgete laikude täitmisest sisuga ning vältimatuteks abilisteks piltmõistatuse kadunud tükide leidmisel ning tervikmõistatuse kokkupanekul.

Perioodi 1991–2009 käsitletud Maris Saagpakk põhjendab tõlkevajadust just eelkõige saksa keele vähese oskusega tänasel päeval – erinevalt 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi algusest, mil „eesti eliit hästi saksa keelt oskas ning võis neid tekste originaalis lugeda“.²⁵⁴ Ta põhjendab suurt tõlgete arvu 1990ndate aastate algul paranenud eesti-saksa suhetega, kuid ka huviga oma maa ajaloo vastu.²⁵⁵ Võrreldes varasema perioodiga on küll tõlgete arv kasvanud, kuid üldisemat tõlkemaastikku silmitsedes on muidugi märgatav selle tugev kalduolek inglise keele poole. Saagpaku andmetel tõlgiti perioodil 1991–2009 aastas kõigist võõrkeeltest eesti keelde 400–500 ilukirjanduslikku teksti, nende seas oli saksakeelsete tekstide osakaal 8% ning baltisaksa tõlked moodustasid sellest väikesest protsendist omakorda väikese murdosa.²⁵⁶ Oluline on tõlgete puhul kommentaaride ning ees- ja järelsõnade olemasolu – eesmärgiks pole mitte lugejate meele äralahutamine, vaid nende informeerimine, Saagpaku poolt kogutud 49-st tekstist tervelt 42 on varustatud tausta selgitava metatekstiga.²⁵⁷

Üldisemad tunnusjooned, mis iseloomustavad nõukogude perioodi järgseid baltisaksa tõlkeid, on lisaks nende informatiivsusele veel teatud projektilisus selle sõna positiivses mõttes ja integreeritus eesti kultuurilukku ehk siis lähtumine geograafilisuse printsiibist ja Eesti kultuuriloost. Projektilisus on lähtunud uurijahuvist ning baltisaksa temaatikaga tegelevate teadlaste sünergeetilisest koondumisest ja süsteemsest tegevusest

²⁵⁴ Saagpakk 2014, 268.

²⁵⁵ *Ibid.*

²⁵⁶ Saagpakk 2014, 270j.

²⁵⁷ *Ibid.* 275.

baltisaksa temaatika uurimisel, nagu see näiteks on toimunud Underi ja Tuglase kirjanduskeskuse ning baltisaksa kirjakultuuri sümposiumide näitel, mida on tutvustatud käesoleva töö esimeses peatükis.

Uurimisprojektide tulemusena on tõlgitud Edzard Schaperi²⁵⁸ ja Jacob Michael Reinhold Lenzi²⁵⁹ loomingut, samuti on välja antud Reiner Brockmanni kogutud teosed.²⁶⁰ Lenzi kogutud teosed ja Schaperi romaan „Timukas“²⁶¹ esindavad ka katset anda välja eraldi baltisaksa tekstide tõlkesarja nimega „Liivimaa klassika“. Žanri- ja ajastupiir oli sellel sarjal üsnagi vaba, kokku jõudis sarjas aastatel 2001–2004 ilmuda neli raamatut, hõlmates lisaks Lenzile ja Schaperile ka Theophile von Bodisco romaani „Vana vabahärra majas“²⁶² ja Berndt von Stadeni „Mälestusi kadunud maailmast: noorusaastad Baltikumis 1919–1939“.²⁶³ Schaperi „Timukat“ on nimetatud 1905. aasta revolutsiooni põhjalikumaks käsitluseks Eesti kirjandusest ning see jõudis 2009 kordustrukina ka ajakirja Akadeemia ning Eesti Päevalehe ühisesse romaanisarja „Eesti lugu“. Stadeni kokku kolmeosalistest meenutustest on tõlgitud ka selle teine, sõda ning sõjajärgset aega käsitlev osa.²⁶⁴ Stadeni mõlemat mälestusteköidet täiendavad tema ema, Camilla von Stackelbergi 2003. aastal ilmunud mälestused,²⁶⁵ andes võimaluse võrrelda samu sündmusi nii ema ja lapse kui ka meeste- ja naisterahva perspektiivist. Bodisco belletriseeritud noorpõlvemälestusi²⁶⁶ täiendavad omakorda tema venna Walter von Wistinghauseni meenutused.²⁶⁷ Mõlema autori puhul ei saa jätta mainimata nõ. suunatud uurijahuvi, milleks antud juhul on Bodisco

²⁵⁸ Brockmann, Reiner (2000): Teosed. Tartu: Ilmamaa. 435 lk.

²⁵⁹ Lenz, Jacob, Michael Reinhold (2003): J.M.R.L. Tallinn: Huma, Eesti Goethe Selts (=Liivimaa klassika): 659 lk.

²⁶⁰ Vt. Lisa 1: Schaper 1994, 1995, 1996, 1998. Mitmeid Schaperile pühendatud tekste ja uurimusi avaldati ka ajakirja Akadeemia 3. numbris 1994. aastal.

²⁶¹ Vt. Lisa 1. Schaper 2002, 2009.

²⁶² Bodisco, Theophile (2001): Vana vabahärra majas. (=Liivimaa klassika). Tallinn: Huma. 246 lk.

²⁶³ Staden, Berndt von (2004): Mälestusi kadunud maailmas: noorusaastad Baltikumis 1919–1939.

(=Liivimaa klassika): Tallinn: Huma. 167 lk.

²⁶⁴ Staden, Berndt (2005): Lõpp ja algus. Mälestused 1939–1963. Tallinn: Olion. 180 lk.

²⁶⁵ Stackelberg, Camilla von (2003): Tuulde lennanud lehed. Mälestusi vanast Baltikumist. Tallinn: Olion. 350 lk.

²⁶⁶ Bodisco mahukad ja väga huvitavad pärismälestused „Versunkene Welten. Erinnerungen einer estländischen Dame“ (Weissenhorn: Konrad, 1997) on esialgu veel eesti keelde tõlkimata.

²⁶⁷ Wistinghausen, Walter von (1995): Pilte minu lähemast ümbrusest. Üks lapsepõlv Eestimaal saja aasta eest. Tallinn: Avita. 135 lk.

ja Wistinghauseni lähedase sugulase, Henning von Wistinghauseni laialdane publitseerimistegevus.²⁶⁸

Palju on baltisaksa autorite tekste ilmunud ajakirjades. Kui 1993. aasta Vikerkaare oktoobrinumbrit võib nimetada baltisaksa erinumbriks (sisaldades näiteid selliste baltisaksa autorite nagu Otto von Taube, Siegfried von Vegesacki, Werner Bergengrueni, Gertrud von den Brinckeni, Maurice von Sterni, Paul Keyserlingi, Walter von Wistinghauseni loomingu kohta, siis edaspidi ilmuvad pigem üksikud artiklid ja tekstid, ilmumiskohtadeks on peamiselt ajakirjad Akadeemia ja Tuna, varasematel aastatel ka Looming. Akadeemiat võib esile tõsta hiljutise Goethe Seltsi tõlkevõistluse auhinnatööde avaldamise poolest – 2015. aasta maikuu numbris avaldati seal õpilaste ja üliõpilaste tõlgitud katkendeid Elisa von der Reckelt, August von Kotzebue ja Carl Gustav Jochmannilt²⁶⁹.

Üsna hästi on baltisaksa autorite poolest esindatud ka Loomingu Raamatukogu, seal on ilmunud Ernst Turmanni, Otto von Grünewaldi, Bernd Nielsen-Stokkeby, Monika Hunniuse, Alexander Staël von Holsteini, Hermann von Keyserlingi, Georg Julius von Schultz-Bertrami, Ingeborg Johanseni (Paul Johanseni õde) ja Manfred Kyberi tekste.²⁷⁰ Neist viimased kolm on liigitatavad ilukirjanduse alla. Omalaadse kurioosumi moodustavad Monika Hunniuse „Minu onu Hermann“ kaks konkureerivat tõlget, mis mõlemad ilmusid aastal 2000 – üks juba mainitud Loomingu Raamatukogu väljaandena ja teine kirjastuses Kupar.²⁷¹

Eraldi uurimisvaldkonna moodustavad baltisaksa kunstnikud, kelle uurimisega tegeleti juba nõukogude ajal, nüüd on aga lisandunud kunstnike biograafiad ja päevaraamatud (Leopold von Pezold, Julie Hagen-Schwarz, August Mathias Hagen, Friedrich Ludwig von Maydell²⁷²).

Kui sari „Liivimaa klassika“ nelja teose järel ilmumise lõpetas, on baltisaksa autorite haaramine eesti kirjandus- ja mõttelugu käsitlevatesse sarjadesse ennast elujõulisemana näidanud. Nii näiteks on kirjastuse Ilmamaa mälestuste sarjas „Ajajõe

²⁶⁸ Tõlgitud on ka tema enda mälestused: Wistinghausen, Henning von (2008): Vabas Eestis. Esimese saksa suursaadiku mälestused. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. 694 lk. Lisaks on ilmunud üsna mitmed pisemad tõlked, vt. Lisa 1: Wistinghausen 1992, 1995, 1997, 2004, 2007, 2008, 2009, 2011, 2012, 2013.

²⁶⁹ Vt. Lisa 1: Lubi 2015; Rea 2015; Lilleorg 2015.

²⁷⁰ Vt. Lisa 1: Turmann 1992; Grünewaldt 2000; Hunnius, 2000; Staël von Holsteini ja Keyserling 1991; Schultz-Bertram 1990, 1999; Johansen 1997, 1999; Kyber 2007.

²⁷¹ Vt. Lisa 1: Hunnius 2000¹ ja Hunnius 2000²

²⁷² Vt. Lisa 1: Pezold 1986, 1994; Hagen-Schwarz 2013; Hagen 2011, 2015; Maydell 2013.

tagant“ ilmunud eestikeelsete memuaaride kõrval ka üsna mitmed saksa keelest tõlgitud mälestused, autoriteks Ferdinand Johann Wiedemann, Heinrich Rosenthal, Leopold von Schröder ja kõige uuemana Karl Ernst von Baer.²⁷³ Kirjastuse Ilmamaa vahendusel on baltisaksa autorid ka teise eesti raamatusarja pääsenud, selleks on muidugi „Eesti mõtteloo“ sari, milles seni on ilmunud Heinrich von Keyserlingi, Georg Julius von Schultz-Bertrami, Paul Johanseni ja Jakob von Uexkülli tekstikogud.²⁷⁴ Samadel kaalutlustel liidendati baltisaksa autorid ajakirja Akadeemia ja Eesti Päevalehe 50-raamatulistesse sarjadesse „Eesti lugu“ (2008–2009) ja „Eesti mälu“ (2010–2011). Neist esimeses, ilukirjandusele pühendatud sarjas ilmusid kordustrukkidena Schaperi „Timukas“ ning Julius Mägiste tõlkes „Henriku Liivimaa kroonika“, värskelt tõlgiti aga Siegfried von Vegesacki „Balti tragöödia“²⁷⁵; memuaaride sarja aga võeti varemilmunudest Heinrich Rosenthali, Eduard von Dellingshauseni ja Carl Mothanderi mälestused, eraldi tõlgiti aga Eduard von Stackelbergi mälestused.²⁷⁶ Uusimaks ja samas taaskord puhtbaltisaksa mälestuste sarjaks töötab saada Tartu Linnamuuseumi memuaaride sari, kus senimaani on ilmunud Emil Andersi ja Friedemann Goebeli mälestused, mis käsitlevad elu 19. sajandi väikeses puust ülikoolilinnas Tartus.²⁷⁷

Kui Heinrich Rosenthali poolt tema emakeeles – saksa keeles – kirja pandud mälestused kujutavad rahvusliku identiteedi kujunemisprotsesse ning eri leeride vahelisi kemplusi, siis mõlema Eduardi – nii von Dellingshauseni kui ka von Stackelbergi mälestused pakuvad olulist sissevaadet baltisaksa provintsiaalpoliitika kõrgliigasse. Mõlemad olid kesksel kohal Eestimaa rüütelkonna tegevuses – neist esimene oli tsaariaja lõpul rüütelkonna peamees ja teine sekretär, seega osalesid mõlemad poliitiliselt pöördelistel aegadel nii siinses kui ka suures poliitikas. Stackelberg kuulus ka kaks korda Siberisse saadetud baltisakslaste hulka, milliseid sündmusi on põhjalikult käsitlenud Aadu Must²⁷⁸. Stackelberg täiendab ka tudengielu vaatluste rida, sekundeerides nõnda eelnevalt mainitud Otto von Grünewaldti või Ernst Turmanni mälestustele, rääkimata Schultz-Bertrami humoorikatest tudengilugudest. Samas pakub Stackelberg ka huvitavaid

²⁷³ Vt. Lisa 1: Wiedemann 2014; Rosenthal 2002; Schroeder 2013 ja Baer 2015.

²⁷⁴ Vt. Lisa 1: Keyserling 1998; Schultz-Bertram 2004; Johansen 2005; Uexküll 2012

²⁷⁵ Vt. Lisa 1: Henricus Lettus 2008; Vegesack 2009; Schaper 2009.

²⁷⁶ Vt. Lisa 1: Rosenthal 2011; Dellingshausen 2011; Stackelberg 2010; Mothander 2011.

²⁷⁷ Vt. Lisa 1: Anders 2012; Goebel 2015.

²⁷⁸ Must 2016.

sissevaateid Narva linna eluolusse 19. sajandi lõpul ning Sillamäe kujunemisse omaaegseks kuurordiks.

Carl Mothander on ilmselt aga üks edukamaid autoreid *baltica* tõlkemaastikul. Sünnipärase rootslasena ja ameti poolest ajakirjanikuna osales ta vabatahtlikuna Vabadussõjas eesti poolel, välistatud pole ka tema veelgi põnevam – salateenistuslik taust.²⁷⁹ Pärast Vabadussõda naasis Mothander Eestisse, abiellus Wrangellide suguvõssa kuuluva daamiga ning liikus baltisaksa ringkondades, pidades koos abikaasaga Tohisoo mõisa. Oma rootsi keeles kirja pandud mälestustes, mis muide tõlgiti enne eesti, kui saksa keelde,²⁸⁰ esitab ta huvitavaid kõrvalpilke nii baltisaksa kui ka eesti seltskonda ning analüüsib rahvastevahelisi suhteid ning nende tulevikku. Teise maailmasõja ajal korraldas ta eestirootslaste evakueerimist Rootsi, seda perioodi käsitlevad mälestused jõudsid ka „Eesti mälu“ sarja.²⁸¹ Mothander on ilmselt ka autor, kellelt on ilmunud enim kordustrukke,²⁸² sealhulgas ka audioraamatud.²⁸³ Viimaseks „hitiks“ on Mothanderi Tohisool elades Rootsi ajakirjandusele saadetud „Kulinaarsete vestete“ tõlge, mis on äsjasest ilmumisest hoolimata muutunud juba rariteediks.²⁸⁴

Baltisaksa tekstidest on välja antud nii audio- kui ka e-raamatuid. E-raamatute puhul pole üldjuhul tegu erilise valituse-staatuslega, lihtsalt riigieelarvelise Loomingu Raamatukogu numbreid järjest digiteeritakse, järjega ollakse jõudnud aastasse 2000. Nõnda on lisaks Mothanderi vestetele e-raamatuna saadaval ka Monika Hunniuse „Minu onu Hermann“ ja Grünewaldti „Üliõpilasaeg“.²⁸⁵ Samas on aga e-raamatuks saanud ka 1978 ilmunud Otto von Kotzebue reisikiri.²⁸⁶ Lisaks e-raamatutele on baltisaksa autorite ja tekstidega võimalik tutvuda audioraamatutena, nendeks on Eduard von Stackelbergi, Eduard von Dellingshauseni, Camilla von Stackelbergi ja Eduard von Mothanderi

²⁷⁹ Kuldkepp, Mart (2014): Kaks majorit kahel pool Läänemerd. Väljaõeldu ja väljamõeldu Carl Axel Mothanderi romaanis „President“. – Akadeemia, nr. 2. Lk. 235-270.

²⁸⁰ Mothander, Carl (1997): Parunid, eestlased ja enamlased. Tlk. Anu Saluäär. Tartu: Ilmamaa. 253 lk.; Mothander, Carl (2005): Barone, Bauern und Bolschwiken in Estland. Tlk. Fred von Hahn. Weissenhorn: Konrad. 214 lk.

²⁸¹ Mothander, Carl (2011): Rootsi kuninga valge laev: riskantne mäng rannarootslaste pärast. (=Eesti Lugu 45). Tallinn: Eesti Päevaleht & Akadeemia. Tlk, Anu Saluäär. 214 lk.

²⁸² Lisa 1. Mothander 1997; 1998; 2010.

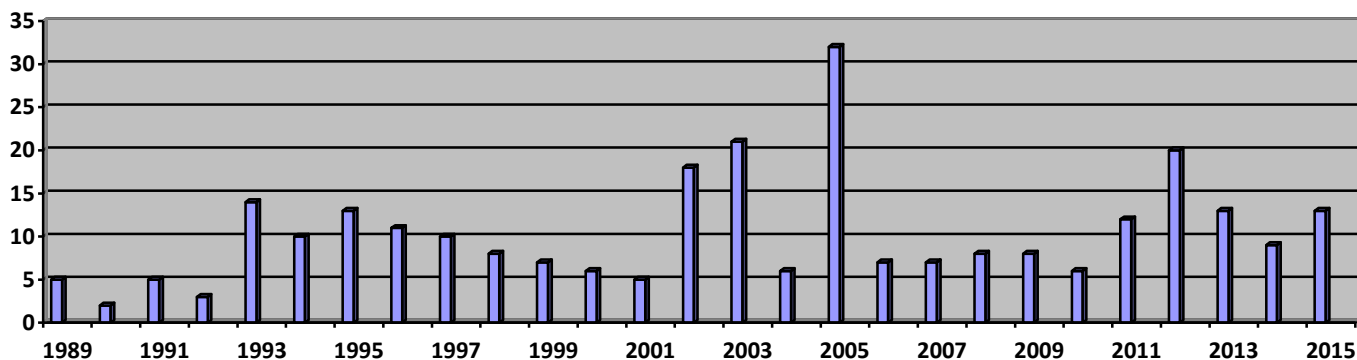
²⁸³ Lisa 1. Mothander 2011; 2012.

²⁸⁴ Mothander, Carl (2014): Kulinaarsed vested. Tlk. Anu Saluäär. – Loomingu Raamatukogu, nr. 40. Tallinn: Kultuurileht. 88 lk. Nimetatud väljaanne on saadaval ka e-raamatuna (Mothander 2014).

²⁸⁵ Lisa 1. Hunnius 2011; Grünewaldt 2011.

²⁸⁶ Lisa 1. Kotzebue 2012.

mälestused ning ainsa ilukirjandusteosena Siegfried von Vegesacki „Balti tragöödia“.²⁸⁷ Nagu eelpooltoodust nähtub, on memuaristika ka siin pea eranditult ülekaalus ilukirjanduse ees. Lõpetuseks graafiline ülevaade baltisaksa tõlgete ilmumisdünaamika kohta perioodil 1989–2015 (vt. joonis 2).

Joonis 2. Baltisaksa tõlked aastatel 1989–2005.

Sellest nähtub, et taasiseseisvumise järel on baltisaksa tõlgete ilmumine olnud üsnagi stabiilne, iga aasta ilmub midagi, esile võib tuua kolm suhtelise tõusu perioodi, nendeks on 1990ndate keskpaik, nullindate algus ning viimased aastad. Igatahes ei saa väita, et huvi baltisaksa temaatika vastu oleks kadunud või kadumas, pigem võib just viimastel aastatel tõdeda tõusutrendi. Kaks teistest väga suure ilmumisarvuga eristuvat aastat on 2005 ja 2012, põhjuseks Paul Johanseni ja Jakob von Uexkülli kogumike ilmumised, mis sisaldavad arvukalt eraldiseisvaid tekste. Ka 1993. aasta eristub teistest, põhjuseks ajakirja Vikerkaar balti erinumber. Ka aasta 2001 oleks statistiliselt palju ilusam vaadata, kui hakata seal üksipulgi lahti võtma J. M. R. Lenzi kogutud teoseid, mida siinkohal aga tehtud ei ole.

Kokkuvõtlikult võib öelda, et tänasel päeval ollakse Eesti kultuuriloo käsitlemisel tiiruga tagasi jõudnud omaaegse ühise kultuurivälja juurde ning vahepeal mitmes suunas laiali harunenud mitmekeelne balti kirjakultuur on ühises *sine ira et studio* käsitluses jälle kokku sõlmumas.

²⁸⁷Vt. Lisa 1.: Stackelberg 2013; Dellingshausen 2013; Stackelberg 2005; Mothander 2011; 2012; Vegesack 2009.

Kokkuvõte

Käesolev magistritöö kujutab endast lisandust Eesti tõlkeloole, vaadeldes baltisaksa tekstide tõlkimist eesti keelde alates Teise maailmasõja lõpust peale. Tööle on lisatud andmebaas, mis esitab andmed 319 käesolevaks hetkeks tuvastatud tõlke kohta. Teoreetilis-metoodiliselt on lähtunud balti kirjanduse ühise kultuurivälja (Bourdieu; Lukas) ja baltisaksa kirjanduse teo ja teksti teooriast (Undusk).

Baltisaksa tekstide tõlkelugu eesti keelde on tihedalt seotud baltisaksa temaatika üldise retseptsiooniga Eestis ning sealtkaudu otseselt seotud ajaloolis-poliitilise arenguga ühiskonnas. Balti kirjakultuur oli oma loomult mitmekeelne, kuni rahvuslike identiteetide tekkeni 19. sajandi teisel poolel iseloomustas seda keelte stilistiline ning funktsionaalne jaotus, kusjuures eesti *resp.* läti keel moodustasid balti kirjakultuuri allharu. Nimetatud perioodist alates toimus balti kirjakultuuri hargnemine ja eesti- *resp.* lätikeelse kirjanduse iseseisvumine. Rahvuslik liikumine, venestusprotsessid, revolutsioonid ja sõjad tõid kaasa muutused võimu ja jõudude konstellatsioonis ning ka saksavastasuse kasvu ja Eesti Vabariigi loomise järel oli baltisakslastest kui endisest poliitilisest, sotsiaalsest ja kultuurilisest eliidist saanud noores rahvusriigi „talutud vähemus“. Kui Teise maailmasõja eelses Eestis oldi kohati siiski jõutud arusaamisele (nt. August Annist), et kultuuriloo puhul kapseldumine ei tööta ja tuleks vaadata üle omaehitatud „rahvusliku traataia“, siis alanud okupatsioonideaeg ja Teine maailmasõda löid sarnase arengu segi. Teise maailmasõja lõpust peale lahkesid nii baltisaksa temaatika retseptsioon kui tõlkelugu. Eksiilis jätkus – suuresti isiklike kontaktide toel üle „rahvusliku traataia“ vaatamine, kodumaal aga toimus teistkordne lahknemine. Siin hargnesid ametlik ideoloogia ja isiklik tasand. Ametlikul tasandil integreeriti senine rahvuslik saksavastatus marksistliku ajalookäsitluse klassivõitluslikku kontseptsiooni ning siin oli stalinismi möödudes võimalik baltisaksa temaatikat käsitleda niivõrd, kuivõrd see oli integreeritav eesti kultuurilukku, rõhuasetusega muidugi eestlaste ajalool. Isiklikul tasandil oli aga huvi baltisaksa temaatika vastu mõistagi suurem ning kaasa aitas ka ajalise distantssi suurenemine. Eesti taasiseseisvudes oli võimalik anda senisele tegelemisele ja huvile väljund ning baltisaksa tekstide tõlkimine kasvas plahvatuslikult. Kui nõukogude ajal oli eksiilis ilmunud üheksa

ja kodumaal 32 teksti, siis 278 teksti on välja antud alates aastast 1989, mil tsensuur kodumaal lakkas faktiliselt eksisteerimast. Tekkis vajadus „rahvuslikust traataiast“ ja „raudsest eesriidest“ tingitud „valgete laikude“ avastamiseks ja täitmiseks, mistõttu eriti rohkelt on eesti keelde tõlgitud mälestusi ja ajaloo valda kuuluvaid tekste. Iseloomulik on ka kommenteeritud ning ees- ja järelsõnadega varustatud tõlgete küllaltki suur arv. Teisalt aga toetab baltisaksa tõlgete puhul memuaristika eelistamine Jaan Unduski 1993. aastal avaldatud teooriat baltisaksa kirjanduse teolisest iseloomust – ehk siis ilukirjanduse (ca. 15%) pigem kõrvalisest tähtsusest nn. „mõtteproosasse“ liigituvate tekstide kõrval. Selle kohaselt ei olnud kirjandus asjaks iseeneses, vaid oli mõeldud kommenteerima ning väärastama tegu, mis muidugi ei välistanud ka omaette väärtust kujutavate kirjanduslike tekstide teket.

Tõlgete andmebaasi võetud tekstide andmebaasi-kõlbulikkuse kriteeriumid pärinevad August Annistilt (1938), kes soovitas haarata siinsesse kirjanduslukku ka need kirjandusväljal teotsejad, kes polnud ilmingimata „keelelt, meelet või verelt“ eestlased. Käesoleva andmebaasi puhul on mõnede ehk kahtlust ja kõhklust tekitava autori puhul ka neist põhimõtetest ümberpöörduvalt lähtunud ehk siis vaadeldud on autori *baltlust*, mis ei pea vastama tingimata kõigile kolmele kriteeriumile. Nõnda võib teos olla kirjutatud ka ladina või portugali keeles, verelise pärinemise kõrval on oluline ka isiku enda identiteet ja tegutsemiskoht (Edzard Schaper kui „Wahlbalte“) ning teemavalik.

Kui nõukogudeaegsed tõlked lähtusid võimalustest etteantud teadus- ja kultuuriloolistes piirides ja ainus ilukirjanduslik tekst ilmus Hruštšovi sulaajal, siis taasiseseisvumise järgseid tõlkeid iseloomustab lisaks isiklikust uurijahuvist tõlgitud tekstide ilmumisele ka tõlgete institutsionaliseerumine ehk siis käsitlemine erinevate erialade teadusteamade raames, samuti on iseloomulikud kas eraldiseisvate balti tõlkesarjade väljaandmise katsed või siis baltisaksa autorite integreerimine olemasolevatesse eesti kultuuri- ja teadusloole pühendatud sarjadesse. Mis omakorda ehitab silda varasemate sajandite ühise kirjandus- ja kultuurivälja juurde. Seda rõõmustavam on, et huvi baltisaksa tekstide vastu ei paista raugevat ning tõlgete arv on ajas pigem kasvav, moodustades siiski vaid osa niigi murdosalisest saksa tõlgetest ingliskeelsel Eesti tõlkemaastikul.

Resümee

Die vorliegende Masterarbeit „Die Übersetzungen deutschbaltischer Texte ins Estnische seit dem Zweiten Weltkrieg bis heute. Ein Beitrag zur estnischen Übersetzungsgeschichte“ befasst sich mit der Rezeptions- und Übersetzungsgeschichte der deutschbaltischen Texte in Estland und leistet damit einen Beitrag zur estnischen Übersetzungsgeschichte allgemein. Im Anhang der Arbeit befindet sich eine Datenbank mit Angaben von 319 Übersetzungen, die zwischen 1945–2015 erschienen sind, davon 41 Übersetzungen sind zwischen 1945–1987 veröffentlicht worden.

Theoretisch beruht die Arbeit auf der Theorie der Konzeption des gemeinsamen baltischen literarischen Feldes (Bourdieu; Lukas) und der Theorie des „Tat und Text- Charakters der deutschbaltischen Literatur“ von Jaan Undusk, wonach die Taten wesentlicher als ihre Wiedergabe in der Literatur waren, und daher der Schwerpunkt der baltischen Literaturproduktion eher in einer solchen Gattung wie „Denkprosa“ lag. Das charakterisieren auch die Übersetzungen, denn vorwiegend handelt es sich dabei um Memoiren und historisch-wissenschaftlich angelegte Texte.

Die Entwicklung der deutschbaltischen Rezeptions- und Übersetzungsgeschichte in Estland geht eng Hand in Hand mit den gesellschaftlich-politischen Prozessen, für die eine wachsende Deutschfeindlichkeit seit den Nationalisierungsprozessen im 19. Jh. charakteristisch ist. Nach der Russifizierung, den Revolutionen und Kriegen wurden die Deutschbalten eine „geduldete Minderheit“. Die ersten Annäherungsversuche, die man als „das über den nationalen Drahtzaun-Schauen“ nennen kann (August Annist), scheiterten unter dem Druck der Ereignisse des Zweiten Weltkrieges und der Okkupationen. Danach verzweigte sich die Übersetzungsgeschichte in der Heimat und im Exil, wobei in der Heimat noch zwischen der offiziellen und inoffiziell-persönlichen Rezeption zu unterscheiden war. Nach der Wende ist vielseitige und stetige Übersetzungstätigkeit möglich geworden. Charakteristisch ist die Integration der deutschbaltischen Thematik in die interdisziplinäre Forschungstätigkeit und Kulturgeschichte des Landes und die Aufnahme der deutschbaltischen Autoren in estnische Publikationsreihen.

Kasutatud kirjandus

1. Abel Tiina (2010): Tagasi looduse ja inimese juurde. – Eesti kunsti ajalugu 5. 1900–1940. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia. Lk. 411.
2. Annist, August (1938): Meie valgustusaja kirjandus ja Krahv Manteuffel. (Aiawite peergo walgussel 100. a. j u u b e l i p u h u l). – Looming 1938, nr. 9. Lk. 987.
3. Ariste, Paul (1958): J. W. Boecleri eestikeelsed laulud 1678. aastast. – Keel ja Kirjandus 1958, nr. 4/5. Lk. 259–274. Keel ja Kirjandus (1958) 4/5, 259–274.
4. As [Ants Meerits] (1943): Jüriöö. – Eesti Sõna. 22. aprill 1943. Berliin–Tallinn.
5. Aulik, Erika (2004): Viru tänav ja teised. (=Tallinna raamat). Tallinn: Varrak. Lk. 240–422.
6. Behrsing, Arthur; Favre, Andre; Greiffenhagen, Otto, Knüpffer, Arthur (1928): Grundriss einer Geschichte der baltischen Dichtung. Leipzig: Institut für Auslandskunde, Grenz- und Auslandsdeutschum. 132 lk.
7. Behrsing, Hans-Siegfried (1979): Kuidas minust sai eesti kirjanduse tõlkija. – Keel ja Kirjandus 1979, nr. 1. Lk. 35–36.
8. Bender, Reet (2009): Oskar Masing und die Geschichte des Deutschbaltischen Wörterbuchs. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikool 440 lk.
9. Berendsen, Veiko; Maiste, Margus (1999): Esimene ülevenemaaline rahvaloendus Tartus 28. jaanuaril 1897. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv. Lk. 258–276.
10. Bergengruen, Werner (1966): Surm Tallinnas. Kurioosseid lugusid ühest vanast linnast“. Loomingu Raamatukogu 1964, 35. Tõlkija Rein Sepp. Tallinn: Perioodika. 60 lk.
11. Bertram, Dr. (1984): Öine juhtum anatoomikumis. – Edasi, 29.12.1984.
12. Bertram, Dr. (1984): Öine juhtum anatoomikumis. – Meie Tartu. Koost. Tiit Matsulevitš. Tartu: Perioodika. Lk. 76–79.
13. Bienemann, Friedrich (1901): Zur Geschichte Engelbrecht von Mengdens und seines Landrechtsentwurfs. – Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1900. Riga. Lk. 57–71.
14. Blanckenhagen, Herbert von (1966): Am Rande der Weltgeschichte. Erinnerungen an Alt-Livland 1913–1923. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. Lk. 47.
15. Bodisco, Theophile (2001): Vana vabahärra majas. (=Liivimaa klassika). Tallinn: Huma. 246 lk.
16. Bodisco, Theophile von (1997): Versunkene Welten. Erinnerungen einer estländischen Dame. Weissenhorn; Konrad. 341 lk.
17. Braks, Tõnis (1936): Kolm kohalikku keelt. Heini pühapäewa-veste. – Päevaleht, 13.09.1936.
18. Brockmann, Reiner (2000): Teosed. Tartu: Ilmamaa. 435 lk.
19. Brunowsky, Hans-Dieter (2005): Baltische Geschichten. Schwarzer Humor im Baltikum. Aufgeschrieben und erzählt von Hans-Dieter Brunowsky. CD. Köln: BrunoMedia GmbH.
20. Brüggemann, Karsten (2003): Võidupüha: Võnnu lahing kui Eesti rahvusliku ajaloo kulminatsioon. – Vikerkaar 2003, nr. 10–11.

21. Dokumentesammlung des Herder-Institutes Marburg. <http://www.herder-institut.de/servicebereiche/dokumentesammlung.html> (11.05.2016)
22. Eesti Ajaloomuuseumi loengusari „Järelümberasumine – tundmatust tuntuks“ <http://www.ajaloomuuseum.ee/et/uritused-kulastajale/jaereluemberasumine-tundmatust-tuntuks> (19.05.2016)
23. Eesti ajalugu II ilmumise ümber tekkinud diskussioon ajalehes Postimees: <http://www.postimees.ee/1099638/uus-kasitlus-torjub-korvale-rahvusromantilise-arusaama-eesti-keskajast> (09.05.2016)
24. Eesti ajalugu II. 05.02.2013 Eesti Ajaloomuuseumis korraldatud infoürituse materjalid: <http://www.ajaloomuuseum.ee/en/house-wines/731-arutelupaeev-eesti-ajalugu-ii-eesti-keskaeg> (09.05.2016)
25. Eesti ajalugu II. Keskaeg. Hg. von Anti Selart, Tiina Kala, Linda Kaljundi, Juhan Kreem, Ivar Leimus, Kersti Markus, Anu Mänd, Inna Põltsam-Jürjo, Erki Russow, Marek Tamm, Heiki Valk. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut. 2012. 456 lk.
26. Eesti Lugu. Ajakirja Akadeemia ja Eesti Päevalehe raamatusari, 2008. <https://www.youtube.com/watch?v=AI5tZmTsv6I> (08.05.2016).
27. Eesti tõlkeloo uurimise materjale koondav avatud foorum: <https://tolkelugu.wikispaces.com/> (28.03.2016).
28. EEVA – Eesti vanema kirjanduse digitaalne tekstikogu <https://utlib.ut.ee/eeva/index.php?lang=et&do=index> (1.04.2016).
29. Eneken Laanes, Linda Kaljundi (2013): Eesti ajalooromaani poeetika ja poliitika. Sissejuhatuseks. – Keel ja Kirjandus. Ajalooromaani ja kultuurimälu erinumber. Nr. 8–9. Lk. 561–578.
30. Erki Tammiksaar (2012): Baltisaksa „maffia“ Vene polaaruurimises. – http://www.geo.edu.ee/joomla/images/syngiskool_2012/koolid_16_11_11.pdf (15.05.2016)
31. Ernits, Villem (1919): Prof. dr. Richard Hausmann. (Nekroloog). – Sotsiaaldemokraat, 15.01.1919.
32. *Fräulein, kundig der 3 Ortssprachen zum Anleiten von Häkel- und Strickarbeiten gesucht* [Kuulutus] – Libauische Zeitung, 23.04.1938.
33. Glehn, Peter von (2013): Peter von Glehni mälestused – ühe paruni lugu. Tallinn: Nõmme linnaosa valitsus. 330 lk.
34. Glehn, Peter von (2013–14): Nõmme rajaja lapselapse Peter von Glehni lugu. – Nõmme Sõnumid 05.04.2013–06.06.2014.
35. Gottzmann, Carola; Hörner, Petra (2007): Deutschsprachige Literatur im Baltikum und in St. Petersburg. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart. 3 kd. Berlin; New York: Walter de Gruyter. 1496 lk.
36. Haberman, Harald (1976): Meie Baer. – Kultuur ja Elu. Nr. 11. Lk. 10.
37. Habicht, Külli (2003): Vana kirjakeele uurimine. – Eesti keele uurimise analüüs. Koost. Mati Erelt (Emakeele Seltsi aastaraamat nr. 48). Tallinn. Lk. 135–165.
38. Hasselblatt, Cornelius (1990): Jaan Kross ja sakslased. – Looming, nr. 6. Lk. 821–825.
39. Hasselblatt, Cornelius (2000): Kas piiratud ja dekadente? Baltisaksa aadli kujutamisest Jaan Krossi proosas. – Keel ja Kirjandus 2000, nr. 9. Lk. 654–660.

40. Hiedel, Lembe (1995): ““Loomingu“ Raamatukogu“ alaeast. Märkmeid ja meenutusi aastaist 1957–1973“. – Vikerkaar 195, nr. 5/6, lk. 138–149; nr. 7, lk. 80–85; nr. 8, lk. 67–75.
41. Hiedel, Lembe (2006): *Loomingu Raamatukogu* alaeast, Märkmeid ja meenutusi aastaist 1957–1973. – *Loomingu Raamatukogu* viiskümmend aastat. Bibliograafia. (=Loomingu Raamatukogu 2006, nr. 37–40). Lk. 159–204.
42. *Importfirma sucht Korrespondentin-Stenotypistin, welche die Ortssprachen und Englisch perfekt in Wort und Schrift, sowie auch die lettische Stenographie beherrscht.* [Kuulutus] – Rigasche Rundschau, 14.07.1936.
43. *Index Scriptorum Estoniae*, Eesti artiklite andmebaas: 'Baer'
http://ise.elnet.ee/search~S2*est/?searchtype=X&searcharg=baer&searchscope=2&SORT=DX&extended=0&SUBMIT=OTSI+&searchlimits=Da%3D1944%26Db%3D1988%26l%3Dest&searchorigarg=Xbaer (15.05.2016).
44. *Index Scriptorum Estoniae*. Eesti artiklite andmebaas. <http://www.elnet.ee/en/ise/> (28.04.2016).
45. Issakov Sergei (1971) (Koost.): Postitõllaga läbi Eestimaa. Eestimaa vene kirjanike kujutlustes (XVIII sajandi lõpp – XX sajandi algus). Tallinn: Eesti Raamat. 632 lk.
46. Issakov, Sergei (1986) (Koost.): Mälestusi Tartu ülikoolist. 17.–19. Jh.). Tallinn: Eesti Raamat. 534 lk.
47. Jakobson, Carl Robert (1870): Kolm isamaa kõnet. Tartus „Wanemuise“ seltsis pidanud C.R. Jakobson, gümnaasi kooliõppetaja. Peterburi: E. Pratz. 78 lk.
48. Johansen, Paul (1964): Kronist Balthasar Rüssowi päritolu ja miljö. – Tulumuld. Eesti kirjanduse ja kultuuri ajakiri. Lund. 15. aastakäik, nr. 4. Lk. 252–260.
49. Johansen, Paul (2005): Kaugete aegade sära. (=Eesti mõttelugu 65). Tartu: Ilmamaa. 528 lk.
50. Jung, Jaan (1881–1884): Läti Hendriku Liiwi maa kroonika ehk Aja raamat. 4 vihikut. Tartu: Laakmann.
51. Kaehlbrandt, Lothar (1995): Baltische Pratchen und andere heitere Geschichten von Balten seit der Umsiedlung 1939. Hg. von L. Kaehlbrandt in Zusammenarbeit mit der Carl-Schirren-Gesellschaft. Köln: Mare Balticum. Lk. 51j.
52. Kahk, Juhan; Vassar, Artur (koost.) (1960): Eesti NSV ajaloo lugemik 1. kd. Valitud dokumente ja materjale Eesti ajaloo kõige vanemast ajast kuni XIX sajandi keskpaigani. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus. 476 lk.
53. Kaljundi, Linda (2013): Väljatung kui väljakutse. Eesti viikingiroomaanid ja mälupoliitika 1930. aastatel. – Keel ja Kirjandus 2013, nr. 8–9. Ajalooromaani ja kultuurimälu erinumber. Lk. 623.
54. Kalm, Mart ((2013): Kunstiajalooline eksperiment Toompeal. – Sirp. 19.09.2013.
55. Kaur, Kairit (2013): Dichtende Frauen in Est-, Liv- und Kurland 1654–1800. Von den ersten Gelegenheitsgedichten bis zu den ersten Gedichtbänden. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. 423 lk.
56. Klöker, Martin (2014): Tallinna kirjandus Tallinna kirjanduselu 17. sajandi esimesel poolel (1600–1657). Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus. 680 lk.
57. Kreutzwald, Friedrich Reinhold (1879): Kodutohter. Õpetus, kuda haigetega peab ümber käidama ja neile arsti puudusel kergitust tehtama. Tartu: Schnakenburg. 179 lk.
58. Kristin Lillemäe, Malle Kuum, Reet Bender (2013): 50 aastat Balti Rahvaste Kommersse/50 Years of Baltic Commerses. Tartu. 263 lk.

59. Kruus, Oskar (1983): Arthur ja Siegfried Behrsingist. Ülekohus on aeglane haihtuma. – Apokriiva lood eesti akadeemilise kirjandusloo juurde. Tallinn: Eesti Raamat. Lk. 85–87.
60. Kukk, Kristi (2003): Mütologiseeritud ajaloo rollist eesti rahvuse arengus. – Vikerkaar, nr. 10–11. Lk. 92–107.
61. Kuldkepp, Mart (2014): Kaks majorit kahel pool Läänemerd. Väljaõeldu ja väljamõeldu Carl Axel Mothanderi romaanis „President“. – Akadeemia, nr. 2. Lk. 235–270.
62. Kõvamees, Anneli (2004): Baltisakslased eesti romaanis. – Haridus, nr. 12. Lk. 14–17.
63. Kõvamees, Anneli (2005): Baltisakslastest Jaan Krossi proosas. – Keel ja Kirjandus, nr. 6. Lk. 115–128.
64. Kõvamees, Anneli (2005): Tammsaare ja Hindrey baltisakslased. – Haridus, nr 4. Lk. 24–26.
65. Laar, Mart (2005): Emajõgi 1944. II maailmasõja lahingud Lõuna-Eestis. Tallinn. Lk. 7.
66. Lange, Anne; Monticelli, Daniele (2013): Tõkelised ebakõlad totalitarismi monoloogis. Järjepidevused, katkestused ja varjatud konfliktid Nõukogude Eesti tõkeloos. – Keel ja Kirjandus, 2013, nr. 12. Lk. 881–889.
67. Laul, Endel; Traat, August (koost.) (1964): Eesti NSV ajaloo lugemik. 2. kd. Valitud dokumente ja materjale Eesti ajaloost XIX sajandi keskpaigast kuni 1917. aasta märtsini. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus. 720 lk.
68. Laurits, Kaido (2008): Saksa kulturomavalitsus Eesti Vabariigis 1925–1940. Monograafia ja allikad. Tartu: Rahvusrhiiv. 655 lk.
69. Lenz, Jacob, Michael Reinhold (2003): J.M.R.L. Tallinn: Huma, Eesti Goethe Selts (=Liivimaa klassika): 659 lk.
70. Levin, Mai: Muusika ja baltisaksa kunst. – Teater. Muusika, Kino 1986, nr. 5. Lk. 96.
71. Lige, Carl-Dag (2008): Tallinna vana juudi kalmistu. <http://eja.pri.ee/history/kalmistu.html> (14.05.2016).
72. Livia Viitol (2006): Elulugudekogujaga eluloos. Intervjuu kirjandusteadlase Rutt Hinrikusega. – Keel ja Kirjandus 2006, nr. 5. Lk. 392.
73. *Loomingu Raamatukogus* seni ilmunud teoste loend. https://et.wikipedia.org/wiki/Loomingu_Raamatukogus_ilmunud_teoste_loend_aastak%C3%A4iguti (14.05.2016).
74. Lukas, Liina (1997): Võõra motiiv baltisaksa kirjanduses. – Akadeemia, nr. 11. Lk. 2322–2343.
75. Lukas, Liina (2000): Eesti rahvusimago muutumine baltisaksa kirjanduses. – Muutuste mehhanismid eesti kirjanduses ja kirjandusteaduses. Ettekandeid ja artikleid 1999. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum. Lk. 27–52.
76. Lukas, Liina (2006): Baltisaksa kirjandusväli 1890–1918. (= *Collegium litterarum* 20). Tartu-Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus; Tartu Ülikooli kirjanduse ja rahvaluule osakond. 639 lk.
77. Lukas, Liina (2008): Balti kirjakuultuuri mitmekeelsest loomust. – Undusk, R. (Toim.) Rahvuskultuur ja tema teised. (= *Collegium litterarum* 22). Tallinn: Underi ja Tuglase kirjanduskeskus. Lk. 23–33.
78. Lukas, Liina (2011): Eesti rahvaluule baltisaksa luule inspiratsiooniallikana. – Keel ja Kirjandus 2011, 8–9. Baltisaksa kirjakuultuuri erinumber. Lk. 675–695.

79. Lukas, Liina; Kreem, Juhan (2008): „Romeo ja Julia“ Liivimaa moodi? Barbara von Tiesenhauseni legend: ajalooline tagapõhi ja kirjanduslikud variatsioonid. – Keel ja Kirjandus 2008, 3. Lk. 156–177.
80. Lukas, Liina; Plath, Ulrike; Tüür, Kadri; Undusk, Jaan (Toim.) (2011): Umweltphilosophie und Landschaftsdenken im baltischen Kulturraum. / Environmental Philosophy and Landscape Thinking (=Collegium litterarum 24). Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus. 400 lk.
81. Lust, Kersti (koost.) (2015): Võitlus näljaga: 19. sajandi näljahädad Eesti külas. Dokumentide kogumik. Tartu: Rahvusarhiiv. 280 lk.
82. Lust, Kersti; Küng, Enn, Tannberg, Tõnu, Tärna Tõnis (koost.) (2011): Ajalooarhiivi varasalvest: dokumente Eesti ajaloost Rootsi ja Vene ajal (17.–20. sajandi alguseni). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv. 605 lk.
83. Lõugas, Anne (2003): Lisamärkuseid Ella Vende mälestustele. – Tuna, ajalookultuuri ajakiri. 2003, nr. 4. Lk. 86.
84. Lüüs, Aadu (1959): Tartus ja Rootsis. Stockholm: Eesti Kirjastus EMP. Lk. 107.
85. MacRae, Sigrid (2015): Kõik see maailm. Ameeriklanna sõjajaegsel Saksamaal. Tallinn: Eesti Raamat. 318 lk.
86. Maiste, Valle-Sten (2013): Ajaloolased ei pea rahvuslikku identiteeti looma. Intervjuu Anti Selartiga. – Sirp, 10.01.2013. <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/ajaloolased-ei-pea-rahvuslikku-identiteeti-looma/> (09.05.2016)
87. Maiste, Valle-Sten, Raun, Alo (2013): Enn Tarvel: muistse vabadusvõitluse mõistest loobumine on küsitav. – Postimees, 22.03.2013. <http://arvamus.postimees.ee/1177754/enn-tarvel-muistse-vabadusvoitluse-moistest-loobumine-on-kusitav> (09.05.2016).
88. Maris Saagpaku e-kiri Reet Benderile 08.10.2013.
89. Merkel, Garlieb (1797): Die Letten vorzüglich in Liefland am Ende des philosophischen Jahrhunderts. ein Beitrag zur Völker- und Menschenkunde. Leipzig: Heinrich Gräff. 378 lk.
90. Mertelsmann, Olaf (2005): How the Russians Turned into the Image of the “National Enemy” of the Estonians. – Pro Ethnologia 19. Tartu. Lk. 43–58. <http://www.erm.ee/pdf/pro19/mertelsmann.pdf> (05.05.2016).
91. Methis. Studia humaniora estonica. Tõlkeloo erinumber 9/10 2012: <http://methis.ee/arhiiv/meths-nr-9-ilm-2012> (28.03.2016).
92. *Mida mõtles balti sakslus, Surmatants Liivimaal. Kokkuvõte.* – Postimees, 11. juuni 1935.
93. *Mida mõtles balti sakslus. Surmatants Liivimaal.* – Postimees 29.05.–11.06.1935.
94. Moritz, Kurt (1938): Der baltische Deutsche in der neuen estnischen Literatur. – Baltische Monatshefte, Jg. 1938. Riga: Ernst Plate. Lk. 93–98.
95. Mothander, Carl (1997): Parunid, eestlased ja enamlased. Tlk. Anu Saluäär. Tartu: Ilmamaa. 253 lk.
96. Mothander, Carl (2005): Barone, Bauern und Bolschwiken in Estland. Tlk. Fred von Hahn. Weissenhorn: Konrad. 214 lk.
97. Mothander, Carl (2011): Rootsi kuninga valge laev: riskantne mäng rannarootslaste pärast. (=Eesti Lugu 45). Tallinn: Eesti Päevaleht & Akadeemia. Tlk, Anu Saluäär. 214 lk.

98. Mothander, Carl (2014): Kulinaarsed vested. Tlk. Anu Saluäär. – Loomingu Raamatukogu, nr. 40. Tallinn: Kultuurileht. 88 lk.
99. Must Aadu (2016): Muutugu ja kadugu! Baltisakslased ja Esimene maailmasõda. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2016
100. Must, Aadu (2014): Von Privilegierten zu Geächteten. Die Repressalien gegenüber deutschbaltischen Honoratioren während des Ersten Weltkrieges. Tartu Ülikooli Kirjastus. Tartu. 198 S.
101. Mäelo, Helmi (1974): Võõrsil. Mälestusi, vaatlusi, elamusi. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv. Lk. 54.
102. Mühlen, Olav von zur (1985): Balti-sakslastest ja nende keelest. Tähelepanekuid vabariigiaegsest Eestist. – Tulumuld. Eesti kirjanduse ja kultuuri ajakiri. 36. aastakäik, nr. 1; 2. Lk. 42–47; 101–104.
103. Mühlen, Olav von zur: Einfluss des Estnischen und andere Besonderheiten im Baltendeutsch. In Estland der Zwischenkriegszeit gemachte Beobachtungen). – Bestand Deutschbaltisches Wörterbuch. DSHI. DBW – FB II. 7.
104. Oselin, Tiina (2004): Eesti skulptorid ja nende looming 1950. aastate II poolel ja 1960. aastate I poolel. Ideoloogia ja mehhanismid. Magistritöö. Juhendaja Jaak Kangilaski. Tartu: Tartu Ülikool. 142 lk.
105. Oskar Kallase päevaraamat 1889–1895. Eesti Kultuurilooline Arhiiv, 186.129:232. Tsitaadi allikas: Viires, Ants (2001): Muuseumi sünd. – Kultuur ja traditsioon. (=Eesti mõttelugu 39). Tartu: Ilmamaa. Lk. 295j.
106. Palamets, Hillar (1960): Jutustusi kodumaa ajaloost. Õpik-lugemik IV klassile. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus. 239 lk.
107. Parek, Elsbeth (1976): Lehekülgi J.H. Rosenplänteri elust. – Keel ja Kirjandus 1976, nr. 1. Lk. 30–36.
108. Passetski, Vassili (1970): Eestist pärit Arktika-uurijad. Tallinn: Eesti Raamat. 351 lk.
109. Paul Johanseni kiri Walther Mitzkale, 22.03.1959. – Dokumentesammlung des Herder-Instituts, Bestand Deutschbaltisches Wörterbuch. DSHI: 180 DBW – FB II. 6.
110. Peil, Mirjam (2016): Tähendusrikas hõbesõlg. – Pööning 2016, veebruar. Lk. 48–49.
111. Pistohlkors, Gert von (2009): Ein jugendlicher Deutschbalte aus Estland. – Kriegskindheit und Nachkriegsjugend in zwei Welten. Hg. von Bern Bonwetsch. Essen. Lk. 45–67.
112. Pistohlkors, Gert von (2008): Eestist noores eas ümber asunud baltisakslase tagasivaateid – Sõna jõul. Diasporaa roll Eesti iseseisvuse taastamisel. Anniste, K., Kumer-Haukanõmm, K., Tammaru, T. (Toim.) Tartu, Tartu Ülikooli Välis-Eesti uuringute keskus. Lk. 269–272.
113. Plath, Ulrike (2016): Põgenikena *Saksa Reich*'is ehk ränne Eesti järelümberasujate identsusnarratiivis. – Vikerkaar . Aprill-mai 2016, Nr. 4–5. Lk. 121–135.
114. Polenz, Peter von (2000): Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart. Bd. I. Einführung, Grundbegriffe. 14. Bis 16. Jahrhundert. Berlin, New York: Walter de Gruyter. Lk. 57.
115. Polli, Kadi (2015): Dresdeni ja Peterburi vahel; Biograafia – Polli, Kadi (Koost.): Dresdeni ja Peterburi vahel. Kunstnikest kaksikvennad von Kugelgenid. Tallinn: Eesti Kunstimuseum. Lk. 16– 30; lk. 34.

116. Rahvastik maakondades ja linnades 1934. Statistikaameti kodulehekülj, rahvaloenduste andmed. <https://www.stat.ee/20401> (05.04.2016).
117. Raik, Katri (1992): Intervjuu prof. Helmut Piirimäe, Uppsala ülikooli audokoriga.– Ülikool. Acta Publica Universitatis Tartuensis. 1992, nr. 2, aprill–juuni. Lk. 65jj.
118. Rauch, Georg von (1977): Geschichte der baltischen Staaten. München. Lk. 215.
119. Rauch, Georg von (1983): Vivat, crescat, floreat Universitatis Tartuensis! – Tulimuld. Eesti kirjanduse ja kultuuri ajakiri. 34. aastakäik, nr. 1. Lk. 2–4.;
120. Rauch, Georg von (1985): Üks eesti rahvalaul ladinakeelses tõlkes. – Tulimuld. Eesti kirjanduse ja kultuuri ajakiri. 36. aastakäik, nr. 4. Lk. 191–193.
121. Raudsepp, Anu (2005): Ajaloo õpetamise korraldus ENSV eesti õppekeelega üldhariduskoolides 1944–1985. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikool. Lk. 58–96.
122. Redlich, May (1989): Lexikon deutschbaltischer Literatur. Eine Bibliographie. Hg. von Georg-Dehio-Gesellschaft. Köln: Wissenschaft und Politik. 358 lk.
123. Reet Benderi e-kiri Peter Wörsterile. 07.08.2013.
124. Riigi Teataja, 1990, 12, 132.
125. Rosenthal, Heinrich (2004): Eesti rahva kultuuripüüdlused ühe inimpõlve vältel. Mälestusi aastatest 1869–1900. Tartu: Ilmamaa. Lk. 36–37.
126. Saagpakk, Maris (2014). Die Übersetzungen der deutschbaltischen Literatur ins Estnische 1991–2009. – Loogus, Terje; Pasewalck, Silke; Neidlinger, Dieter (Hg.): Interkulturalität und (literarisches) Übersetzen. Wechselwirkungen zwischen Literaturwissenschaft und Translatologie. (= Stauffenburg Discussion. Studien zur Inter- und Multikultur, Bd. 32). Tübingen: Stauffenburg Verlag. Lk. 267–283.
127. Salo, Vello: (2015): Siin Vatikani Raadio! Vello Salo lugu. Tallinn: Gallus. 232 lk.
128. Saluri, Piret (2013): Tollal oli vaja just Lennart Merit. – Maaleht, 17.10.2013. Lk. 30.
129. Schaper, Edzard (1964): Täht piiri kohal. Jõululegend. Tlk. V. Lepik. Rooma: Maarjamaa. 60 lk.
130. Schlau, Wilfried (1995): Zur Wanderungs- und Sozialgeschichte der baltischen Deutschen. – Tausend Jahre Nachbarschaft. Die Völker des baltischen Raumes und die Deutschen. Hg. von Wilfried Schlau im Auftrage der Stiftung Ostdeutscher Kulturrat Bonn. München: Bruckmann. Lk. 177.
131. Schultz-Bertram, Georg Julius von (2004): Balti idealisti kirjad emale. (=Eesti mõttelugu 53): Tartu: Ilmamaa. 367 lk.
132. Selart, Anti (2006): Saks ja mitesaks keskaegse Liivimaa linnades. – Sirp, 17.03.2006.
133. Sepp, Hendrik: (1919): Balti aadel ikka seesama enne ja nüüd. – Postimees, 16.07.1919.
134. Stackelberg, Camilla von (2003): Tuulde lennanud lehed. Mälestusi vanast Baltikumist. Tallinn: Olion. 350 lk.
135. Staden, Berndt (2005): Lõpp ja algus. Mälestused 1939–1963. Tallinn: Olion. 180 lk.
136. Staden, Berndt von (2004): Mälestusi kadunud maailmast: noorusaastad Baltikumis 1919–1939. (=Liivimaa klassika): Tallinn: Huma. 167 lk.
137. Suits, Gustav (1929): Balti kirjandusloo katse. – Eesti Kirjandus 1929, nr. 5. Lk 193–209.

138. Suur põgenemine 1944. Eestlaste lahkumine läände ja selle mõjud. Kaja Kumer-Haukanõmm, Tiit Rosenberg, Tiit Tammaru (Toim.) (=Tartu Ülikooli Välis-Eesti uuringute keskuse toimetised 2). Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu 2006. 227 lk.
139. Tamm, Marek (2010): Eesti kultuur kui tõlkekultuur: mõned ajaloolised ja statistilised ekskursid. – Diplomaatia, 3. Lk. 2–4.
140. Tammaru, Tiit, Kumer-Haukanõmm, Kaja, Anniste, Kristi (Toim.): (2010): The Formation and Development of the Estonian Diaspora. – Journal of Ethnic and Migration Studies, Vol. 36, No 7. lk. 1157–1174.
<http://www.unm.edu/~unmvclib/handouts/immigration2.pdf> (05.05.2016)
141. Tammiksaar, Erki (2013): Punane Bellingshausen. – Postimees, 14.12.2103, lk. 6–7.
142. Tammiksaar, Erki (2014): Vene Lõunapooluseekspeditsioon poliitilistes tõmbetuultes. – Akadeemia, nr. 1–2. Lk. 72–95; 286–312.
143. Tammiksaar, Erki (2016): Russian South Pole Expedition in the Context of Political Interests of the Russian Empire and the Soviet Union. – Cold in Russia: Ice, Snow and Frost in Russian History. (= The Environment in History: International Perspectives). New York. *In print*.
144. Tartu Linnaraamatukogu andmebaas: Tartu personaalia: 'Baer'
http://ise.elnet.ee/search~S2*est/?searchtype=X&searcharg=baer&searchscope=28&SORT=DX&extended=0&SUBMIT=OTSI+&searchlimits=Da%3D1944%26Db%3D1988%26l%3Dest&searchorigarg=Xbaer (15.05.2016).
145. Tiina Kala (koost.) (2014): Tallinna ajaloo lugemik: dokumente 13.–20. sajandini. Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv. 517 lk.
146. Torop, Peeter (1989): Tõkeloo koostamise printsiibid. – Akadeemia, 2. Lk. 349–384.
147. Trass, Hans (1976): Karl Ernst von Baer: XIX sajandi suurimaid biolooge. – Edasi, 30.09.1976.
148. Tuglas, Elo (2008): Tartu päevik 1928–1941. Tallinn: Tänapäev. Lk. 338j.
149. Turmann, Ernst (1975): Pickwa: Ein baltisches Leben. Erlebte Zeitgeschichte. Tübingen, Basel: Erdmann. 171 lk.
150. Turmann, Ernst (1992): Pikva. – Loomingu Raamatukogu, nr. 37–39. Tallinn: Periodika. [Algväljaanne Turmann, Ernst. Pickwa: ein baltisches Leben – erlebte Zeitgeschichte. Tübingen, Basel: Erdmann, 1975]
151. Undla-Põldmäe, Aino (1981): Koidulauliku valgel. Uurimusi ja artikleid. Tallinn: Eesti Raamat. Lk. 9–43; 49–88.
152. Undusk, Jaan (1992): Saksa-eesti kirjandussuhete tüpoloogia. – Keel ja Kirjandus 1992, nr. 10, lk. 583–594; nr. 11, lk. 645–656; nr. 12, lk. 709–725
153. Undusk, Jaan (1993): Baltisaksa kirjandus, tekst ja tegu. – Vikerkaar, 1993, Nr. 10. Lk. 28.
154. Undusk, Jaan (1995): Hamanni ja Herderi vaim eesti kirjanduse edendajana: sünekdohhi printsiip. – Keel ja Kirjandus 1995, nr. 9, lk. 577–587; nr. 10, lk. 669–679; nr. 11, lk. 746–756.
155. Undusk, Jaan (2007): Ajalookirjutusest Eestis ja eksiilis Teise maailmasõja järel. Võhiku mõtted. – Tuna: ajalookultuuri ajakiri. 2007, nr. 1. Tallinn. Lk. 11.

156. Undusk, Jaan (2008): Baltisaksa kirjanduse breviaar, Põhilaad, erijooned, esindajad. In: Rahvuskultuur ja tema teised (= *Collegium litterarum* 22). Hg. von Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus. Tallinn.
157. Undusk, Jaan (2011): Baltisaksa kirjakultuuri struktuurist. Ärgituseks erinumbri lugejale. – Keel ja Kirjandus, Nr. 8–9. Baltisaksa kirjakultuuri erinumber, lk. 565.
158. Undusk, Rein (Toim.) (2008): Rahvuskultuur ja tema teised. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus. 255 lk.
159. Undusk, Rein (Toim.) (2014): Autogenees ja ülekanne. Moodsa kultuuri kujunemine Eestis (= *Collegium litterarum* 22). Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus. 399 lk.
160. Vaga, Voldemar (1971): Kunst Tartus XIX sajandil. Tallinn: Kunst 1971. 137 lk.
161. Vaga, Voldemar (1976): Kunst Tallinnas XIX sajandil. Tallinn: Kunst 1976. 210 lk.
162. Vegesack, Siegfried von (1936): Baltische Tragödie. Berlin. Esmaväljaanded: Blumberghof. Geschichte einer Kindheit (1933); Herren ohne Heer (1934); Totentanz in Livland (1935).
163. Weiss, Hellmuth; Johansen, Paul (1935): 400-aastane eesti raamat: Wanradt-Koell'i katekismus 1535. aastast. Tallinn: Polügraaf.
164. Weiss, Hellmuth; Johansen, Paul (1956): Esimene eesti raamat anno 1535: Wanradt-Koell'i katekismus 1535. Faksiimileväljaanne. New York. 79 lk.
165. Veizenen, Boris (2013): Faddei Bulgarin ja baltisakslased. Enese positsioneerimine äratuskella metafoori kaudu. – Methis. *Studia humaniora Estonica*, nr. 12. Lk. 18–33.
166. Vende, Ella (2003): Idamissiooni lõpp. – Tuna, ajalookultuuri ajakiri. Nr. 4, 2003. Lk. 76–84.
167. Veskimägi, Kaljo-Olev (1996): Nõukogude unelaadne elu. Tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed. Tallinn, 297 lk.
168. Vil! Olgrid Aule: Balti Rahvaste Kommerss, <http://www.vironia.ee/korp/meenutused/brk> (08.05.2016).
169. Wilde, Peter Ernst (1766–1767): Lühhike õppetud mis sees monned head rohhud täeda antakse, ni hästi innimeste kui ka weiste haigusse ning wiggaduste wasto, et se kellel tarwis on, woib moista, kuidas temma peab nou otsima ning mis tulelb tähele panna igga haigusse jures. Selle körwas on weel muud head nohud, õppetussed ning maenitsused leida, keik meie Eesti ma rahwa kassuks ning siggidusseks üllespantud. Põltsamaa . 41 numbrit.
170. Wilde, Peter Ernst (1768–1769): Latweeschu Ahrste. Oberpale.
171. Wilde, Peter Ernst (1976): Lühhike õppetud mis sees monned head rohhud täeda antakse, ni hästi innimeste kui ka weiste haigusse ning wiggaduste wasto, et se kellel tarwis on, woib moista, kuidas temma peab nou otsima ning mis tuleb tähele panna igga haigusse jures. Selle körwas on weel muud head nohud, õppetussed ning maenitsused leida, keik meie Eesti ma rahwa kassuks ning siggidusseks üllespantud. Faksiimileväljaanne. Saatesõna Juhan Peegel. Tallinn: Valgus. 167 lk.
172. Wilhelmi, Anja (2008): Lebenswelten von Frauen der deutschen Oberschicht im Baltikum 1800–1939): Eine Untersuchung anhand von Autobiographien. Wiesbaden: Harrassowitz-Verlag. 422 S.
173. Wilpert, Gero von (2005): Deutschbaltische Literaturgeschichte. München: Beck. 287 lk.

174. *Wilunud müüjanna otsib kohta koloniaal- või delikatessikauplusse. Valitseb kolme kohaliku keelt.* [Kuulutus] – Päevaleht, 23.01.1936.
175. Wistinghausen, Henning von (2008): Vabas Eestis. Esimese Saksa suursaadiku mälestused. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. 694 lk.
176. Wistinghausen, Walter von (1995): Pilte minu lähemast ümbrusest. Üks lapsepõlv Eestimaal saja aasta eest. Tallinn: Avita. 135 lk.

Lisa 1. Baltisaksa tõlgete andmebaas

<u>Nr.</u>	<u>Aasta</u>	<u>Autor</u>	<u>Originaali pealkiri</u>	<u>Pealkiri eesti keeles</u>	<u>Ilumiskoht, kirjastus, sari, ees- ja järelsõna, kommentaarid</u>	<u>Tõlkija</u>	<u>Leheküljed</u>
1.	1945	Renner, Johannes	Der Bauernaufstand in Oesel im Jahre 1343, nach Johann Renners Chronik Carl Russwurm (1876)	Eestlaste vabadusvõitlus, mis algas Jüriööl aastal 1343, nii jutustab Bartholomäus Hoeneke järgi kirjutatud riimkroonika, mis on edasi antud Johann Renneri kroonika järgi	Tallinn: Ilukirjandus ja Kunst. Teksti kirjutanud ja illustreerinud Paul Luhtein Jaroslavis 1943	Hans Kruus	32 lk.
2.	1956 [1935, 2005]	Weiss, Hellmuth; Johansen, Paul		Esimene eesti raamat anno 1535: Wanradt-Koell'i katekismus 1535.	New York. Faksiimileväljanne 1935 ilmunud raamatust: 400-aastane eesti raamat: Wanradt-Koell'i katekismus 1535. aastast.		79 lk.
3.	1959	Anonym [Wassili Blagoweschtsch enski]	Der Ehste und sein Herr: zur Beleuchtung der öconomischen Lage und des Zustandes der Bauern in Ehistland. Von Einem, der weder ein Ehste noch dessen Herr ist. Berlin	Eestlane ja tema isand: talupoegade majandusliku olukorra ja nende seisundi valgustamiseks Eestimaal. Kirjutanud keegi, kes pole eestlane ega tema isand.	Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus. Sissejuhatus ja kommentaarid: Juhan Kahk	Peet Sillaots	176 lk.

			1861				
4.	1960	Hoeneke, Bartholomäus	[keskalamsks.] Jüngere Livländische Reimchronik (14. Jh.)	Liivimaa noorem riimkroonika	Eesti Riiklik Kirjastus. Toim ja kommentaarid: Sulev Vahtre.	Sulev Vahtre	167 lk.
5.	1960	Schaper, Edzard	Stern über der Grenze	Täht piiri kohal	Rooma: Maarjamaa. Toim. Vello Salo	Viktor Lepik	60 lk.
6.	1960			Eesti NSV ajaloo lugemik, kd. 1. Valitud dokumente ja materjale Eesti ajaloost kõige vanemast ajast kuni XIX sajandi keskpaigani	Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut. Koost. Juhan Kahk ja Artur Vassar		476 lk.
7.	1962 [1982 1993 2005 2008 2013]	Henricus Lettus	[Id.] <i>Heinrici Chronicon Livoniae</i>	Henriku Liivimaa kroonika	Rooma: Maarjamaa; Stockholm: Vaba Eesti	Julius Mägiste	319 lk.
8.	1964 [2005]	Johansen, Paul		Kronist Balthasar Rüssowi päritolu ja miljöö	Tulimuld. Eesti kirjanduse ja kultuuri ajakiri. Lund 1964. Ak. 15. Nr. 4	Evald Blumfeldt	lk. 252– 260
9.	1964			Eesti NSV ajaloo lugemik, kd 2. Valitud dokumente ja materjale Eesti ajaloost XIX sajandi keskpaigast kuni 1917. aasta märtsini	Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus. koost. Endel Laul ja August Traat.		720 lk.

10.	1966 [1999]	Bergengruen, Werner	Der Tod von Reval. Kuriose Geschichten aus einer alten Stadt	Surm Tallinnas. Kurioosetid lugusid ühest vanast linnast	Loomingu Raamatukogu, nr. 35/1966	Rein Sepp	176 lk.
11.	1967 [1993]	Balthasar Russow	[keskalamsks.] Chronica Der Provintz Lyfflandt (1578)	Liivimaa kroonika	Stockholm: Vaba Eesti	Herman Stock, Dagmar Stock	364 lk.
12.	1967 [2002]	Parrot, Georg Friedrich		Kõne Aleksander I-le [katkend]	F. Parroti 200-ndale sünni- aastapäevale pühendatud teadusliku konverentsi materjale: Tartu Riiklik Ülikool.	Elsa Kudu	
13.	1975	Heinrich Friedrich Emil Lenz		Õpetajad ei eksinud... kui nad koostasid kuulsa füüsiku Emil Lenzi iseloomustust gümnaasiumi lõpetamise puhul	Horisont. Nr. 6/1975. Allikapublikatsioon	Tõlge ja komme- taarid Elsa Kudu	lk. 35
14.	1976 [2013]	Baer, Karl Ernst von	[ld.] <i>De morbis inter esthonos endemicis</i>	Eestlaste endeemilistest haigustest	Loomingu Raamatukogu, nr. 33/1976. eessõna Harald Haberman. Järelsõna V. Kalnin.	Ülo Torpats	64 lk.
15.	1976	Wilde, Peter Ernst		Lühhike õppetud mis sees monned head rohud täeda antakse, ni hästi inimeste kui ka weiste haigusse ning wiggaduste wasto, et se kellel tarwis on, woib moista, kuidas temma peab	Faksiimiletrükk 1766–1767 Põltsamaal ilmunud 14 originaalvihikuist. Saatesõna Juhan	August Wilhelm Hupel.	167 lk.

				nou otsima ning mis tulelb tähele panna igga haigusse jures. Selle kõrwas on weel muud head nohud, õppetussed ning maenitsused leida, keik meie Eesti ma rahwa kassuks ning siggidusseks üllespantud.	Peegel.		
16.	1978 [2012]	Kotzebue, Otto von	Neue Reise um die Welt in den Jahren 1823–1826	Reis ümber maailma aastail 1823–1826	Tallinn: Eesti Raamat: (=Maailm ja mõnda)	Ülo Kurvits	304 lk.
17.	1979	Behrsing, Hans-Siegfried		Kuidas minust sai eesti kirjanduse tõlkija	Keel ja Kirjandus, nr. 1/1979		lk. 35–36
18.	1982 [(1941) (1962) 1993 2005 (2008) 2013]	Henricus Lettus	[Id.] <i>Heinrici Chronicon Livoniae</i>	Henriku Liivimaa kroonika	Eesti Raamat. Kommentaarid ja eessõna: Enn Tarvel	Richard Kleis	292 lk.
19.	1983	Rauch, Georg von	Vivat, crescat, floreat Universitas Tartuensis!	Vivat, crescat, floreat Universitas Tartuensis!	Tulimuld. Eesti kirjanduse ja kultuuri ajakiri. Lund. 1983, Ak. 34. Nr. 1.		lk. 2–4
20.	1984 [1987] [2004]	Dr. Bertram (Georg Julius von Schultz)	Briefe eines baltischen Idealisten	Õine juhtum anatoomikumis [katkend]	Edasi, 29.12.1984. eessõna Eugen Tallmeister	Eugen Tallmeister	
21.	1985	Zur Mühlen, Olav von	Einfluss des Estnischen und andere Besonderheiten im Baltendeutsch. In Estland der Zwischenkriegszeit gemachte	Balti-sakslastest ja nende keelest. Tähelepanekuid vabariigiaegsest Eestist	Tulimuld. Eesti kirjanduse ja kultuuri ajakiri. Lund 1985, Ak. 36.		lk. 42–47, 101–104

			Beobachtungen		Nr. 1., 2.		
22.	1985	Rauch, Georg von		Üks eesti rahvalaul ladinakeelses tõlkes	Tulimuld. Eesti kirjanduse ja kultuuri ajakiri. Lund 1985, Ak. 36. Nr. 4.		lk. 191–193
23.	1986 [1999]	Dr. Bertram (Georg Julius von Schultz)	Baltische Skizzen	Balti visandid [katkend]	Sergei Issakov: Mälestusi Tartu Ülikoolist I. (17-19. sajand)	Ilmar Vene	lk. 109–114
24.	1986 [1997]	Menius, Friedrich	Relation von Inauguration der Universität zu Dorpat, geschehen den 15. Octobris im Jahr 1632.	Jutustus Tartu ülikooli inauguratsioonist, mis toimunud 15. oktoobril aastal 1632	Sergei Issakov: Mälestusi Tartu Ülikoolist I. (17-19. sajand)	Arvo Tering	lk. 40–47
25.	1986 [2002] [2011]	Rosenthal, Heinrich	Kulturbestrebungen des estnischen Volkes während eines Menschenalters (1869-1900). Erinnerungen	Eesti rahva kultuuripüüdlused ühe inimpõlve vältel (1869-1900) Mälestused [katkendid]	Sergei Issakov: Mälestusi Tartu Ülikoolist I. (17-19. sajand)	Sirje Laud	lk. 268–281
26.	1986	Moller, Arvid	[rts.] Fata Dorpati. Den i förra tiden namnkunniga Lifländiska Staden Dorpts Öde	Fata Dorpati (Tartu saatus) [katkend]	Sergei Issakov: Mälestusi Tartu Ülikoolist I. (17-19. sajand)	Arvo Tering	lk. 48–51
27.	1986	Martens, Carl	Denkwürdigkeiten aus dem krieglerischen und politischen Leben eines Offiziers. Ein Beitrag zur Geschichte der 1800–1848 Jahre von C v. Martens	Vana ohvitseri märkmetest [katkend]. Tõlgitud venekeelse tõlke järgi.	Sergei Issakov: Mälestusi Tartu Ülikoolist I. (17-19. sajand)	Peeter Torop	lk. 57–59
28.	1986	Krause, Johann Wilhelm	Das erste Jahrzehnt der ehemaligen Universität Dorpat.	Kunagise Tartu ülikooli esimene aastakümme [katkend]	Sergei Issakov: Mälestusi Tartu	Ilmar Vene	lk. 60–66

			Aus den Memoiren des Professors Johann Wilhelm Krause		Ülikoolist I. (17-19. sajand)		
29.	1986 [2015]	Baer, Karl Ernst von	Nachrichten über Leben und Schriften des Herrn Geheimraths Dr. Karl Ernst von Baer, mitgetheilt von ihm selbst	Teateid hr. salanõunik dr. Karl Ernst von Baeri elu ja teoste kohta tema enda jutustuses [katkend]	Sergei Issakov: Mälestusi Tartu Ülikoolist I. (17-19. sajand)	Ilmar Vene	lk. 67–90
30.	1986	Burdach, Karl Friedrich	Rückblick auf mein Leben. Selbstbiographie	Tagasivaade oma elule. Autobiograafia [katkend]	Sergei Issakov: Mälestusi Tartu Ülikoolist I. (17-19. sajand)	Ilmar Vene	lk. 91–100
31.	1986	Hörschelmann, Alexander	Brief des Consistorialraths Alex. Hörschelmann	Kiri	Sergei Issakov: Mälestusi Tartu Ülikoolist I. (17-19. sajand)	Ilmar Vene	lk. 101–106
32.	1986	Paulsen, Alexander Leopold	Tagebuchblätter von Alexander Leopold Paulsen	Lehti päevikust [katkend]	Sergei Issakov: Mälestusi Tartu Ülikoolist I. (17-19. sajand)	Ilmar Vene	lk. 107–108
33.	1986	Osenbrüggen, Eduard	Die Universität Dorpat. Nordische Bilder	Tartu ülikool [katkend]	Sergei Issakov: Mälestusi Tartu Ülikoolist I. (17-19. sajand)	Linnar Priimägi	lk. 172–180
34.	1986	Pezold, Leopold von	Schattenrisse aus Revels Vergangenheit	Varipilte Tallinna minevikust [katkend]	Sergei Issakov: Mälestusi Tartu Ülikoolist I. (17-19. sajand)	Ilmar Vene	lk. 181–191
35.	1986	Ungern-Sternberg,	Erinnerungen eines alten Estländers	Ühe vana eestimaalase mälestused [katkend]	Sergei Issakov: Mälestusi Tartu	Ilmar Vene	lk. 222–

		Eduard von			Ülikoolist I. (17-19. sajand)		238
36.	1986	Schwabe, Ludwig	Dorpat vor fünfzig Jahren. Aus den Lebenserinnerungen eines deutschen Professors	Tartu viiskümmend aastat tagasi [katkend]	Sergei Issakov: Mälestusi Tartu Ülikoolist I. (17-19. sajand)	Linna Priimägi	lk. 239–246
37.	1986	Strümpell, Adolf	Aus dem Leben eines deutschen Klinikers Erinnerungen und Beobachtungen	Ühe saksa klinitsisti elust. Mälestusi ja tähelepanekuid [katkend]	Sergei Issakov: Mälestusi Tartu Ülikoolist I. (17-19. sajand)	Linnar Priimägi	lk. 257–267
38.	1986	Ostwald, Wilhelm	Lebenslinien. Eine Selbstbiographie	Elujooned. Autobiograafia [katkend]	Sergei Issakov: Mälestusi Tartu Ülikoolist I. (17-19. sajand)	Sirje Laud	lk. 282–317
39.	1987 [(1995)]	Rauch, Georg von	Die Geschichte der baltischen Staaten 1918–1940	Balti riikide ajalugu	Käsikiri, ette kandnud Riho Mesilane Raadios Vaba Euroopa, (München), litereerinud Arvo Adelbert 1987 Koerus. [asub Tartu Ülikooli raamatukogus]	Riho Mesilane,	91 lk.
40.	1987	Middendorff, Alexander Theodor voran	Reise in den äußersten Norden und Osten Sibiriens während der Jahre 1843 und 1844	Reis Taimõrile	Tallinn: Eesti Raamat	Ott Kurs, Aili Kurs	
41.	1987 [1984] [(2012)]	Schultz-Bertram, Georg Julius	Briefe eines baltischen Idealisten	Õine juhtum anatoomikumis [katkend]	Meie Tartu. Tartu 1987, eessõna Eugen Tallmeister	Eugen Tallmeister	lk. 76–79

42.	1989	Keyserling, Eduard von	Abendliche Häuser	Õhtused majad	Tallinn: Eesti Raamat: (=Klassikalised Lood). Järelsõna Tiiu Relve.	Tiiu Relve	171 lk.
43.	1989	Loeber, Dietrich André		MRP 1939 ja inkorporeerimine 1940: kas seost on võimalik dokumentaalselt tõestada?	Edasi, 12.09.1989		lk. 2
44.	1989	Loeber, Dietrich André	Umsiedlung 1939. Vortrag am 28.09.1988 in Tallinn.	Baltisakslaste ümberasumine Eestist ja Lätist: tagasivaade 50 aasta distantilt	Looming, nr. 9/1989	Jüri Kivimäe	lk. 1234–1241
45.	1989	Keyserling, Hermann von	Das Spektrum Europa	Baltikum [katkend]	Looming, nr. 6/1989 Kommentaariid Märt Läänemets	Krista Läänemets,	lk. 812–821
46.	1989 [2005]	Johansen, Paul	Nationale Vorurteile und Minderwertigkeitsgefühl als sozialer Faktor im mittelalterlichen Livland	Rahvuslikud eelarvamused ja alaväärsustunne sotsiaalse tegurina keskaegsel Liivimaal	Looming, nr. 11/1989	Eerik-Niiles Kross	lk. 1502–1517
47.	1990 [2004]	Dr. Bertram (Georg Julius von Schultz)	Dr. Bertrams Gesammelte Schriften, Bd. 1.	Kolm Tartu balli	Loomingu Raamatukogu, nr. 26/1990	Viktor Sepp	62 lk.
48.	1990	Kaegbein, Paul		Balti ajaloo bibliograafiast	Keel ja Kirjandus, nr. 1/1990		lk. 40–43
49.	1991	Staël von Holstein, Alexander, Keyserling, Hermann von	Das Reisetagebuch eines Philosophen	India reisirid	Loomingu Raamatukogu, nr. 9–10/1991	Märt ja Krista Läänemets	62 lk.
50.	1991	Bergengruen,	Die Fahrt des Herrn von	Härra von Ringeni reis	Vikerkaar, nr.	Ursula Põks	lk. 15–

		Werner	Ringen		12/1991		18
51.	1991	Jakob von Uexküll	Bedeutungslehre	Tähendusõpetus	Akadeemia, nr. 10/1991	Meelis Tõns	lk. 2105–2096
52.	1991	Thure von Uexküll	Ökologie im Lichte der Lehre von Jakob von Uexküll	Ökoloogia Jakob von Uexkülli õpetuse valguses	Akadeemia, nr. 10/1991	Jana Kross	lk. 2114–2120
53.	1991	Forselius, Bengt Gottfried		B.G. Forseliuse kirjad.	Lembit Andresen: Kirjamees ja rahvavalgustaja B.G. Forselius. Tallinn: Eesti Raamat	Abel Nagelmaa	lk. 45–105
54.	1992	Kotzebue, Renate von	Umsiedlung 1939	Äraminek – Umsiedlung 1939	Viru Sõna, 22.08. S. 22		
55.	1992	Wistinghausen, Henning von	Patrick von Glasenapp <i>in memoriam</i>	Patrick von Glasenapp <i>in memoriam</i>	Postimees, 18.08.1992		
56.	1992	Turmann, Ernst	Pickwa. Ein baltisches Leben – erlebte Zeitgeschichte	Pikva	Loomingu Raamatukogu, nr. 37–39/1992	Hanna Miller	94 lk.
57.	1993	Loeber, Dietrich André	Gesetzgebung in Ost- und Südost-Europa: legislative Technik im Wandel. Auszug	Õigusloome Balti riikides	Akadeemia, nr. 10/1992	Marju Luts	lk. 2154–2166
58.	1993 [(1941) (1962) 1982 2005 (2008) 2013]	Henricus Lettus	[Id.] <i>Heinrici Chronicon Livoniae</i>	Henriku Liivimaa kroonika	Olion. Eessõna ja kommentaarid: Enn Tarvel	Richard Kleis	205 lk.

59.	1993 [1967]	Balthasar Russow	[keskalams.] Chronica Der Provinz Lyfflandt (1578)	Liivimaa kroonika	Tallinn: Hotger	Herman Stock, Dagmar Stock	364 lk.
60.	1993	Nielsen- Stokkeby, Bernd	Baltische Erinnerungen. Estland, Lettland und Litauen zwischen Unterdrückung und Freiheit	Mälestusi Eestimaalt [katkendid]	Loomingu Raamatukogu, nr. 51–52/1993	Ursula Põks	111 lk.
61.	1993	Keyserlingk, Paul	Die Stadt. Tõlgitud antoloogias: Die Baltischen Provinzen, Bd. 4, Die jungen Balten.	Linn	Vikerkaar, Nr. 10/1993 (baltisaksa erinumber)	Ain Kaalep	lk. 5–6
62.	1993	Wistinghausen, Walter von	Die unauffindbare Stadt. Tõlgitud väljaandest: Das Gespenst von Pokrowskoje und andere Erzählungen	Linn, mida üles ei leia	Vikerkaar, nr. 10/1993 (baltisaksa erinumber)	Jaan Undusk	lk. 2–5
63.	1993	Taube, Otto von	König Karls XII. einzige Liebe. Tõlgitud väljaandest: Baltischer Adel: Drei Novellen	Kuningas Karl XII ainus armastus	Vikerkaar, nr. 10/1933 (baltisaksa erinumber)	Jaan Undusk	lk. 6– 13
64.	1993	Stern, Maurice Reinhold von	Tõlgitud väljaandest: Moderne deutsche Lyrik	Kodu	Vikerkaar, nr. 10/1933 (baltisaksa erinumber)	Ain Kaalep	lk. 13– 15
65.	1993	Vegesack, Siegfried von	Der Sargschreiner. Tõlgitud väljaandest: Gespenstergeschichten aus dem Baltikum	Kirstumeister	Vikerkaar, nr. 10/1933 (baltisaksa erinumber)	Jaan Undusk	lk. 15– 17
66.	1993	Bergengruen, Werner	Tõlgitud väljaandest: Schnaps mit Sakuska: Baltisches Lesebuch	Kerge maa	Vikerkaar, nr. 10/1933 (baltisaksa erinumber)	Jaan Undusk	lk. 18– 19
67.	1993	Brincken,	Tõlgitud väljaandest:	Baltimaa	Vikerkaar, nr.	Ain Kaalep	lk. 20

		Gertrud von den	„Gezeiten und Ausklang: Gedichte aus dem Nachlass.		10/1993 (baltisaksa erinumber)		
68.	1993	Krüger, Hellmuth	Tõlgitud väljaandest: Die Baltischen Provinzen, Bd. 4, Die jungen Balten.	Kohvikukevad	Vikerkaar, nr. 10/1993 (baltisaksa erinumber)	Ain Kaalep	lk. 21
69.	1993	Anderson, Roger	Tõlgitud väljaandest: Wir Heimatlosen. Reportagen über Gedemütigte und Diskriminierte.	Me kodutud	Vikerkaar, nr. 10/1993 (baltisaksa erinumber)	Toivo Tasa	lk. 21– 25
70.	1993 [1929]	Kotzebue, August von	Unterirdischer Gang zwischen. St. <i>Brigitten</i> und Reval	Maa-alune käik Pirita ja Tallinna vahel: Eestimaa rahvajutt	RAS „Kommunaalprojek t“ [Pirita Kaunistamise Selts]	P. Grünfeld	71 lk.
71.	1994 [2011] [2013]	Dellingshausen, Eduard von	Im Dienste der Heimat	Kodumaa teenistuses! Eestimaa Rüütelkonna peamehe mälestused	Olion. Eessõna Ea Jansen	Virve Krimm, Koidu Uuustalu	252 lk.
72.	1994	Schaper, Edzard	Die Insel Tütarsaar.	Tütarsaar: Katkendeid romaanist	Akadeemia, nr. 3/1994	Liina Lukas	lk. 509– 524
73.	1994	Thomson, Stella	Erinnerungen an mein erstes Leben – die Zwischenkriegszeit in Estland (Tõlgitud väljaandest: Zwischen Reval und St. Petersburg. Erinnerungen von Estländern aus zwei Jahrhunderten)	Mälestused minu esimesest elust. Baltisakslase mälestused 1920.–1930.a-te Eestist ja ümberrasumisest	Kultuur ja Elu, nr. 8/1994	Sirje Annist	lk. 66– 73
74.	1994	Pezold, Leopold	Aus den Wanderjahren dreier	Kolme Eestimaa kunstniku	Tallinn: Kunst.	Anne Lõugas	143 lk.

			estländischer Maler	rännuaastad	Eessõna Anne Lõugas		
75.	1994	Wistinghausen, Kurt von	Estland-ferne Welt	Kauge maailm Eestimaal. Kurt von Wistinghauseni (sünd. 1901. Tallinnas) mälestused.	Õhtuleht, 18., 20.–22., 25., 27., 28.–29. aprill., 2., 4.–6., 9., 11.–13., 16., 18., 19. mai 1995	Ada Ambus	
76. C	1994	Garleff, Michael	“Verlust an Geschichte ist Verlust an Menschlichkeit.” Zum Tode des Historikers Georg von Rauch. Tõlgitud väljaandest: Jahrbuch des baltischen Deutschtums 1992	“Ajaloole kaotus on inimlikkuse kaotus”. Ajaloolase Georg von Rauchi surma puhul (1904–1991)	Bergid ja Sangaste: lehekülgi Sangaste kihelkonna ajaloo kohta. Krahv Fr. Bergi fond. Tartu		lk. 73–79
77.	1994	Neuschäffer, Hubertus	Livländische Gemeinnützige und Ökonomische Sozietät	Liivimaa üldkasulik ja ökonomiline sotsietet ning tema vahekord rüütelkonnaga	Liivimaa Üldkasulik ja Ökonomiline sotsietet 200. Tartu.		lk. 21–31.
78.	1994 [1995]	Uexküll, Jakob von		Eesti tee rohelisse tulevikku: väljavõtteid Jakob von Uexkülli loengust Tartu Ülikooli aulas 6. septembril 1994	Postimees, 28.09.1994		lk. 13
79.	1994	Uexküll, Jakob von		Saastamata loodus on Eesti suurim rikkus	Rahva Hää!, 9.11.1994		lk. 13
80.	1994	Uexküll, Jakob von		Majanduse ebajumaldamine tekitab sallimatust. Loeng Tartu Ülikoolis	Rahva Hää!, 28.12.1994	Ehte Puhang	lk. 13
81.	1995 [2006]	Renner, Johann	[keskalamsks.] Livländische Historien 1556–1561	Liivimaa ajalugu 1556–1561	Tallinn: Olion	Ivar Leimus, Enn Tarvel	193 lk.

82.	1995 [1987]	Rauch, Georg von	Die Geschichte der baltischen Staaten 1918–1940	Balti riikide ajalugu 1918–1940	Tallinn: Detlar. Järelsõna Rein Helme	Ene Rõngelep,	137 lk.
83.	1995	Schaper, Edzard	Die Legende vom vierten König	Legend neljandast kuningast	Tallinn: Kunst. Järelsõna Arnulf Otto-Sprunk	Rita Tasa,	79 lk.
84.	1995	Garleff, Michael	Künstlerische Gestaltung geschichtlicher Erfahrung in deutschbaltischer Literatur. Tõlgitud väljaandest: Jahrbuch des baltischen Deutschtums 1992	Ajalooline kogemus baltisaksa kirjanduses. Ettekanne 42. Carl Schirreni päeval Lüneburgis 29. septembril 1991.	Looming, nr. 9/1995. Osaline tõlge.	Herdis Vaakmann,	lk. 1232– 1246
85.	1995	Jannau, Heinrich Georg von	Ueber die Grund- und Ursprache der Ehsten und die Mittel zu einer allgemeinen ehstnischen Schriftsprache zu gelangen. Eine historisch, philologisch-critische Untersuchung nebst kurzer Zusammenstellung, Verlgeichung und Wuerdigung der Finnischen, Livischen, Reval-Ehstnischen und Dorpat- Ehstnischen Sprache (1828)	Eestlase alus- ja algkeelest ning vahendaist üleüldise eesti kirjakeele saavutamiseks	Keel ja Kirjandus, nr. 9.–11/1995. Lisandus artiklile: Jaan Undusk: Hamanni ja Herderi vaim eesti kirjanduse edendajana: sündekdohhi printsiiip. – Kommentaariid Jaan Undusk	Jaan Undusk	lk. 753– 756
86.	1995	Masing, Otto Wilhelm	Briefe von Otto Wilhelm Masing an Johann Heinrich Rosenplänter	Otto Wilhelm Masingu kirjad Johann Heinrich Rosenplänterile 1814-1832, I. (1814–1818)	Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum Eesti ja saksa rööptekstid. Toim. Leo Anvelt, Eva Aaver, Heli Laanekask, Abel	Leo Anvelt	301 lk.

					Nagelmaa		
87.	1995	Wistinghausen, Walter von	Aus meiner näheren Umwelt: Eine estländische Kindheit vor 100 Jahren.	Pilte minu lähemast ümbrusest: üks lapsepõlv Eestimaal saja aasta eest	Tallinn: Avita. Kommentaarid Henning von Wistinghausen. Rööptekstid eesti ja saksa keeles	Jaan Undusk	135 lk.
88.	1995	Kühnert, Ernst	Der Garten Eden	Eedeni aed lapsepõlvest : Katkend Wilhelm Kühnerti lapselapse arhitekt Ernst Kühnerti mälestustest. [katkend]	Hommikuleht, 4.02.1995	Laine Kilk	
89.	1995	Uexküll, Berend Freiherr von	Erinnerungen an Schloß Fickel und die Nachkriegszeit in Berlin und München. Tõlgitud väljaandest: Zwischen Reval und St. Petersburg. Erinnerungen von Estländern aus zwei Jahrhunderten.	Mälestusi Vigala lossist Berend Freiherr von Uexküll (1879–1963) sulest; Loss Fickel sajandivahetusel.	Nädaline, 25. 01.1995		lk. 6–8
90.	1995	Uexküll, Berend Freiherr von	Erinnerungen an Schloß Fickel und die Nachkriegszeit in Berlin und München. tõlgitud väljaandest: Zwischen Reval und St. Petersburg. Erinnerungen von Estländern aus zwei Jahrhunderten.	Rendiaastad ja 1905. aasta revolutsioon. [katkend]	Nädaline, 31.05.1995		lk. 5–6
91.	1995 [1994]	Uexküll, Jakob von		Eesti tee rohelisesse tulevikku	Eesti Loodus, nr. 1/1995		lk. 7–10
92.	1995	Wistinghausen, Henning von		Saksamaa Liitvabariigi suursaadiku Henning von Wistinghauseni kõne teeneteordeni Suur Teeneterist	Kultuurileht 10.03.1995	Priit Relve	lk. 17

				üleandmisel Jaan Krossile			
93.	1995	Meissner, Boris	Die russische Politik gegenüber der baltischen Region als Prüfstein für das Verhältnis Russlands zu Europa	Vene poliitika Balti regioonis proovikivina Venemaa suhetes Euroopaga	Akadeemia, nr. 7/1995	Jaan Isotamm	lk. 1347–1386
94.	1996	Olearius, Adam	Vermehrte Neue Beschreibung Der Muskowitischen und Persischen Reyse So durch gelegenheit einer Holsteinischen Gesandschafft an den Russischen Zaar und König in Persien geschehen. (1656)	Täiendatud uus reisikiri Moskoovia ja Pärsia teekonna kohta, mis toimunud Holsteini saatkonna lähetamisel Vene tsaari ja Pärsia kuninga juurde...	Tallinn: Olion	Ivar Leimus	147 lk.
95.	1996	Masing, Otto Wilhelm	Briefe von Otto Wilhelm Masing an Johann Heinrich Rosenplänter	Otto Wilhelm Masingu kirjad Johann Heinrich Rosenplänterile 1814-1832, II. (1819–1820)	Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum Eesti ja saksa rööptekstid. Toim. Leo Anvelt, Eva Aaver, Heli Laanekask, Abel Nagelmaa	Leo Anvelt	326 lk.
96.	1996	Masing, Otto Wilhelm	Briefe von Otto Wilhelm Masing an Johann Heinrich Rosenplänter	Otto Wilhelm Masingu kirjad Johann Heinrich Rosenplänterile 1814-1832, III. (1821–1823)	Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum Eesti ja saksa rööptekstid. Toim. Leo Anvelt, Eva Aaver, Heli Laanekask, Abel Nagelmaa	Leo Anvelt	332 lk.

97.	1996	Uexküll, Jakob von		Rännak läbi loomande ja inimeste omailmade	Vikerkaar, nr. 12/1996. Järelsõna Kalevi Kull. Lühendatud tõlge	Piret Peiker	lk. 165–173
98.	1996	Keyserling, Eduard von	Wellen	Lained	Tallinn: Kuldsulg	Katrin Kaugver	159 lk.
99.	1996	Schaper, Edzard	Schicksale und Abenteuer: Geschichten aus vielen Leben	Maailma lõpp Hiiumaal	Loomingu Raamatukogu, nr. 20/1996	Liina Lukas	64 lk.
100.	1996	Lugin, Leo [Theodor Baumann]	Das Volk bezahlt die Zeche	Rahvas maksab võla	Tallinn: Ühiselu. Toimetanud Tõnu Põldvee		150 lk.
101.	1996	Taube, Arved von; Thomson, Erik	Deutschbalten	Baltisakslased Eestis ja Lätis: baltisakslaste ajaloo lühiülevaade	Tartu: Baltisaksa Kultuuri Selts. Eessõna Michael Garleff ja Helmut Piirimäe	Koidu Uustalu	46 lk.
102.	1996	Garleff, Michael		Sündinud Balti mere rannal...Ewald Ammendest.	Sõnumileht, 11.09.1996		lk. 19
103.	1996 [2009]	Risingh, Johannes	[Id.] <i>Oratio de civitate Dorpatensi</i>	Kõne Tartu linnast 1637	Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. Kommentaarid Jüri Kivimäe	Marju Lepajõe,	47 lk.
104.	1996	Ungern-Sternberg, Axel Baron von		Eestimaa Rüütelkonna esimehe pöördumine Eestimaa poole	Sõnumileht, 28.03.1996		lk. 10
105.	1997	Stenbock-Fermor, Alexander Graf	Freiwilliger Stenbock	Ühe landesveerlase mälestusi [katkend]	Vooremaa, 21.06.1997		lk. 5
106.	1997	Schultz-	Briefe eines baltischen	Kiri vennatütar Emmale	Akadeemia, nr.	Liina Lukas	lk.

	[2012]	Bertram, Georg Julius [Dr. Bertram]	Idealisten an seine Mutter	Dünamündesse [katkend]	11/1997		2344–2349
107.	1997	Wistinghausen, Henning von	Schauspieler und Musiker als Freimaurer in Reval. Vortrages, gehalten in Tallinn 12.06.1995	Näitlejad ja muusikud Tallinna vabamüürlasloozide liikmetena	Akadeemia, nr. 11/1997	Nils B. Sachris	lk. 2303–2321
108.	1997 [1986]	Menius, Friedrich	Relation von Inauguration der Universität zu Dorpat, geschehen den 15. Octobris im Jahr 1632.	Jutustus Tartu Ülikooli inauguratsioonist, mis toimus 15. oktoobril 1632. aastal.	Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus	Kristi Sak	89 lk.
109.	1997 [1998] [2010] [2011]	Mothander, Carl	[rts.] Baroner, bönder och bolsjeviker i Estland	Parunid, eestlased ja enamlased	Tartu: Ilmamaa	Anu Saluäär	253 lk.
110.	1997	Perner, Eva		Kommentaare August von Kotzebue kohta	Vana Tallinn VII (XI)	Heino Gustavson	lk. 167–169
111.	1997	Masing, Otto Wilhelm	Briefe von Otto Wilhelm Masing an Johann Heinrich Rosenplänter	Otto Wilhelm Masingu kirjad Johann Heinrich Rosenplänterile 1814-1832, IV. (1824–1832)	Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum Eesti ja saksa rööptekstid. Toim. Leo Anvelt, Eva Aaver, Heli Laanekask, Abel Nagelmaa	Leo Anvelt, Heli Laanekask	248 lk.
112.	1997	Baensch, Henry von	Ferdinand von Wrangel Tõlgitud väljaandest: Geschichte der Familie von Wrangel vom Jahre Zwölfhundertfünfzig bis auf	Ferdinand von Wrangell (Perekond von Wrangeli ajalugu aastast 1250 kuni tänapäevani, töödeldud ürikute ja päevikute alusel)	Virumaa Teataja, 4., 7., 10.–12., 14., 16.–18., 21. jaanuar.	Piret Steinberg	

			die Gegenwart. Nach Urkunden und Tagebüchern bearbeitet.				
113.	1997	Hahn, Traugott	Nur nicht müde werden. Jahresschluss 1916.	Ainult mitte loiduda. Jutlus 1916.	Akadeemia, nr. 1/1997	Nils B. Sachris	lk. 63–67
114.	1997	Johansen, Ingeborg	[taani] Joaweski	Joaveski	Loomingu Raamatukogu, nr. 39–40/1997	Juta Reiska	87 lk.
115.	1998	Lugin, Leo [Theodor Baumann]	Das Land der Väter. Der Aufbruch	Isade maa. Ümberasumine	Tallinn. Järelsõna Tõnu-Toivo Põldvee	Õie Ristioja	255 lk.
116.	1998	Stackelberg, Hans von	Kivi kotti. Auf Pirschpfaden in Estland	Endisaegsed jahiepisoodid Baltimaadest [katkendid]	Jahimees, Nr. 2–12/1998		
117.	1998		Der Revaler Kodex des Lübischen Rechts 1282	Lübecki õiguse Tallinna koodeks 1282	Tallinn: Ilo	Tiina Kala	103 lk.
118.	1998	Schaper, Edzard	Auch wir sind Europa!	Ka meie oleme Euroopa!	Tartu: Tartu Ülikool, Toim. Claus Sommerhage und Liina Lukas. Eesti ja saksa rööptekstid.	Liina Lukas	34 lk.
119.	1998	Keyserling, Hermann von	Schöpferische Erkenntnis	Loov tunnetus	Tartu: Ilmamaa (=Eesti mõttelugu: Järelsõna Ilmar Vene	Ilmar Vene	367 lk.
120.	1998 [1997] [2010] [2011]	Mothander, Carl	[rts.] Baroner, bönder och bolsjeviker i Estland	Parunid, eestlased ja enamlased	Tartu: Ilmamaa	Anu Saluäär	253 lk.

121.	1998	Gutslaff, Johannes	[ld.] <i>Observationes grammaticae circa linguam esthonicam</i>	<i>Observationes grammaticae circa linguam esthonicam</i> = Grammatilisi vaatlusi eesti keelest	Tartu: Tartu Ülikool (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 10). Faksiimileväljanne ja tõlge	Marju Lepajõe	340 lk.
122.	1998	Pachla, Wolfgang		Wolfgang Pachla mälestused: Baltisaksa muusika päevade eel	Kultuurimaa, 14.01, 4.02.1998	Alo Põldmäe	
123.	1999		Kirchenchronik zu Hapsal 1849–1940	Haapsalu kirikukroonika 1849-1940	EELK Lääne Praostkond : EELK Haapsalu Püha Johannese Kogudus. Eessõna Tiit Salumäe. Eesti ja saksa rööptekstid.	Maria Salumäe	166 lk.
124.	1999	Stackelberg, Hans von	Kivi kotti. Auf Pirschpfaden in Estland	Endisaegsed jahiepisoodid Baltimaadest [katkendid]	Jahimees, nr. 1–2, 4, 7–8, 10–12/1999		
125.	1999 [1966]	Bergengruen, Werner	Der Tod von Reval. Kuriose Geschichten aus einer alten Stadt	Surm Tallinnas.	Tallinn: Varrak	Mati Sirkel, Rein Sepp	197 lk.
126.	1999	Dr. Bertram [Georg Julius von Schutlz]	Baltische Skizzen oder Fünfzig Jahre zurück	Tartu tudengid viiskümmend aastat tagasi	Loomingu Raamatukogu, nr. 17/1999	Viktor Sepp	72 lk.
127.	1999	Bernhardi, Theodor	Carl von Toll	Kindral Carl von Toll : (1777–1842): Aruküla	Tartu: Greif	Koidu Uustalu	319 lk.
128.	1999	Ingeborg, Johansen,	[taani] Fru Teil i Tallinn	Proua Teil Tallinnas	Loomingu Raamatukogu, nr. 25–26/1999	Juta Reiska	94 lk.

129.	1999	Koch, Friedrich		Ladinakeelne juhuluuletus Narvast 1652. aastal	Tuna, ajalookultuuri ajakiri, nr. 2, 1999. Kommentaarid Enn Küng	Tiina Kala,	lk. 8–11
130.	2000	Stackelberg, Hans von	Kivi kotti. Auf Pirschpfaden in Estland	Endisaegsed jahiepisoodid Baltimaadest [katkendid]	Jahimees, Nr. 1–4, 6–7, 9, 11–12/2000		
131.	2000	Wiedemann, Ferdinand Johann	Erinnerungen über mein Leben.	Mälestused minu elust.	Lääne Elu, 19., 21., 23., 26., 28., 30.09/2000; 3., 5., 7., 10., 12., 14.10/2000. Kommentaarid Kalev Jaago	Kalev Jaago	
132.	2000	Brockmann, Reiner	Werke	Teosed	Tartu: Ilmamaa. Toim. Endel Priidel	Marju Lepajõe, Ain Kaalep	435 lk.
133.	2000	Hunnius, Monika	Mein Onkel Hermann. Erinnerungen an Alt-Estland	Minu onu Hermann: meenutusi Eestimaast	Tallinn: Kupar	Piret Paluteder; Valleria Villandi (luuletused)	198 lk.
134.	2000 [2011]	Hunnius, Monika	Mein Onkel Hermann. Erinnerungen an Alt-Estland	Minu onu Hermann: mälestusi vanast Eestimaast	Loomingu Raamatukogu, nr. 31–32/2000. Järelsõna Katrin Kaugver	Katrin Kaugver; Märt Läänemets (luuletused)	88 lk.
135.	2000 [2011]	Grünewaldt, Otto von	Erinnerungen. Studentenzeit	Üliõpilasaeg: mälestused	Loomingu Raamatukogu, nr. 5–6/2000	Toomas Hiio	104 lk.

136.	2001	Stackelberg, Hans von	Kivi kotti. Auf Pirschpfaden in Estland	Endisaegsed jahiepisoodid Baltimaadest [katkendid]	Eesti Jahimees, nr. 1–5, 7/8–12/2001		
137.	2001	Bodisco, Theophile von	Im Hause des alten Freiherrn	Vana vabahärra majas	Tallinn: Huma. (=Liivimaa klassika). Eessõna Liina Lukas, Armin von Ungern-Sternberg, Järelsõna Anne Laur	Tiiu Relve	246 lk.
138.	2001	Hueck-Dehio, Else	Liebe Renata. Geschichte einer Jugend	Kallis Renata: ühe nooruse lugu	Tallinn: Eesti Raamat. Järelsõna Pille Toompere	Pille Toompere	397 lk.
139.	2001	Lenz, Jacob Michael Reinhold	Über die deutsche Dichtkunst	Saksa luuletaidest	Akadeemia, nr. 10/2001	Ain Kaalep	lk. 2141–2144
140.	2001	Kotzebue, August von	Memoire über den Revolutionsgeist in Rücksicht auf einige Russische Provinzen und über die Mittel, dessen Fortschritte zu hemmen	Memuaar revolutsioonivaimu kohta mõningaid Vene provintse silmas pidades, ja meetmete kohta selle vaimu edusamme takistada	Tuna, ajalookultuuri ajakiri, nr. 1/2001. Kommentaarid Jaan Kross	Jaan Kross	lk. 76–83
141.	2002	Stackelberg, Hans von	Kivi kotti. Auf Pirschpfaden in Estland	Endisaegsed jahiepisoodid Baltimaadest [katkendid]	Eesti Jahimees, nr. 1–2, 4–12/2002		
142.	2002	Stryk, Wolf Dietmar von	Zur Geschichte der Familie von Stryk-Tignitz 1784–1920	Perekonna von Stryk-Tignitz ajaloost aastatel 1784–1920: mõtteid ja tagasivaateid Tignitz-Voltveti-Tihemetsale	Viljandi: W. Stryk	Ada Ambus	48 lk.
143.	2002	Antropoff, Andreas von	Erlebnisse in Petersburg und Estland in den Jahren 1917/18 nach Tagebüchern	Elamusi Peterburis ja Eestis aastatel 1917/1918: Päeviku põhjal.	Akadeemia, nr. 8/2002	Helle Lunge	lk. 1606–1656

144.	2002 [2009]	Schaper, Edzard	Henker	Timukas	Tallinn: Huma. (=Liivimaa raamatukogu). Järelsõna Liina Lukas	Katrin Kaugver	703 lk.
145.	2002	Burchard, Johann	Geschichte meiner Sammlung, genannt: Mon Faible, aufgesetzt für meine geliebten Nachkommen im Jahre 1825	Minu kogu, Mon Faible ajalugu, kirja pandud minu kallite järeltulijate jaoks aastal 1825	Mon Failbe'st ajaloomuuseumiks. (=Eesti Ajaloomuuseum. Töid ajaloo alalt 4). Tallinn: Eesti Ajaloomuuseum. Toim. Aivar Pöldvee. Kommentaariid Eve Ellermäe-Reimets	Eve Ellermäe- Reimets	Lk. 87–96
146.	2002	Jäsche, Gottlieb Benjamin	Liebe und Glaube, Morgen- Gedanken. An meine Sally, die Verklärte. angefangen im Februar 1808.	Armastus ja usk : hommikumõtteid : minu Sallyle, õndsale : [katkendeid tunde- ja mõttepäevikust]	Akadeemia, nr. 12/2002	Eduard Parhomenko	lk. 2532– 2549
147.	2002	Baer, Karl Ernst von	Welche Auffassung der lebenden Natur ist die richtige? und Wie ist diese Auffassung auf die Entomologie anzuwenden? Zur Eröffnung der Russischen entomologischen Gesellschaft, im Mai 1860.	Milline vaade elusloodusele on õige ning kuidas seda rakendada entomoloogias	Akadeemia, nr. 12/2002	Nele Lopp	lk. 2556– 2589
148.	2002	Ostwald, Wilhelm	Über Kalatyse. Vortrag gehalten in Stockholm am 12. Dezember 1909 nach Empfang	Katalüüsisist	Akadeemia, nr. 12/2002	Krista Räni	lk. 2590– 2616

			des Nobel-Preises für Chemie.				
149.	2002	Parrot, Georg Friedrich	Über einige Ansichten der Naturerkenntnisse, in Ansehung ihres Einflusses auf Menschen-Cultur, sowohl von der intellectuellen, als von der moralischen Seite betrachtet. (Väljaandest: Geschichte und Beschreibung der Feyerlichkeiten bey Gelegenheit der am 21. und 22. April 1802 geschehenen Eröffnung der neu angelegten Kayserlichen Universität zu dorpat in Lievland. G.B. Jäsche)	Looduse tundmisest ja selle mõjust inimkultuurile. Kõne Tartu ülikooli taasavamisel 22. apr. 1802	Akadeemia, nr. 12/2002	Toomas Kiho	lk. 2523–2531
150.	2002 [1967]	Parrot, Georg Friedrich	[pr.]: Rede auf Kaiser Alexander I. am 22. Mai 1802 [katkend]	Kõne Aleksander I-le	Akadeemia, nr. 12/2002	Elsa Kudu, Toomas Kiho	lk. 2482–2484
151.	2002	Hermann Samson, Johannes Dolmann, Johannes von Höveln, Aggaeus Friedrich, Martin Hesper, Johannes Gamper, Jakob Gray	[Id., gr.] <i>Acclamationes votivae sub novo auspicio Regiae Dorpatensis Academiae [...] factae ab iis, qui sunt ex ordine Literatorun Rigae Metropolitanae totius Livoniae</i>	Riia literaatide õnnesoovid Tartu Akadeemiales 1632	Akadeemia, nr. 12/2002	Kristi Viiding, Janika Päll	lk. 2493–2531

152.	2002	Forselius, Bengt Gottfried	An die hinterbliebene Frau Wittibe	Andreas Forseliuse mahajäänud lesele	Forseliuse Sõnumid, nr. 9/2002	Ain Kaalep	lk. 40– 44
153.	2002	Forselius, Bengt Gottfried	Traur-Gedichte....	B.G. Forseliuse kirjutatud matuselaul <i>fac simile</i> 's ja <i>times</i> 'is	Forseliuse Sõnumid, nr. 9/2002	Ain Kaalep	lk. 44– 49
154.	2002	Stern, Maurice Reinhold von		Kolm korda põrm: [luuletus]	Vikerkaar, nr. 4/2002	Ain Kaalep	lk. 1–2
155.	2002	Loeber, Dietrich André	[eng.] Legal consequences of the Molotov-Ribbentrop Pact for the Baltic states: The obligation of overcoming the problems of the past.	Molotov-Ribbentropi pakti õiguslikud tagajärjed Balti riikidele: “minevikust jäänud probleemidest ülesaamise” kohustuse kohta	Akadeemia, nr. 10–11, 2002	Küllike Maurer	lk. 2280– 2306; 2280– 2307
156.	2002	Ungern- Sternberg, Jürgen von	750 Jahre Estländische Ritterschaft – eine historische Bilanz. Rede anlässlich der Feierlichkeiten in Tallinn am 7.09.2002.	750 aastat Eestimaa rüütelkonda: ajalooline bilanss	Akadeemia, nr. 10/2002	Urmas Oolup	lk. 2027– 2040
157.	2002	Rauch, Georg von	Das Jubiläum der Universität Dorpat – 1982 oder 2002?	Tartu ülikooli juubel: kas 1982 või 2002	Akadeemia, nr. 12/2002	Jaan Isotamm	lk. 2485– 2492
158.	2002	Wiedemann, Ferdinand Johann	Versuch ueber den Werroehstnischen Dialekt	Uurimus Võru murdest	Tartu: Tartu Ülikool Faksiimileväljaann e ja tõlge eesti keelde	Inge Annom	123 lk.
159.	2003	Stackelberg, Hans von	Kivi kotti. Auf Pirschpfaden in Estland	Endisaegsed jahiepisoodid Baltimaadest [katkendid]	Eesti Jahimees, nr. 2/3, 5, 12/2003		
160.	2003	Lenz, Jacob Michael	Tõlgitud väljaandest: Werke und Briefe in drei Bänden	Lenz. J. M. R. L.	Tallinn: Huma, Eesti Goethe Selts	Vahur Aabrams,	659 lk.

		Reinhold			(=Liivimaa klassika)	Ain Kaalep, Vilja Kiisler, Nele Lopp, Liina Lukas, Liina Sumberg, Mari Tarvas, Ida Tuul, Urmas Tõnisson, Jaan Undusk	
161.	2003	Krüdener, Barbara von	[pr.] Valérie	Valérie, ehk, Gustav[e] de Linari kirjad Ernest de G...le	Tallinn: Eesti Raamat	Ülo Treikelder	
162.	2003	Keyserling, Hermann von	Das Reisetagebuch eines Philosophen	Filosoofi reisipäevik: [katkendeid]	Akadeemia, nr. 9/2003	Kairit Kaur	lk. 1806–1818
163.	2003 [2005]	Stackelberg, Camilla von	Verwehte Blätter. Erinnerungen aus dem alten Baltikum	Tuulde lennanud lehed: mälestusi vanast Baltikumist	Tallinn: Olion	Vladimir Beekman	350 lk.
164.	2003	Ahrens, Eduard	Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes. Th. 1. Formenlehre (1843)	Eesti keele Tallinna murde grammatika. Esimene osa, vormiõpetus	Uue ajastu misjonilingvist: Eduard Ahrens 200. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus	Kristiina Ross	525 lk.
165.	2003	Ahrens, Eduard	Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes. Th. 1.-2. (1853)	Eesti keele Tallinna murde grammatika. Teine osa, lauseõpetus	Uue ajastu misjonilingvist: Eduard Ahrens 200 Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus	Kristi Mets, Kristiina Rebane, Mailis Salvet	525 lk.
166.	2003	Ahrens, Eduard	Sprachfehler der Ehstnischen	Eesti Piibli keelevead. Kokku	Uue ajastu	Kristiina	525 lk.

			Bibel. Gesammelt und den Predigern der Ehsten zu unbefangener Prüfung empfohlen von Eduard Ahrens (1853)	kogunud ja eestlaste kirikuõpetajatele soovitanud Eduard Ahrens.	misjonilingvist: Eduard Ahrens 200 Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus	Ross	
167.	2003	Ahrens, Eduard	Johann Hornung, der Schöpfer unserer Ehstnischen Kirchensprache: zur Ehrenrettung des Unterdrückten (1845)	Johann Hornung, meie eesti kirikukeele looja: rõhutu au jaluleseadmiseks	Uue ajastu misjonilingvist: Eduard Ahrens 200. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus	Kristiina Ross	525 lk.
168.	2003 [1885] [1900]	Dr. Bertram [Georg Julius von Schulz]	Martha Marzibill	Martha Marzibill ehk Unenägu õõnsa jalaka sees	Eesti ballaadid. Anthologie XVII.–XX. Jh. Toim. Arne Merilai. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus	Jakob Tamm	lk. 64–66
169.	2003	Masing, Otto Wilhelm	[Id.] Begrüßung anlässlich der Wiedereröffnung der Universität Dorpat (Väljaandest: Jäsche, Gottlieb Benjamin: Geschichte und Beschreibung der Feyerlichkeiten bey Gelegenheit der am 21sten und 22sten April 1802 geschehenen Eröffnung der neu angelegten Kayserlichen Universität Dorpat in Lievland)	O.W. Masingu tervituskõne Tartu Ülikooli pidulikul taasavamiskoosolekul 22. aprillil 1802.	200 aastat eesti keele ülikooliõpet: 1803 eesti ja soome keele lektoraat Tartu Ülikoolis. (=Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised). Tartu: Tartu Ülikool	Marju Lepajõe	lk. 10–13

170.	2003	Mellin, Ludwig August von	Brief von Ludwig August von Mellin an die Kurländische Gesellschaft für Literatur und Kunst (25.06.1822); unveröffentlicht gebliebener Beitrag, geschickt an die "Rigaischen Stadtblätter" (1835)	Ludwig August v. Mellini kiri Kuramaa Kirjanduse ja Kunsti Seltsile. 25. juuni 1822; Mellini "Rigaische Stadtblätter'is" avaldamata jäänud artikkel	Tuna, ajalookultuuri ajakiri nr. 4/2003. Lisandus Indrek Jürjo artiklile: Ludwig August krahv Mellin kui talurahva sõber ja estofiil.	Indrek Jürjo	lk. 63–66
171.	2003	Keyserling, Hermann	[eng.] The Baltic Problem. Väljaandest: The Westminster Gazette (London), 18.VI. 1919	Balti küsimusest	Tuna, ajalookultuuri ajakiri. nr. 2/2003. Sissejuhatus ja kommentaarid Jaan Undusk.	Jaan Undusk	lk. 71–72
172.	2003	Keyserling, Hermann [Pseud. Yrjö Leminkainen]	Die politische Bedeutung von Estland: Das Verhältnis zum Bolschewismus. In: Neue Freie Presse (Wien), 8.I.1921, S. 2.	Eesti poliitiline tähendus. Suhtumine bolševismi	Tuna, ajalookultuuri ajakiri. nr. 2/2003. Sissejuhatud ja kommentaarid Jaan Undusk	Jaan Undusk	lk. 73–75
173.	2003	Keyserling, Hermann	Die baltische Einheitsfront. In: Baltische Blätter (Berlin), 6.X.1921, Nr. 40, S. 235–236.	Balti ühisrinne	Tuna, ajalookultuuri ajakiri. nr. 2/2003. Sissejuhatus ja kommentaarid Jaan Undusk.	Jaan Undusk	lk. 75
174.	2003	Stackelberg, Eduard von	Antwort an Graf Hermann Keyserling auf seine "baltische Einheitsfront" im 40. Heft der "Balt[ischen] Blätter". In:	Vastus krahv Hermann Keyserlingile tema "Balti ühisrinde" asjus	Tuna, ajalookultuuri ajakiri. nr. 2/2003	Jaan Undusk	lk. 75–77

			Deutsche Post aus dem Osten (Berlin), 23.X. 1921. Nr. 43, S. 1–2.				
175.	2003	Keyserling, Hermann	Wir Balten [Manuskript]	Meie, baltlased	Tuna, ajalookultuuri ajakiri. nr. 2/2003	Jaan Undusk	lk. 77–78
176.	2003	Kremser, Walter	Ein Leben für den Wald	Metsale pühendatud elu	Tartu: Eesti Metsaselts (=Eesti metsanduse suurmehed)		170 lk.
177.	2003	Keyserling, Hermann von	Reisetagebuch eines Philospohen	Filosoofi mõttepäevik. Katkendeid.	Akadeemia, nr. 9/2003	Kairit Kaur	lk. 1806–1818
178.	2003	Taube, Otto von:	Im alten Estland.	Vanaisa juures Raikküla mõisas. Alexander von Keyserlingist. [katkend]	Aed, Nr. 1/2003. Kommentaarid von Jüri Kuuskemaa	Jüri Kuuskemaa	lk. 6–11
179.	2003	Calenberg, Ursula	Frieden	Rahu	Eesti Kirik, 10. dets.	Aivo Kaidja	lk. 4
180.	2004 [1984] [1987] [2012] [1997] [1990]	Schultz-Bertram, Georg Julius von [Dr. Bertram]	Briefe eines baltischen Idealisten an seine Mutter 1833–1875	Balti idealisti kirjad emale	Tartu: Ilmamaa (=Eesti mõttelugu 53). Eessõna Ilmar Vene, järelsõna Peeter Olesk	Ilmar Vene	367 lk.
181.	2004	Kyber, Manfred	Die drei Lichter der kleinen Veronika	Väikese Veronika kolm küünalt : lugu ühest lapshingest selles ja teises ilmas	Tartu: Zeus	Mari Lill	213 lk.
182.	2004	Staden, Berndt von	Erinnerungen aus der Vorzeit: Eine Jugend im Baltikum 1919–1939	Mälestusi kadunud maailmast: noorusaastad Baltikumis 1919–1939	Tallinn: Huma (=Liivimaa klassika). Järelsõna	Hanna Miller	167 lk.

					Hanna Miller		
183.	2004	Feyerabend, Karl	Kosmopolitische Wanderungen durch Preussen, Liefland, Kurland, Litthauen, Vollhynien, Podolien, Gallizien und Schlesien in den Jahren 1795 bis 1798	Kosmopoliitilised rännakud. Kiri Eestimaalt 1797	Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. Järelsõna Urmas Sutrop	Urmas Sutrop	93 lk.
184.	2004	Wistinghausen, Henning von	Hermann Graf Keyserling im Konflikt mit seinen estländischen Landsleuten 1917/18.	Krahv Hermann Keyserlingi konflikt eestimaalastest rahvuskaaslastega 1917-1918	Tuna, ajalookultuuri ajakiri. nr. 3-4/2004	Katrin Kaugver	lk. 52-64; lk. 66-81.
185.	2004	Kelch, Christian	Liefländische Historia, oder Kurtze Beschreibung der Denckwürdigsten Kriegs- und Friedens-Geschichte Esth-Lief- und Lettlandes (1695)	Liivimaa ajalugu	Tartu: Eesti Ajalooarhiiv. Eessõna Ivar Leimus.	Ivar Leimus. Kai Tafenau (tsitaadid ja värsid)	521 lk.
186.	2005 [(1962) 1982 1993 (2008) 2013]	Henricus Lettus	[Id.] <i>Heinrici Chronicon Livoniae</i>	Henriku Liivimaa kroonika	Tallinn: Tänapäev	Richard Kleis	192 lk.
187.	2005	Hehn, Victor	Pernau, eine Handelsstadt und ein Seebad. Väljaandest: Das Inland 5. II 1846, Nr 6. Auszug.	Pärnu aastal 1846	Sirp, 16.09.2005	Jaan Undusk	lk. 5
188.	2005 [1930]	Johansen, Paul		Eesti asustusuurimise ülesandeist	Tartu: Ilmamaa. Kaugete aegade sära (=Eesti mõttelugu 65) Järelsõna Jüri		lk. 13-23

					Kivimäe		
189.	2005	Johansen, Paul	Über die deutschen Ortsnamen Estlands	Saksa kohanimedest Eestis	Tartu: Ilmamaa. Kaugete aegade sära (=Eesti mõttelugu 65) Järelsõna Jüri Kivimäe	Jüri Kivimäe	lk. 24–49
190.	2005 [1936]	Johansen, Paul		Küsimusi Eesti asustusajaloo alalt	Tartu: Ilmamaa. Kaugete aegade sära (=Eesti mõttelugu 65) Järelsõna Jüri Kivimäe		lk. 50–62
191.	2005 [1938]	Johansen, Paul		Paide linna asustamisest	Tartu: Ilmamaa. Kaugete aegade sära (=Eesti mõttelugu 65) Järelsõna Jüri Kivimäe		lk. 63–69
192.	2005	Johansen, Paul	Volksetymologie und Ortsnamenkunde, erläutert am Beispiel, Livlands	Rahvaetümoloogia ja kohanimededeõpetus	Tartu: Ilmamaa. Kaugete aegade sära (=Eesti mõttelugu 65) Järelsõna Jüri Kivimäe	Jüri Kivimäe.	lk. 70–93
193.	2005	Johansen, Paul	Einige Funktionen und Formen mittelalterlicher Landgemeinden in Estland und Finnland	Keskaegse maakogukonna mõned funktsioonid ja vormid Eestis ja Soomes	Tartu: Ilmamaa. Kaugete aegade sära (=Eesti mõttelugu 65) Järelsõna Jüri Kivimäe	Sirje Kivimäe.	lk. 94–126

194.	2005 [1934]	Johansen, Paul	Der Este im Spiegel der Quellen des Revaler Stadtarchivs	Eestlane Tallinn Linnaarhiivi allikate kajastuses	Tartu: Ilmamaa. Kaugete aegade sära (=Eesti mõttelugu 65) Järelsõna Jüri Kivimäe		lk. 129– 138
195.	2005 [1936]	Johansen, Paul		Püha Venzel und Tallinn Mihkli kloostri asutamine	Tartu: Ilmamaa. Kaugete aegade sära (=Eesti mõttelugu 65)		lk. 139– 145
196.	2005 [1936]	Johansen, Paul		16./26. märtsi tähtsusest Tallinna ajaloo	Tartu: Ilmamaa. Kaugete aegade sära (=Eesti mõttelugu 65) Järelsõna Jüri Kivimäe		lk. 146– 151
197.	2005 [1937]	Johansen, Paul		Lübecki ja ta arhiivi tähtsusest Tallinn ajaloo	Tartu: Ilmamaa. Kaugete aegade sära (=Eesti mõttelugu 65) Järelsõna Jüri Kivimäe		lk. 152– 160
198.	2005	Johansen, Paul	Deutsch und Undeutsch im mittelalterlichen Reval	Sakslane ja mitesakslane keskaegses Tallinnas	Tartu: Ilmamaa. Kaugete aegade sära (=Eesti mõttelugu 65) Järelsõna Jüri Kivimäe	Jüri Kivimäe	lk. 161– 173
199.	2005 [1923]	Johansen, Paul	Die Goldenbeckschen estnischen Gebete	Eestikeelsed palved Kullamaalt	Tartu: Ilmamaa. Kaugete aegade sära (=Eesti	Jüri Kivimäe	lk. 174– 188

					mõttelugu 65) Järelsõna Jüri Kivimäe		
200.	2005 [1964]	Johansen, Paul	Herkunft und Milieu des Chronisten Balthasar Rüssow	Kronist Balthasar Rüssowi päritolu ja miljö	Tartu: Ilmamaa. Kaugete aegade sära (=Eesti mõttelugu 65) Järelsõna Jüri Kivimäe	Evald Blumfeldt	lk. 191– 195
201.	2005 [1927]	Johansen, Paul		Teateid vanimast eesti katekismusest	Tartu: Ilmamaa. Kaugete aegade sära (=Eesti mõttelugu 65) Järelsõna Jüri Kivimäe		lk. 196– 199
202.	2005 [1929]	Johansen, Paul		Eestikeelsed märkmed kahes dominiiklaste kloostri raamatus Tallinnas	Tartu: Ilmamaa. Kaugete aegade sära (=Eesti mõttelugu 65) Järelsõna Jüri Kivimäe		lk. 200– 204
203.	2005 [1956] [1935]	Johansen, Paul; Weiss, Helmuth		400-aastane eesti raamat	Tartu: Ilmamaa. Kaugete aegade sära (=Eesti mõttelugu 65) Järelsõna Jüri Kivimäe		lk. 205– 220
204.	2005 [1935]	Johansen, Paul		Wanradt-Koelli katekismuse senitundmatutest järglastest	Tartu: Ilmamaa. Kaugete aegade sära (=Eesti mõttelugu 65)		lk. 221– 225

					Järelsõna Jüri Kivimäe		
205.	2005 [1989]	Johansen, Paul	Nationale Vorurteile und Minderwertigkeitsgefühl als sozialer Faktor im mittelalterlichen Livland	Rahvuslikud eelarvamused ja alaväärsustunne sotsiaalse tegurina keskaegsel Liivimaal	Tartu: Ilmamaa. Kaugete aegade sära (=Eesti mõttelugu 65) Järelsõna Jüri Kivimäe	Eerik-Niiles Kross	lk. 324–351
206.	2005	Johansen, Paul	Gedruckte deutsche und undeutsche Messen für Riga 1525	Saksa- ja mittede saksakeelsed trükitud missaraamatud Riiale 1525	Tartu: Ilmamaa. Kaugete aegade sära (=Eesti mõttelugu 65) Järelsõna Jüri Kivimäe	Jüri Kivimäe	lk. 226–236
207.	2005	Johansen, Paul	Saxo Grammaticus und das Ostbaltikum	Saxo Grammaticus ja Ida-Baltikum	Tartu: Ilmamaa. Kaugete aegade sära (=Eesti mõttelugu 65) Järelsõna Jüri Kivimäe	Jüri Kivimäe	lk. 239–253
208.	2005	Johansen, Paul	Die Chronik als Biographie: Heinrich von Lettlands Lebensgang und Weltanschauung	Kroonika kui biograafia	Tartu: Ilmamaa. Kaugete aegade sära (=Eesti mõttelugu 65) Järelsõna Jüri Kivimäe	Jüri Kivimäe	lk. 254–274
209.	2005	Johansen, Paul	Westfälische Wesenszüge in der Geschichte und Kultur Alt-Livlands	Westfaali olemusjooned Vana-Liivimaa ajaloos ja kultuuris	Tartu: Ilmamaa. Kaugete aegade sära (=Eesti mõttelugu 65) Järelsõna Jüri	Jüri Kivimäe	lk. 275–302

					Kivimäe		
210.	2005	Johansen, Paul	Die Legende von der Aufsegelung Livlands durch Bremer Kaufleute	Liivimaa avastamisest Bremeni kaupmeeste poolt	Tartu: Ilmamaa. Kaugete aegade sära (=Eesti mõttelugu 65) Järelsõna Jüri Kivimäe	Jüri Kivimäe	lk. 303–323
211.	2005	Johansen, Paul	Die Bedeutung der Hanse für Livland	Hansa tähendus Liivimaale	Tartu: Ilmamaa. Kaugete aegade sära (=Eesti mõttelugu 65) Järelsõna Jüri Kivimäe	Jüri Kivimäe	lk. 355–390
212.	2005	Johansen, Paul	Die Kaufmannskirche im Ostseegebiet	Kaupmehekirik Läänemereruumis	Tartu: Ilmamaa. Kaugete aegade sära (=Eesti mõttelugu 65) Järelsõna Jüri Kivimäe	Jüri Kivimäe	lk. 391–419
213.	2005	Johansen, Paul	Der hansische Russlandhandel, insbesondere nach Nowgorod, in kritischer Betrachtung	Hansa kaubandus Venemaaga, iseäranis Novgorodiga, kriitiliselt vaadelduna	Tartu: Ilmamaa. Kaugete aegade sära (=Eesti mõttelugu 65) Järelsõna Jüri Kivimäe	Jüri Kivimäe	lk. 420–437
214.	2005	Pistohlkors, Gert von	Woldemar I. Conrad von Pistohlkors (1755-1801), der Erbauer des heutigen Stadtmuseums von Tartu/Dorpat und sein familiärer Hintergrund vom 17.	Woldemar I Conrad von Pistohlkors (1755–1801), tänase Tartu Linnamuuseumi ehitaja ja tema perekondlik taust 17.–21. sajandini	Tartu: Tartu Linnamuuseumi aastaraamat 11.	Ivar Leimus	lk. 73–93

			bis zum 21. Jahrhundert				
215.	2005	Staden, Berndt von	Anfang und Ende. Erinnerungen 1939–1963	Lõpp ja algus. Mälestused 1939–1963	Tallinn: Olion Eessõna Jan Reifenberg	Hanna Miller	180 lk.
216.	2005	Parrot, Georg Friedrich		Märkmeid ühest raudteel täheldatud optilisest nähtusest	Akadeemia, nr. 3/2005	Kenn Konstabel	lk. 451–454
217.	2005 [2003]	Stackelberg, Camilla von	Verwehte Blätter. Erinnerungen aus dem alten	Tuulde lennanud lehed mälestusi vanast Baltikumist	Võru: Pimedate Ühing Helikiri. Audioraamat	Vladimir Beekman	11 t. 57 min.
218.	2006	Calenberg, Ursula	Lied der Heimat. Verse und Fotos aus Nömme	Kodumaa laul. Värsid ja fotod Nõmmest	Tallinna Raamatutrukikoda	Leho Ruus, Aivo Kaidja, Helvi Jürisson	64 lk.
219.	2006 [1995]	Renner, Johann	[keskalamsks.] Livländische Historien 1556–1561	Liivimaa ajalugu 1556–1561	Tallinn: Olion	Ivar Leimus, Enn Tarvel	202 lk.
220.	2006	Brotze, Johann Christoph	Estonica	Estonica	Tallinn: Estopol	Tõnis Liibek, Ivar Leimus	619 lk.
221.	2006	Parrot, Johann Jacob Friedrich Wilhelm	Ausflug nach Kachetien (Aus: Reise zum Ararat)	Rännak Kahheetiasse	Akadeemia, nr. 10/2006	Heino Pedusaar	lk. 2163–2169
222.	2006	Koskull, Josi von	Sommer auf Oesel	Suvi Saaremaal	Tallinn: Tormikiri. Järeisõna Õilme Salumäe	Õilme Salumäe	86 lk.
223.	2006	Stackelberg, Hans von	Jagdhandbuch I.	Koerad ja kombat jahinduses. Käsiraamat jahimeestele ja koeraomanikele I.	Tallinn: Jahimees	Hedi Reitel	230 lk.
224.	2006	Helle, Anton Thor; Gutsleff, Eberhard	Kurtzgefaßte Anweisung Zur Ehstnischen Sprache	Lühike sissejuhatus eesti keelde 1732	Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. Järeisõna Annika	Annika Kilgi, Kristiina Ross	540 lk.

					Kilgi ja Kristiina Ross. Faksiimileväljaanne ja tõlge eesti keelde.		
225.	2007	69 autorit, ladina, kreeka, rootsi, heebrea või läti keelsed tekstid.		O Dorpat, urbs addictissima musis...: valik 17. sajandi Tartu juhuluulet.	Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. Toim. Kristi Viiding, Jana Orion, Janika Päll	Kristi Viiding, Maris Valtin, Janika Päll, Egle Taklai, Jane Roos, Mariina Viia, Jana Orion, Kristel Zilmer, Ilse Zagorska	477 lk.
226.	2007	Ungern-Sternberg, Jürgen von	Wie kapituliert man in aller Form? Die baltischen Kapitulationen vor Peter dem Großen in europäischer Perspektive	Kuidas kapituleeruda vormikohaselt? Baltimaade kapitulatsioonid Peeter I eest Euroopa kontekstis	Tuna, ajalookultuuri ajakiri, nr. 1/2007	Astri Schönfelder	lk. 65–74
227.	2007	Wistinghausen, Henning, von	Als Estland 1991 seine Unabhängigkeit wiedererlangte	Kui Eesti 1991. aastal taas iseseisvaks sai	Tallinn: Eesti Vabariigi Suursaatkond Berliinis. Mälestuskillud: artiklite kogumik Eesti ja Saksamaa vaheliste diplomaatiliste suhete sõlmimise	Silvi Wiezer	lk. 45–55

					85. ja taassõlmimise 15. aastapäevaks. Rööptekstid eesti ja saksa keeles.		
228.	2007	Kyber, Manfred	Halbmast geflaggt	Pooles mastis	Loomingu Raamatukogu, nr. 31–32/2007 Järelsõna Katrin Kaugver	Katrin Kaugver	98 lk.
229.	2007	Grühn, Jutta	Kinderjahre in Estland	Lapsepõlveaastad Eestis	Tallinn: Sulemees. rööptekstid eesti ja saksa keeles. Eessõna Dieter Grühn	Viktoria Umborg	51 lk.
230.	2007	Holst, Margarete von	Wie ein Vogel auf dem Ast. Wunder im Leben einer Frau und Mutter : aus Aufzeichnungen, Reisetagebüchern und Briefen einer baltischen Pfarrfrau	Nagu linnuke oksal. Jumala imed ühe ema elus: väljavõtted baltisaksa pastoriproua ülestähendustest, reisipäevikutest ja kirjadest	Tallinn: A. Rebane. Eessõna Günter von Holst ja Patrik von zur Mühlen; Järelsõna Ants Rebane, Ülo Merilo, Andres Pöder	Veronika Arder	191 lk.
231.	2007	Grünewaldt, Mary von	Carl Timoleon von Neff. (Auszüge aus: Skizzen und Bilder aus dem Leben Carl Timoleon von Neff)	Visandeid ja pilte Carl Timoleon von Neffi elust	Tõrva: Väike-Viru: eessõna Heino Ross	Koidu Uustalu	198 lk.
232.	2008	Maier, Konrad	[eng.] National Culture in Estonian Art From the Mid-19th Century to World War I	Rahvuskultuur eesti kunstis? 19. sajandi keskpaigast I maailmasõjani	Rahvuskultuur ja tema teised. (=collegium litterarum 22).	Ene-Reet Soovik	lk. 151–172

					Tallinn: Underi ja Tuglase kirjanduskeskus		
233.	2008 [(1941) 1962 (1982) (1993) (2005) (2013)]	Henricus Lettus	[ld.] <i>Heinrici Chronicon Livoniae</i>	Henriku Liivimaa kroonika	Eesti Päevaleht & Akadeemia (= Eesti lugu 6). Eessõna Julius Mägiste	Julius Mägiste	271 lk.
234.	2008	Wistinghausen, Henning von	Im freien Estland. Erinnerungen des ersten deutschen Botschafters 1991–1995	Vabas Eestis. Esimese saksa suursaadiku mälestused	Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus	Urmas Oolup	694 lk.
235.	2008	Stryk, Wolf Dietmar von	Morsel-Podrigel. Das Stammhaus der Familie von Stryk in Livland/Estland 1562–1919–2003: die Geschichte eines Gutes im Wechsel der Zeiten der Jahrhunderte bis zur Gegenwart (2006)	Riidaja von Strykide perekonna põliskodu Liivi- ja Eestimaal 1562–1919–2003: ühe mõisa ajalugu sajandite tagant tänase päevani	Riidaja: Põdrala vallavalitsus	Kristel Neitsov	240 lk.
236.	2008	Parrot, Johann Jacob Friedrich Wilhelm	Reise zum Ararat	Reis Araratile. [katkendid]	Akadeemia, nr. 3/2008	Heino Pedusaar	lk. 518–558
237.	2008	Pistohlkors, Gert von	Rückblicke eines in jungen Jahren umgesiedelten Deutschbalten	Eestist noores eas ümber asunud baltisakslase tagasivaated.	Tartu: Tartu Ülikool: Sõna jõul: diasporaa roll Eesti iseseisvuse taastamisel	Reet Bender	264–273 lk.

238.	2008	Wilpert, Gero von	War Goethe ein Trinker? War Schiller Alkoholiker?	Kas Goethe oli joodik? Kas Schiller oli alkohoolik?	Eesti Ekspress, 10.04.2008	Jaan Undusk	lk. B9
239.	2008	Uexküll, Jakob von	Unsere Welt braucht eine andere Menschheitsgeschichte	Maailm vajab uut lugu	Postimees: Arvamus ja Kultuur, 25.10.2008	Aivi Reimand	lk. 4
240.	2009	Bosse Heinrich		Eesti, balti ja viimaks ka saksa ajaloolane	Sirp. 11.12.2009	Jaan Undusk	lk. 12–13
241.	2009	Kelch, Christian	Liefländische Historiae oder Krieges- und Friedens-Geschichte: Continuation 1690 bis 1706 (1874)	Liivimaa ajaloo järg	Tartu: Eesti Ajalooarhiiv. Eessõna Ivar Leimus	Ivar Leimus	436 lk.
242.	2009	Vege sack, Siegfried von	Baltische Tragödie	Balti tragöödia	Eesti Päevaleht & Akadeemia (=Eesti lugu 20). Järe sõna Sirje Kivimäe	Tiiu Relve	621 lk.
243.	2009	Schaper, Edzard	Der Henker	Timukas	Eesti Päevaleht & Akadeemia (= Eesti lugu 18). Järe sõna Liina Lukas	Katrin Kaugver	574 lk.
244.	2009	Nottbeck, Berend von	Vorgeschichte einer Schlacht von Libau nach Wenden	Võnnu lahingu eellugu	Tallinn: Kunst. Eessõna Mart Helme, Rein Helme	Kadi Eslon, Arne Ruben	144 lk.
245.	2009	Vege sack, Siegfried von	Baltische Tragödie.	Balti tragöödia	Võru: Pimedate Infoühing Helikiri. Audioraamat	Tiiu Relve	23 t. 48 min.
246.	2009	Wistinghausen, Henning von, Pillak, Peep		Dr. Indrek Jürjo mälestuseks	Tuna, ajalookultuuri ajakiri, nr. 4/2009	Peep Pillak	lk. 145–153

		[Baltisaksa Kultuuri Selts Eestis]					
247.	2009 [1996]	Risingh, Johannes	[Id.] <i>Oratio de civitate Dorpatensi</i>	Kõne Tartu linnast 1637	Tartu: Ilmamaa Ingliseelne rööptekst. Kommentaarid Jüri Kivimäe	Marju Lepajõe,	66 lk.
248.	2010	Pistohlkors, Gert von	Generationen in der deutschbaltischen Geschichtsschreibung in den Jahren 1919-2009	Põlvkonnad baltisaksa ajalookirjutuses aastail 1919-2009	Tuna, ajalookultuuri ajakiri, nr. 2/2010	Jaan Undusk	lk. 34–47
249.	2010 [2013]	Stackelberg, Eduard von	Ein Leben im baltischen Kampf. Rückschau auf Erstrebt, Verlorenes und Gewonnenes [Buch + Manuskript]	Ühe baltlase võitluste: püüdlused, võidud ja kaotused	Tallinn: Eesti Päevaleht & Akadeemia (=Eesti mälu 38). Järelsõna Jaan Undusk	Reet Bender	288 lk.
250.	2010	Fabricius, Dionysius	[Id.] <i>Dionysii Fabricii, Praepositi pontificii Felinensis, Livonicae historiae compendiosa series in quatuor digesta partes ab anno millesimo centesimo quinquagesimo octavo usque ad annum MDCX</i>	Dionysius Fabriciuse, Viljandi kiriku praosti Liivimaa ajaloo lühiülevaade neljas osas aastast tuhat ükssada viiskümmend kaheksa kuni aastani 1610	Tartu: Johannes Esto Ühing	Jaan Unt	411 lk.
251.	2010	Hasselblatt, Cornelius	Ich liebte eine Estin	Ma armastasin eestlast: fragmente avaldamata ja lõpetamata memuaaridest	Looming, nr. 7–8/2010	Mati Sirkel	lk. 990–1003; 1126–1146

252.	2010	Hansen, Gotthard (G. Sprengfeld):	Meine Vaterstadt Reval vor 50 Jahren	Kodulinn Reval minu lapsepõlve aastatel	Tallinn: Kunst	Elle-Mari Talivee; Kadi Eslon	160 lk.
253.	2010 [1997] [1998] [2011]	Mothander, Carl	[rts.] Baroner, bönder och bolsjeviker i Estland	Parunid, eestlased ja enamlased	Tartu: Ilmamaa	Anu Saluäär	253 lk.
254.	2011	Wiedemann, Ferdinan Johann	Grammatik der ehstnischen Sprache, zunächst wie sie in Mittelehstland gesprochen wird, mit Berücksichtigung der anderen Dialekte (1875)	Eesti keele grammatika	Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Eessõna Heli Laanekask	Heli Laanekask	710 lk.
255.	2011 [1986] [2002]	Rosenthal, Heinrich:	Kulturbestrebungen des estnischen Volkes während eines Menschenalters. Erinnerungen 1869–1900.	Eesti rahva kultuuripüüdlused ühe inimpõlve vältel : mälestusi aastatest 1869-1900	Tartu: Ilmamaa (=Ajajõe tagant). Järelsõna Mart Laar.	Krista Räni	496 lk.
256.	2011	Stackelberg, Hans von	[Jagdhandbuch II.]	Koerad ja kombat jahinduses: käsiraamat jahimeestele ja koeraomanikele II.	Tallinn: Eesti Jahimeeste Selts	Hedi Reitel; Mare Lillemäe	215 lk.
257.	2011 [2012]	Mothander, Carl	[rts.] Svenske kungens vita skepp: det äventyrliga spelet om estlandssvenskarna	Rootsi kuninga valge laev: riskantne mäng rannarootslaste pärast	Tallinn: Eesti Päevaleht & Akadeemia: (=Eesti lugu 45). Järelsõna Carl Göran Andrae	Anu Saluäär	214 lk.
258.	2011 [2000]	Hunnius, Monika	Mein Onkel Hermann. Erinnerungen an Alt-Estland	Minu onu Hermann: mälestusi vanast Eestimaast	Tallinn: Digira: E-raamat	Katrin Kaugver	88 lk.
259.	2011	Mothander, Carl	[rts.] Baroner, bönder och	Parunid, eestlased ja enamlased	Võru: Pimedate	Anu Saluäär	13 t. 25

	[1997] [1998] [2010]		bolsjeviker I Estland.		Infoühing Helikiri. Audioraamat		min.
260.	2011			Ajalooarhiivi varasalvest: dokumente Eesti ajaloost Rootsi ja Vene ajal (17.–20. sajandi alguseni).	Tartu: Eesti Ajalooarhiiv. Koost. Kersti Lust, Enn Küng, Tõnu Tannberg, Tõnis Türna		605 lk.
261.	2011	Oettingen, Arthur von	Brief an den russischen Bildungsminister Iwan Deljanow, 5.05.1893 (RGIA.733.150.948.49-52)	Kiri Ivan Davõdovitš Deljanovile. – Professor Arthur von Oettingeni lahkumine Tartu Ülikoolist 1893. aastal	Tuna, ajalookultuuri ajakiri. nr. 1/2011	Ross, Jaan	lk. 88– 90
262.	2011	Hagen, August Matthias	Reisetagebuch 1820–1821. Manuskript	Kunstniku reisipäevikud 1820- 1821	Tallinn: Eesti Ajaloomuuseum. Eessõna Epp Preem	Epp Preem	147 lk.
263.	2011 [2000]	Grünewaldt, Otto von	Erinnerungen. Studentenzeit	Üliõpilasaeg: mälestused	Tallinn: Kultuurileht: . E- raamat.	Toomas Hiio	104 lk.
264.	2011 [1994] [2013]	Dellingshausen, Eduard von	Im Dienste der Heimat!	Kodumaa teenistuses. Eestimaa Rüütelkonna peamehe mälestused	Tallinn: Eesti Päevaleht & Akadeemia (=Eesti mälu 47). Järeisõna Henning von Wistinghausen	Virve Krimm, Koidu Uustalu	527 lk.
265.	2011	Wistinghausen, Henning von		Järeisõna. Rüütelkonna viimane peamees Eduard von Dellingshauseni mälestustele „Kodumaa teenistuses“	Tallinn: Eesti Päevaleht & Akadeemia: (=Eesti mälu 47)	Jaan Undusk	lk. 495– 502
266.	2012	Uexküll, Jakob	Niegeschaute Welten.Die	Omailmad: Enda omailm;	Tartu: Ilmamaa	Mari Tarvas	lk. 9–

		von	Umwelten meiner Freunde. Ein Erinnerungsbuch [Auszüge: Die eigene Umwelt; Graf Alexander Keyserling oder die Umwelt des Weisen; Die Natur spiegelt sich in den Umwelten von vier Naturforschern]	Alexander krahv Keyserling ehk targa omailm; Loodus peegeldub nelja loodusuurija omailmades	(=Eesti mõttelugu 105)		54
267.	2012	Uexküll, Jakob von	Karl Ernst von Baer. Das Baltenbuch	Omailmad: Karl Ernst von Baer	Tartu: Ilmamaa (=Eesti mõttelugu 105)	Mari Tarvas	lk. 55–65
268.	2012	Uexküll, Jakob von	Die Aristokratie in Wissenschaft und Politik	Omailmad: Aristokraatia teaduses ja poliitikas	Tartu: Ilmamaa (=Eesti mõttelugu 105)	Mari Tarvas	lk. 69–72
269.	2012	Uexküll, Jakob von	Über den Einfluss biologischer Analogieschlüsse auf Forschung und Weltanschauung	Omailmad: Bioloogiliste analoogiajäreldeste mõjust uurimistöole ja arusaamale maailmast	Tartu: Ilmamaa (=Eesti mõttelugu 105)	Mari Tarvas	lk. 73–76
270.	2012	Uexküll, Jakob von	Streifzüge durch die Umwelten von Tieren und Menschen. Ein Bilderbuch unsichtbarer Welten	Omailmad: Rännud loomade ja inimeste omailmades	Tartu: Ilmamaa (=Eesti mõttelugu 105)	Mari Tarvas	lk. 79–157
271.	2012	Uexküll, Jakob von	Die Bedeutung der Umweltforschung für die Erkenntnis des Lebens	Omailmad: Omailma uurimise tähtsus elu tunnetamisel	Tartu: Ilmamaa (=Eesti mõttelugu 105)	Krista Räni	lk. 158–179
272.	2012	Uexküll, Jakob von	Die neue Umweltlehre. Ein Bindeglied zwischen Natur- und Kulturwissenschaften	Omailmad: Uus omailmaõpetus	Tartu: Ilmamaa (=Eesti mõttelugu 105)	Mari Tarvas	lk. 180–195
273.	2012	Uexküll, Jakob von	Wie sehen wir die Natur und wie sieht sie sich selber?	Omailmad: Millisena näeme meie loodust ja millisena näeb loodus iseennast	Tartu: Ilmamaa (=Eesti mõttelugu 105)	Krista Räni	lk. 199–237

274.	2012	Uexküll, Jakob von	Umwelt und Innenwelt der Tiere	Omailmad: Vaatleja [katkend]	Tartu: Ilmamaa (=Eesti mõttelugu 105)	Krista Räni	lk. 238–242
275.	2012	Uexküll, Jakob von	Bausteine zu einer biologischen Weltanschauung	Omailmad: Loomilm või loomahing [katkend]	Tartu: Ilmamaa (=Eesti mõttelugu 105)	Krista Räni	lk. 243–261
276.	2012	Uexküll, Jakob von	Die Rolle des Subjekts in der Biologie	Omailmad: Subjekti roll bioloogias	Tartu: Ilmamaa (=Eesti mõttelugu 105)	Krista Räni	lk. 262–276
277.	2012	Uexküll, Jakob von	Theoretische Biologie	Omailmad: Valitud peatükke raamatust “Teoreetiline bioloogia” [katkend]	Tartu: Ilmamaa (=Eesti mõttelugu 105)	Krista Räni	lk. 279–313
278.	2012	Uexküll, Jakob von	Bedeutungslehre	Omailmad: Täendusõpetus	Tartu: Ilmamaa (=Eesti mõttelugu 105)	Mari Tarvas	lk. 317–377
279.	2012	Ungern-Sternberg, Nils von; Rosen, Woldemar von; Maydell Eduard von; Stackelberg, André von	Deutsch-Baltische Geschichte	Balti-saksa ajalugu	Tõrva: Väike-Viru	Koidu Uustalu	171 lk.
280.	2012	Verg, Erik G.	Auf Begeist’rung schwingen	Vaimustuse tiivul : lapsepõlve- ja noorusmälestused Baltikumist	Tallinn: Nornberg & Co	Iris Assad	352 lk.
281.	2012 [1978]	Kotzebue, Otto von	Neue Reise um die Welt in den Jahren 1823–1826	Reis ümber maailma aastail 1823–1826	Tallinn: Digira. E-raamat	Ülo Kurvits	304 lk.
282.	2012	Wistinghausen, Henning von	Bilder aus Leals Vergangenheit	Pildid Lihula minevikust	Lihula: Vana-Läänemaa ajaloo radadel I.	Mati Mandel,	lk. 116–128

					Lühendatud tõlge		
283.	2012	Anders, Emil	Erinnerungen des weil. Universitäts-Bibliothekars zu Dorpat Emil Anders: nebst einer Biographie und Charakteristik des Verfassers / herausgegeben von L. von Schroeder.	Tartu ülikooli raamatukogu kunagise bibliotekaari Emil Andersi mälestused	Tartu: Tartu Linnamuuseum. Eessõna Heivi Pullerits	Aira Võsa	221 lk.
284.	2012 [1997]	Dr. Bertram (Georg Julius von Schultz)	Brief von G.J. v. Schultz an seine Nichte Emma [=Briefe eines baltischen Idealisten an seine Mutter]	Georg Julius von Schultz-Bertrami kaks õnnelikku aastat Friedenthalis (Rahuorus). Georg Julius von Schultz-Bertrami Tormast saadetud kiri vennatüttele Emmale Dünamündesse	Tallinn: Torma album VI. Kommentaarid Vello Mäeots		lk. 46–47
285.	2012 [2011]	Mothander, Carl	[rts.] Svenske kungens vita skepp : det äventyrliga spelet om estlandssvenskarna.	Rootsi kuninga valge laev riskantne mäng rannarootslaste pärast	Tallinn: Eesti Pimedate Raamatukogu. Audioraamat	Anu Saluäär	11 t. 44 min.
286.	2013	Conrad, Christin	1854. Vom Verlieren und Verbinden. Eine Dokumentation in Briefen. Dresden 2011	Kaotused ja leidmised. 1854. Julie Hageni pöördeline aasta kirjades	Tallinn: Eesti Ajaloomuuseum. Eessõna ja kommentaarid Epp Preem	Epp Preem	67 lk.
287.	2013	Wistinghausen, Henning von		Sirje Annist (26.02.1936- 19. 10. 2011) <i>in memoriam</i>	Eestimaa Provintsiaalmuuseum ja muuseumitraditsiooni algus Eestis (=Varia historica 7). Tallinn.	Ivar Leimus	lk. 198–200

288.	2013		Grundzüge der Statuten des Vereins zur Gründung eines öffentlichen Estländischen Provinzial-Museums, 19.02.1864	Eestimaa avaliku Provintsiiaalmuuseumi Asutamise Seltsi statuudi põhijooned, 19.02.1864	Eestimaa Provintsiiaalmuuseum ja muuseumitraditsiooni algus Eestis (=Varia historica 7). Tallinn.	Ivar Leimus	lk. 190–192; 186–188
289.	2013 [(1941) (1962) 1982 1993 2005 (2008)]	Henricus Lettus	[Id.] <i>Heinrici Chronicon Livoniae</i>	Henriku Liivimaa kroonika	Tallinn: Tänapäev	Richard Kleis	192 lk.
290.	2013 [1976]	Baer, Karl Ernst von	[Id.] <i>De morbis inter esthonos endemicis</i>	Eestlaste endeemilistest haigustest	Tallinn: Hea Lugu. Eessõna Erki Tammiksaar	Ülo Torpats	151 lk.
291.	2013	Bergengruen, Werner	Am Himmel wie auf Erden	Nii taevast kui ka maa peal	Tallinn: Argo	Mati Sirkel	550 lk.
292.	2013	Knorring, Gustav	Erinnerungen an das kaiserliche Russland und Estland. Väljaandest: Zwischen Reval und St. Petersburg. Erinnerungen von Estländern aus zwei Jahrhunderten.	Meenutusi keiserlikust Venemaast ja Eestist	Akadeemia, nr. 9, 10, 11/2013	Agur Benno	lk. 1564–1598; 1854–1884; 2069–2079
293.	2013	Schroeder, Leopold	Lebenserinnerungen	Memuaarid	Tartu: Ilmamaa (=Ajajõe tagant). Järelsõna Märt Läänemets	Krista Räni.	339 lk.

294.	2013	Maydell, Friedrich Ludwig von	Fünzig Bilder aus der Geschichte der deutschen Ostsee-Provinzen Russlands nebst erklärendem Text. Erste Lieferung (1839), Zweite Lieferung (1842)	Friedrich Ludwig Maydelli pildid Baltimaade ajaloost	Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, Kadrioru Kunstimuuseum. Toim. Linda Kaljundi, Tiina-Mall Kreem, Ain Mäesalu, Inna Põltsam-Jürjo. Näituse „Kui kunstnik kohtub Klioga“ kataloog..	Katrin Kaugver	285 lk.
295.	2013 [2010]	Stackelberg, Eduard von	Ein Leben im baltischen Kampf. Rückschau auf Erstrebtes, Verlorenes und Gewonnenes [Buch + Manuskript]	Ühe baltlase võitluste: püüdlused, võidud ja kaotused	Tallinn: Eesti Pimedate Raamatukogu. Audioraamat	Reet Bender	15 t. 27 min.
296.	2013 [1994] [2011]	Dellingshausen, Eduard von	Im Dienste der Heimat! Erinnerungen.	Kodumaa teenistuses [Eestimaa Rüütelkonna peamehe mälestused	Tallinn: Eesti Pimedate Raamatukogu. Audioraamat.	Virve Krimm, Koidu Uustalu	26 t. 44 min.
297.	2013–2014	Glehn, Peter von	[port]	Nõmme rajaja lapselapse Peter von Glehni lugu [mälestuste I osa: Eestis]	Nõmme Sõnumid, 05.04.2013–6.06.2014	Anneli Tulik	27 osaline järjelugu
298.	2013	Glehn, Peter von	[port.]	Peter von Glehni mälestused – ühe paruni lugu [mälestuste II osa: Brasiilias]	Tallinn: Nõmme linnaosa valitsus. Koostanud Erki Korp.	Anneli Tulik	330 lk.
299.	2014 [2014]	Mothander, Carl	[rts.] Kulinariska kåserier (1931)	Kulinaarsed vested	Loomingu Raamatukogu, nr.	Anu Saluäär	88 lk.

					40/2014. Tallinn: Kultuurileht. Järelsõna Torkel Jansson.		
300.	2014		Die Kirchenchronik von Kusal	Kuusalu kirikukroonika 1837–19154.	Kuusalu: EELK Kuusalu Laurentsiuse kogudus. Rööptekstid eesti ja saksa keeles	Maria Strauss	308 lk.
301.	2014	Garleff, Michael; Bender, Reet	Die Rezeption der deutschbaltischen Literatur im 20 .Jh.	Baltisaksa kirjanduse retseptsioon XX sajandil	Keel ja Kirjandus, nr. 6/2014	Reet Bender	lk. 478–481
302.	2014	Bosse, Heinrich	Lenz, Vater und Sohn in Dorpat 1759–1769	Isa ja poeg Lenzid Tartus aastatel 1759–1769	Balti kirjasõna ja kultuurielu valgustusajastu peeglis (=Eesti Ajalooarhiivi toimetised/ <i>Acta et Commentationes Archivi Historici Estoniae</i> 21(28))	Kai Tafenau	lk. 137–160
303.	2014	Wiedemann, Ferdinand Johann	Nachrichten und Aufzeichnungen von und über Personen meiner Verwandtschaft, Erinnerungen aus meinem Leben, zusammengetragen St. Petersburg 1858 u. ff. Manuskript im Estnischen Literaturmuseum Tartu	Mälestusi minu elust. Teateid ja ülestähendusi minu sugulaste kohta, kogutud St.Peterburis 1858. aastast alates	Tartu: Ilmamaa. (=Ajajõe tagant). Eessõna Jaak Peebo	Anti Lääts.	456 lk.

304.	2014	Klöker, Martin	Literarisches Leben in Reval in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts (1600–1657): Institutionen der Gelehrsamkeit und Dichten bei Gelegenheit	Tallinna kirjanduselu 17. sajandi esimesel poolel (1600–1657): haridusinstituutsioonid ja juhuluuletamine	Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus	Kristi Viiding	680 lk.
305.	2014			Tallinna ajaloo lugemik: dokumente 13.–20. sajandini. 517 lk.;	Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv. Koost. Tiina Kala		517 lk.
306.	2014 [2014]	Mothander, Carl	[rts.] Kulinariska kåserier (1931)	Kulinaarsed vested	Loomingu Raamatukogu, nr. 40/2014. Tallinn: Kultuurileht. Järelsõna Torkel Jansson. Tallinn: Digira. E-raamat.	Anu Saluäär	88 lk.
307.	2015		Die Chronik des Kirchspiels Torgel	Tori kihelkonnakiriku kroonika 17. sajandi- 20. sajandi I pool.	(=Randivälja lood II). Randivälja külaselts	Janis Tobreluts, Maris Saagpakk	128 lk.
308.	2015	Jochmann, Carl Gustav	Büchertod. Charaktergröße. Wir. Erziehung. Aus: Die unzeitige Wahrheit: Aphorismen, Glossen und der Essay „Über die Öffentlichkeit (1990)	Ajakohatu tõde (Valitud palu) (= Raamatute surm. Iseloomu suurus. Meie. Mõistatus. Kasvatus. vägivald. Seedimata ideed).	Akadeemia, nr. 5/2015. Eestis Goethe-Seltsi tõlkevõistluse auhinnatööd. Järelsõna Vahur Aabrams.	Silva Lilleorg	lk. 862–869
309.	2015	Kotzebue, August von	Menschenhaß und Reue.	Inimviha ja kahetsus. Katkend.	Akadeemia, nr. 5/2015 Eestis Goethe-Seltsi tõlkevõistluse	Hanna-Lisett Lubi	lk. 870–880

					auhinnatööd.		
310.	2015	Recke, Elisa von der	Herzens-Geschichten einer baltischen Edelfrau: Erinnerungen und Briefe von Elisa von der Recke. 1921.	Ühe Balti aadlidaami südamelood. Katkend	Akadeemia, nr. 5/2015 Eestis Goethe-Seltsi tõlkevõistluse auhinnatööd. Järelsõna Tiina-Erika Friedenthal	Anneliis Rea	lk. 881–885
311.	2015	Recke, Elisa von der	Nachricht von des berühmten Cagliostro Aufenthalte in Mitau, im Jahre 1779	Kurikuulsa Cagliostro Miitaviskäik.[katkend]	Akadeemia, nr. 5/2015 Eestis Goethe-Seltsi tõlkevõistluse auhinnatööd. Järelsõna Kairit Kaur.	Kätriin Juhandi	lk. 886–894
312.	2015	Goebel, Friedemann	Briefe aus alter Zeit. Von Jena an den Embach. 1902	Kirjad kaugetest aegadest. Jenast Emajõe äärde	Tartu Linnamuuseum	Kiira Schmidt	126 lk.
313.	2015	Gernhardt, Robert	Mein Körper	Minu keha	Vikerkaar, nr. 7–8/2015	Maarja Kangro	lk. 3
314.	2015	von Uexküll, Boris/Berend	Armeen und Amouren: ein Tagebuch aus napoleonischer Zeit	Sõjas ja armastuses : Boris Uxkulli pävaraamat Napoleoni ajastust / ümber töötanud ja välja andnud vabahärra Jürgen-Detlev von Uexküll	Tallinn: Varrak	Agur Benno	274 lk.
315.	2015	Russwurm, Carl	Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Ehtlands und auf Runö. (+ H. Schlichting: Trachten der Schweden an den	<i>Eibofolke</i> ehk rootslased Eestimaa randadel ja Ruhnus. + H. Schlichtingi joonised: Rootslaste rõivad Eestimaa	Haapsalu: Eestirootsi Akadeemia	Ivar Rütli	787 lk.

			Küsten Ehstlands und auf Runö)	randadel ja Ruhnus.			
316.	2015			Võitlus näljaga: 19. sajandi näljahädad Eesti külas. Dokumentide kogumik.	Tartu: Rahvusarhiiv (=Ex fontibus Archivi Historici Estoniae 4). Koostanud Kersti Lust	Toomas Hiio, Reet Bender, Malle Salupere, Ken Ird, Marten Seppel	280 lk.
317.	2015	McRae, Sigrid	[eng.] A World Elsewhere. An American Woman in Wartime Germany.	Kõik see maailm. Ameeriklanna sõjaaegsel Saksamaal.	Tallinn: Eesti Raamat	Lauri Saaber	318 lk.
318.	2015	Hagen, August Matthias	Anfang einer Lebensgeschichte. Die Autobiographie des Künstlers August Matthias Hagen (1794–1878) und seine Bilder aus Livland	Ühe eluloo algus. Kunstnik August Matthias Hageni (1794 – 1878) autobiograafia ja tema Liivimaa pildid	Tallinn: Eesti Ajaloomuuseum. Kommentaarid Epp Preem.	Epp Preem.	74 lk.
319.	2015 [1986]	Baer, Karl Ernst von	Nachrichten über Leben und Schriften des Herrn Geheimraths Dr. Karl Ernst von Baer, mitgetheilt von ihm selbst	Teateid herra salanõuniku dr. Karl Ernst von Baeri elu ja kirjatööde kohta edastatud tema enda poolt.	Tartu: Ilmamaa (=Ajajõe tagant). Järelsõna Anti Lääts.	Anti Lääts	432 lk.

Lisa 2

Lõputöö autori kinnitus

Olen magistritöö kirjutanud iseseis
viidatud.

Autor: Reet Bender

.....

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Reet Bender**,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose **Baltisaksa tekstide tõlgetest eesti keelde alates Teise maailmasõja lõpust kuni tänase päevani. Lisandusi Eesti tõlkeloole.**

mille juhendaja on Terje Loogus (PhD)

- 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
 3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 20. mail 2016. aastal

/Reet Bender/